

borec

8-9

1969

BOREC ☆ 1969 ☆ XXI

REVIIJA »BOREC« IZHAJA MESEČNO. IZDAJA JO ZAVOD »BOREC«, LJUBLJANA, BEETHOVNOVA 10
REVIIJO UREJA UREDNIŠKI ODBOR: MIHKO BRATOŽ, IVO KRIZNAR, ZVONE KRŽIŠNIK, VOJKO
NOVAK, TONE POLSAK, ZDENKO ROTER, DRAGO SELIGER, IVE ŠUBIČ, FRANCE VREG, FRANCE
VURNIK

GLAVNI UREDNIK: DRAGO SELIGER
ODGOVORNI UREDNIK: VOJKO NOVAK
TEHNIČNI UREDNIK: JANEZ NOVAK
OVITEK: ING. ARH. BRANKO SIMČIČ
LEKTOR: PROF. AVGUSTIN PIRNAT
METER: HERMAN MIKLIČ

K A Z A L O

Zvone Kržišnik: Stopinje na Mesecu	609
Borci včeraj, danes, jutri (M. G.)	612
Mojca Drčar-Murko: Pripadnost Evropi — toda kateri	617
Nekaj značilnosti letošnjih gospodarskih dogajanj (T. K.)	625
Ernest Petrin: Slovenski izseljenci v domovini	628
Fran Žižek: »Napravite mi to deželo nemško«	635
Vasja Ocvirk: Zakaj si živ?	643

SPOMINI, ZAPISI

Franc Potočnik: Partizanski spomini na otok Vis	656
Matevž Hacc: Italijanska julijska ofenziva na Notranjskem leta 1942	661
Adolf Moškon: Pred osemindvajsetimi leti	664
Tone Prantar: V obkoljeni hiši	669
Anton Grašič-Savo: Tako je bilo osvobojeno Zagorje	673
Marija Dolinar: Tuja kri na naših tleh	679
Vinko Repe-Triglavski: Nad zasneženimi prepadi	682

KULTURNA PANORAMA

NOB in ljudska revolucija — vedno prisoten navdih za sodobno kulturno ustvarjanje	691
France Stiglic: Moji partizanski filmi	694
Alenka Nedog: Tone Tomšič je bil eden od tvorcev tistega gibanja, iz katerega je vznikla naša revolucija	695
Dr. Tone Ferenc: Že v mladih letih sem imel priložnost videti marsikateri okupatorjev ukrep za uničenje slovenskega naroda	697
Fran Žižek: Umirati je mogoče za stvari, v katere veruješ	700
Prežihov Doberdob v novi izdaji (S. R.)	701
Iz roda v rod duh išče pot (Slavko Rupel)	701
Willard Motley: Potrkaj na vsaka vrata (S. R.)	704
France Bevk: Moja mladost (S. R.)	705
Ustanovitev — Prva knjiga v zbirki Dokumenti štirih generacij (S. R.)	706
Ladislav Grat-Kijev: V metežu (S. R.)	708

LIKOVNA UMETNOST

Obisk pri slikarju Nandetu Vidmarju (Vera Visočnik)	710
Ob sedemdesetletnici slikarja Božidarja Jakca	717
Razstava nadrealizem-socialna umetnost v muzeju savremene umetnosti v Beogradu (Vera Visočnik)	718
Slikarka in likovna pedagoginja Alenka Gerlovič (Vera Visočnik)	722
MED REVIJAMI	724
BIBLIOGRAFIJA KNJIG	735

Rokopise pošiljajte uredništvu revije »Borec«, Ljubljana, Beethovnova 10, poštni predal 203 — Telefonska številka uredništva 21-173 — Rokopisov ne vračamo — Enojna številka stane 2 nova dinarja, dvojna 4 nove dinarje. Letna naročnina je 24 novih dinarjev, polletna 12 novih dinarjev. Letna naročnina za inozemstvo je 37,50 novega dinarja (3 USA dolarje) — Naročnino pošiljajte na naslov: Zavod »Borec« (za revijo »Borec«), Ljubljana, Beethovnova 10, poštni predal 203 ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 501-3-360/1, naročniki v tujini pa na račun pri Narodni banki v Ljubljani 502-61806-250-514 — Klišjeji, tisk in vezava: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani. — Uredništvo sprejema sodelavce vsak ponedeljek, sredo in petek od 10. do 12. ure.

Slika na 1. strani: Nande Vidmar: Čez progo, 1944, linorez

Stopinje na Mesecu

Zvone Kržišnik

Dne 21. julija 1969 sta ameriška astronauta Neil Armstrong in Edwin Aldrin stopila na pepelnata tla Zemljinega satelita. V zavest človeštva se je vtisnila novica o osvojitvi Meseca kot nova kvaliteta brez primerjave in brez omejitve. Morda v vsem času, odkar obstaja razumna vrsta, nobeno dejstvo ni pretreslo njenih struktur s tolikšno silo in elementarnostjo.

Neposredni vesoljski projekt, ki je domala v enem desetletju privedel do uspeha Apolla 11, je veljal ZDA tri smrtne žrtve med kozmonavti, 25 milijard dolarjev ter neizrekljive napore tisočev ljudi. V zameno za vse to so Armstrong, Aldrin in Collins prinesli z Lune 31 in pol kilograma kamenja.

Vendar — prav ta do absurda prignana negacija slehernega računa rentabilnosti daje podvigu moralno veličastje. Uvršča ga med dejanja, uvršča ga morda prav na vrh dejanj, ki so v preteklosti in bodo v prihodnosti ohranjala smisel in razlog človeškemu obstanku.

V dnevih poleta na Mesec so časniki, radio, televizija in drugi posredniki po vsem svetu sprožili nešteto variant vprašanja: »Ljudje, kaj čutite v sebi spričo velikega dogodka?« Profesori, inženirji, delavci, kmetje, stari in mladi, moški in ženske so odgovarjali: »Čutim se boljšega, vrednejšega, močnejšega, čutim, da se v mojem bivanju odpira nova razsežnost; čutim, da je lepo biti človek...«

V čem je temeljni pomen osvojitve Lune? Kam nas privede razumska razčlemba dogodka, ki je mogel sprožiti v množicah tako enoten in silen čustveni odziv?

Predvsem pomeni uspeh Apolla 11 nov triumf človeškega boja za znanstveno resnico. Priča smo bili novega vrhunca v razvoju znanstvene misli, tiste misli, ki so jo pred poltretjim tisočletjem zasnovali Pitagora, Demokrit, Aristotel ter so jo po skoro dvatisočletnih astroloških blodnjah in brezupnem sholastičnem mraku pognali naprej nosilci novega veka Kopernik, Keppler, Galilei in Newton. Osvojitve Meseca je logičen nasledek spoznanj, ki so jih priborili človeku Kant, Laplace, Einstein in mnogi drugi poznavalci svetovnega prostora, nasledek modernih kozmoloških teorij Jeansa, Hoyleja, Baadeja, Gamowa, pa zapuščina očeta raketne tehnike Ciolkovskega.

Vzporedno z vrednostjo, ki jo predstavljajo prvi koraki na Luni kot značilci zmage znanstvene resnice, se očituje julijski vesoljski polet kot skrajni izraz humanističnega prizadevanja, starega, kolikor je star človeški rod: naprej, vse dalje, vse više, per aspera ad astra. Dejanje Armstronga, Aldrina in Collinsa in prvega vesoljca Gagarina in drugih sta navdihovala enak pogum in enaka žrtvena pripravljenost, kakršna sta vodila Kolumba, Magellana, Pearyja, Amundsena, Scotta, Piccarda, Beebeja, Hilaryja in številne druge raziskovalce, ki so v vseh časih strastno stopali v boj, da bi človeštvu razkrili sleherno neznanko daljav, širjav, globin in višin njegovega planeta.

Pečat neprimerljive veličine prejema zmaga nad Mesecem tudi spričo spoznanja, da je mogla biti dosežena šele takrat, ko je človeku uspelo mobilizirati, razviti do izjemne popolnosti in združiti delo domala vseh njegovih ved in dejavnosti. Filozofija, matematika, fizika in astronomija so mogle triumfirati, ker so jih enakovredno podprla dognanja v naravoslovju, ker so se njihove navidez fantastične težnje mogle opreti na temelj moderne industrijske tehnologije, elektronike, kibernetike, raketne tehnike, medicine... V zatonu drugega tisočletja naše ere je človeštvo tako doseglo doslej še nikoli uresničen višek integracije svojih ustvarjalnih teženj in snovanj.

Nahrbtnik kamenja, prinesen z Lune, slednjič blesteče simbolizira osnovno humanistično težnjo, kakor jo utemeljuje marksistično svetovno pojmovanje, namreč, da sta smisel in razlog človeške eksistence samo v svobodnem ustvarjanju. Sreča milijonov ljudi ne bi pridobila niti grama teže, da, nemara bi bila celo skaljena, če bi kozmonavti prinesli sem doli kdove kakšne zaklade, kakor jih pojmuje v vulgarno materialnem smislu. Resnična svetloba ozarja julijsko vesoljsko dejanje predvsem zato, ker deluje kot mogočna injekcija, kot spodbuda v moralnem svetu človeškega rodu, ki v sodobnosti bolj kot kdajkoli kaže znake betežnosti, naveličanosti, nevere in moralne nemoči. Morda bo osvojitve Meseca zalegla več kot sleherno besedno dokazovanje. Morda bo Apollo 11 pomenil močan adut v korist dela, ustvarjanja in življenja, ko se te vrednosti spopadajo z vsakršnim zanikanjem in z vse bolj grozečo mislijo, da je človeštvo zrelo za samomor.

Rakete so dosegle Mesec v obdobju relativnega svetovnega miru. Pot človeka naprej v vesolje drži samo skozi absoluten svetovni mir, skozi nadaljujoče se ustvarjalno izročilo, ki ga ne bo zastrupljala uničujoča atomska grožnja. Ali je človeštvo, takšno kot je zdaj, zmožno za nadaljnji prodor v prostor?

Obstaja bojazen. Vendar ta strah ni osnovan na pomislekih materialne narave. Veliko znanstvenih in tehničnih problemov je rešenih, kar jih še ni, jim bodo kos človekov razum, raziskovalna vnema, pogum, možato tveganje. Trajno ne more zavreti vesoljske akcije niti sedanja razcepljenost sil, ki se kaže v tekmi za prestiž med ameriškimi in sovjetskimi prizadevanji.

Vprašanje, ali je človeštvo zmožno nadaljnjih višjih oblik ustvarjalnosti, se srečuje predvsem z dilemo glede njegove moralno etične zrelosti. Tu pa je optimizem, milo rečeno, slabo osnovan.

Neprestano vznikajo zdaj tu zdaj tam na Zemlji lokalni vojni požari. Zemeljsko ozračje je polno mržnje in sovraštva med narodi, med rasami, med naziranjem, med političnimi strujami, med državami. Nasprotja razžirajo svetovno gospodarstvo, netijo nestrpnost v območjih kulture, duše osebno in družbeno svobodo, slabijo vitalnost množic in družbenih ureditev. Vsaktera sebičnost priganja interese na križpotja ter brusi čeri alternativ. Oholost bogatih in močnih, zavist revnih, lenoba, ki jo poraja obilje, brezuspešen boj sto in sto milijonov ljudi, ki jih tarejo lakota, bolezni in stiske, ravnodušje delavskih, kmečkih in meščanskih slojev, ki so potisnjeni bolj ali manj pod raven svoje produktivnosti, neenakomerna razporeditev dobrin, različna merila v delitvi pravice, kopičenje kapitala v blagajnah zasebnih milijonarjev ali v blagajnah državnih aparatov, odrekanje zaslug delavnim in priznavanje vsakršne časti zgolj navideznemu delu — vse to in še neizrekljivo dolg seznam deformacij kazi sodobno človeško družbo ter povzroča krizo njene zavesti v istem slavnem obdobju, ko Armstrong in Aldrin doživljata prvi vikend na Meseču.

Strašna beda dveh tretjin človeštva, vojne, raznotera sovraštva, uničevalne strasti in zdaj bolj zdaj manj navzoča, vendar vseskozi tleča hidrogenska nevarnost opozarjajo, da stopinje v kršnem Luninem prahu ne zadoščajo za oceno, da človeštvo koraka in da bo korakalo naprej. Za brezpogojnost te ocene je potrebno oboje: razvoj znanosti in tehnike, še vse bolj pa renesansa zavesti, prerod moralno etičnega sveta v človeku. Drugo brez drugega je premalo, ali toliko kot nič. Samo oboje združeno mora človeštvo priznati za svoj bojni program.

Ako mu bo to uspelo, bo človek nekoč dosegel zvezde. Obvladal bo prostor in čas ter postal tako sam svoj bog — očiščen izvirnega greha razdiralne sebičnosti. Preden pa bo izpolnil kompletni svoj bojni program, bo vsak njegov poskus enačiti se z božanstvom delil usodo zavrženih upornih angelov.

Preprosteje rečeno, ta bojni program je edina prava, prečudovita, zadostna vsebina človeškega bivanja.

Borci včeraj, danes, jutri

Kakor danes ne moremo mimo zavesti, da smo dediči dobrega in slabega, tako ne moremo, ne da bi se zavedali, da prav danes pripravljamo poleg dobre tudi slabo zapuščino tistim, ki za nami prihajajo. Kadar prebiramo dobro, se največkrat odločimo za najboljše, kadar pa izbiramo med slabim, izberemo največkrat najslabše. Čeprav je napak, je največkrat tako. Pozabljamo, da smo mi vsi skupaj med obema tema skrajnostima, med najboljšim in najslabšim. Včasih se nam zdi, da začetnega dela naše revolucije ne vidimo dovolj dobro. Hkrati smo morda domišljavi, da je revolucija v tem trenutku, zlasti v človeških odnosih, bolj pristna, bolj pravična, ker jo pač mi ustvarjamo, sami sebi pa težko pripisujemo slabosti. Zaverovani smo v svojo nezmotljivost in ljubosumni na svoje delo. Bojimo se, da za nami ne bo več nikogar, ki bo tako popoln, kot smo mi. Trdovratno se oklepamo tega, kljub temu da se zavedamo, da revolucija nima konca. Včasih smo nestrpni in bi hoteli čimprej zadostiti svojim željam. Ker se nam to ne posreči, smo prepričani, da je v oviri najti vse, le nas samih ne. Zaletavamo se vanje v zmotnem samozadovoljstvu, prej ali slej pa spoznavamo, da se srečujemo tudi sami s seboj. Vendar nam ostane tudi vera v to, da moramo revolucijo nadaljevati in da jo bodo za nami prevzeli drugi, pri čemer pa si ne bi smeli privoščiti že vnaprej razočaranja, ker nas generacija, ki pride za nami ne bi hotela ali pa ne mogla razumeti. In kako danes gledajo našo revolucijo nekdanji borci?

FRANJO KRANJC:

Ce se spomnimo na tiste naše najtežje dni, se moramo spomniti tudi tega, da je bil nacionalni ponos naše takratne mladine na takšni višini, da ni mogel sprejemati vsiljene usode. Nismo rabili dolgotrajnih priprav za organizacijo naših vojaških enot, kamor se je praktično stekla velika večina naše slovenske mladine. Mladina je bila tista, ki je nosila največje breme revolucije, največje breme borbe in mladina je bila tista, ki je končno slavila zmago.

Ce gledamo z današnjimi očmi našo današnjo mladino, potem sem zase osebno prepričan, da bi, seveda če bi se razmere izpred dobrega četrtsoletja ponovile, nacionalni ponos spet pripeljal mladino v prve borbene vrste ne samo zoper morebitnega agresorja, ampak za vsakogar, ki nam bi hotel zbrisati iz naše zgodovine pridobitve revolucije.

Danes je lahko polemizirati z mladino, mislim na polemike med nekdanjimi borci in današnjo mladino. Sam imam veliko kontakta z njimi, mislim z mladino, in ne motim se, če trdim, da mladina ne gleda na borce, če lahko tako rečem, zgrešeno. Vem, da mladini premalo dajemo, da bi nas, borce, še laže dojemala, nismo dovolj realni, ko prikazujemo naše počette, kajti resnici na ljubo naj povem, da smo se doslej kazali mladini pretežno z ene plati, z lepe plati. Zato ni čuda, da je mladina začutila do teh »pripovedk« tudi odpor. Prepričan sem, da naša mladina ni taka, kakršno hočemo velikokrat naslikati. Včasih ji celo skušamo vsiliti posamezna mnenja. Velika večina mladine je zelo poštene in to pomeni, da zaradi posameznikov, ki niso to, ne smemo posploševati. Naša mladina je zelo pridna in če mislim tako, čutim odpor do vsega očitujočega naši mladi generaciji.

Od takrat, ko je slovensko ljudstvo krenilo v neenakopraven boj z okupatorjem, je minilo že 28 let. Iz tega bi lahko marsikdo lahko sklepal, da ti dogodki spričo tolikšne odmaknjenosti spadajo že v zgodovino, to je in tudi ni res. Naša narodnoosvobodilna borba je nedvomno že postala sestavni del zgodovine slovenskega ljudstva. Toda hkrati s tem prav sedanje razmere v svetu in nevarnosti, ki malim narodom toliko groze od velikih držav in vojaških blokov, narekujejo, da mora biti obdobje izpred četrstoletja še nadalje zelo prisotno tudi v našem sedanjem življenju, zlasti pa v življenju in gledanju našega mlajšega rodu. Bržkone se ne motim, če trdim, da na tem področju še ni storjenega dovolj.

Za naš boj je bila značilna tudi nacionalna komponenta, kajti nismo hoteli dovoliti, da bi nam okupator krojil usodo, borili smo se za samostojnost in kasneje tudi za samostojno pot v socializem. Pri tem je do popolne veljave prišel naš nacionalni ponos, ljubezen do vsega kar je našega, hkrati pa tudi najtesnejša povezava z drugimi jugoslovanskimi narodi. Geslo o bratstvu in enotnosti, ki danes marsikomu zveni kot fraza, je bila takrat stvarnost in nujnost. Zdi se mi, da je prav to zdaj ena šibkih točk naše družbe v celoti, mladine pa še posebej. Vključevanju v širši prostor in krepitevi najrazličnejših vezi z drugimi narodi ne gre niti najmanj oporekati, vendar ne bi smeli pri tem zanemarjati in zapostavljati svojih kulturnih, zgodovinskih in drugih tradicij, med katere sodi tudi s tolikšnimi človeškimi žrtvami zacementirana povezava z drugimi narodi naše sedanje jugoslovanske skupnosti.

So stvari, ki človeka, zlasti pa nekdanjega borca, resno motijo. Znano je, da je zgodovini NOB v šolah in drugje posvečenega malo prostora in zato mladina to slavno obdobje slovenskega naroda sorazmerno malo pozna. Razvijanje tradicij pa po oblikah in vsebini marsikdaj ne ustreza. V obdobju glorifikacije in črno-belega risanja NOB je sledilo obdobje samovoljnega in potvorjenega tolmačenja raznih dogajanj, šofiranja in senzacionalnosti za vsako ceno. Vendar se mi zdi, da tudi to ni slabo. Naš človek je dovolj zrel, da bo sam znal pravilno presoditi in spoznati veličino tega boja ter se iz njega marsikaj naučiti. Seveda pod pogojem, če bo že v šoli dobil zadostno osnovno znanje s tega področja. Prav to je pomembno v sedanjih razmerah. Najbrž nam je vsem jasno, da je treba vzbuditi zanimanje za našo preteklost, kajti ta jim utegne biti šola tudi za sedanost in prihodnost.

Uspešnosti obrambnih priprav si ni mogoče zamisliti brez preučevanja vseh izkušenj, ki jih je dala naša narodnoosvobodilna borba. Pri tem gre predvsem za spoznanje in prepričanje, da ni vojske v svetu, ki bi bila sposobna prisiliti k pokorščini svobodoljubno ljudstvo. To nam dokazujejo tudi drugi primeri, toda za nas je še vedno najkoristnejši in najzanimivejši naš primer narodnoosvobodilnega boja pred četrstoletjem. Preučevati pa bi morali seveda tudi oblike in taktiko ter strategijo tega boja, kako čim laže in s čim manjšimi sredstvi v boju z mnogo močnejšim sovražnikom doseči čim večji uspeh, kako se izogibati nepotrebnim žrtvam, kako vzdržati, kot se to dogaja v Vietnamu, še prej pa je bilo to v Alžiriji in tudi dolga leta v boju z okupatorjem in kako si priboriti končno zmago. Tudi na tem področju še ni dovolj storjenega in zamujeno bo treba čimprej nadoknaditi. V tem primeru ne gre samo za spoznavanje naše preteklosti, za razvijanje nacionalnega ponosa pri ljudeh, temveč je to tudi naša trenutna življenjska potreba, jamstvo našega nadaljnega razvoja samoupravljalne družbe in življenja v svobodi.

VLADO ČRNE:

V zadnjih nekaj letih zelo intenzivno rešujejo materialno problematiko borcev. To lahko trdim za področje stanovanjskih problemov, pokojninskega zavarovanja in pa zdravstvenega varstva. Še nikoli po vojnih letih niso imele borčevske organizacije skupno z občinskimi skupščinami toliko denarja, kolikor ga imajo prav letos.

Z zakonom za prispevke za gradnjo stanovanj za borce in z odklonom o razdelitvi sredstev, ki je bil sprejet na zadnjih zasedanjih republiške skupščine, so občinske organizacije prejele že denar, ki ga dajejo borcem v obliki kredita ali pa tudi v drugih oblikah, ki naj bi pripomogle k rešitvi najbolj perečih vprašanj borcev. Ocenjujemo, da bo do konca leta, do takrat tudi velja zakon, zbranih prek 12 milijard dinarjev, s čimer naj bi rešili skoraj 3000 stanovanjskih problemov.

Lani je bil rešen zelo pereč problem pokojnin tistih, ki so prejemale minimalno pokojnino. Izvršni svet Slovenije je določil najnižjo pokojnino na 96.000 starih dinarjev in s tem odpravil velike razlike med pokojninami.

Med nerešenimi vprašanji borcev pa je predvsem zdravstveno varstvo kmetov in pa nekatera pokojninska vprašanja tistih borcev, ki so po vojni zasedali pomembne položaje v naši oblasti, upokojili pa so se v letih, ko so bili osebni dohodki in s tem tudi pokojninska osnova zelo nizki.

Letos imamo akcijo za ureditev stanovanjskih problemov tudi kmetov-borcev. Vse občinske organizacije in komisije za vprašanja borcev so popisale nerešene stanovanjske probleme. Dane so možnosti, da bodo tudi ti borci dobili posojila za ureditev svojih stanovanjskih problemov. Sicer pa je na področju stanovanjske problematike opaziti predvsem to, da so zanemarjeni problemi tistih borcev, ki so bili zaposleni v šibkejših delovnih organizacijah. Z zakonom o prispevku za gradnjo stanovanj je prav ta kategorija borcev dobila možnost, da dobi v občinski organizaciji oziroma pri občinskih skupščinah kredit za dograditev oziroma za nakup lastnega stanovanja.

Analiza priznavalnin oziroma pomoči, ki jo dajejo občinske organizacije borcem s številnimi družinskimi člani ali pa imajo nizke osebne dohodke, kaže, da občinske skupščine pač v skladu s svojimi možnostmi dajejo zelo različne višine teh pomoči. Take občine, ki so bolj močne, dajejo večje zneske, šibkejšje pa manjše. Na nesrečo so šibkejšje občine prav na podeželju, kjer so socialni problemi bolj pereči. Naša republika si prizadeva, da bi za vso Slovenijo določili enotne kriterije in čimprej izravnali razlike med priznavalninami, ki zdaj obstajajo med posameznimi občinami. Če se nam posreči sprejeti zakon o družbeni materialni pomoči borcem, potem bomo do konca leta rešili tudi to neenakost.

MILAN MEGUŠAR:

Če me sprašujete po 25 letih, toliko je namreč minilo, odkar je za nami osvobodilna borba, kaj mi nekdanji borci občutimo letos, potem bi človek moral reči predvsem to, da ne čutiš več tiste kompaktnosti, kot smo jo občutili takrat, ko smo bili v partizanskih enotah ali pa pozneje pri snovanju oblasti in tistih prvih institucij, ki so zrastle iz te nove oblasti.

Bil sem ob koncu vojne načelnik takrat pomembne institucije — tehničnega oddelka Tanjuga za Slovenijo. V tem oddelku je bilo zbranih približno 25 ljudi iz vseh vetrov, povečini pa ljudje, ki so se prvič srečali s tem delom. Imeli smo najbolj preproste kmečke fante, ki sem jih našel neredko kdaj tudi v partizanskih

Veno Pilon: Lakota, 1921, jedkanica

bolnišnicah in v nekaj mesecih smo jih usposobili za radiotelegrafiste, preprosta dekleta pa so se naučila pisati na pisalni stroj. Tako danes ne morem razumeti, kako smo takrat z nepopisno voljo znali ljudi vzgojiti v kratkem času, ljudje so ne samo hitro dojemali svoje dolžnosti, ampak so se zavedali tudi, da so potrebni tej naši, če tako rečem, družini.

Spominjam se nekaterih ranjencev, ki so prišli v našo skupino. Naučili so se, kljub temu da so bili dejansko nepismeni, sprejemanja Morzejevih znakov celo tujih agencij. Sprejemali so angleške in francoske tekste. Ravno okrog tega se je spletlo precej anekdot, omenim naj le eno. Nekoč je prišel v našo skupino neki profesor pa je rekel: »Poslušaj, takega čudeža pa še nisem videl, da bi fantje, ki

znajo komaj slovensko pisati, se v dveh mesecih naučili angleško in francosko.« Seveda ta profesor ni vedel, da ti fantje sprejemajo črko za črko in dejansko niso niti vedeli, kaj pišejo. Naučili so se kasneje pisati na pisalne stroje. In ko so prišli v Trst, so bili že enakovredni poklicnim radiotelegrafistom znanih agencij. Še danes so nekateri pri tem svojem poklicu, ki so se ga naučili med vojno.

Smisel vsega tega vidim v tem, da smo bili takrat izredno učinkoviti. Nikdar nismo imeli dolgih sestankov, ampak smo se v 10, 15 minutah dogovorili, kar nam ni bilo jasno, o čem naj se pogovorimo in tudi za kaj gre. Tako se je lahko vsakdo takoj usedel k svojemu delu in ga vestno opravil. Danes me pa res včasih zaboli, ko vidim, da sedimo in sedimo, se pogovarjamo na vse strani, mine mesec, mineta dva in nazadnje ugotoviš, da tisto, zaradi česar si vse to počel, že dolgo ni več aktualno.

Nenehno mi uhaja spomin na fante, ki so bili takrat vzorni borci, razmišljam pa tudi o tem, kaj je z nami danes. Samo nekaj časa po vojni smo še vedeli, kje in kaj smo. Potem pa se mi zdi, da se je vse to počasi izgubljal tako kot voda v pesek. Nenadoma smo izgubili stik z njimi, vsak je šel po svoji poti in največ se jih je vrnilo tja, od koder so prišli k partizanom. Po 20 letih jih srečujem ponovno za plugom, pa si mislim, kakšna škoda je za te bistré ljudi in za nas, da smo njihove talente zakopali. Še posebej me boli to, da so ti ljudje zagrenjeni, ker se zavedajo, da bi lahko s svojo sposobnostjo bili drugje bolj koristni pa tudi sami bi imeli več od tega.

In če tako gledam, potem ne morem mimo spomina na neko borko, ki je k nam prišla kot oficir iz Prešernove brigade. Kot rekonvalescentko smo jo sprejeli v bazo. Takrat je nismo mogli drugje zaposliti kakor v kuhinji. In če sem iskren, naj priznam, da še kuhati ni znala. Seveda so takrat zahtevali tudi za to delovno mesto posebno kvalifikacijo, kajti kuhanje v času, kakršen je bil takrat, je bila prava mojstrovina. Nekoč nam je 20 ali 25 ljudem v bazi postregla s skledo petih štrukljev. Ko smo se začudili, da nam je skuhala štrukelj za pet ljudi, je odgovorila: »Ali naj vam, fantje, dam smrt fašizmu in ga zabelim s svobodo narodu?« Odgovor je bil preprost, pa tudi povsem jasen, kajti nismo imeli niti moke niti zabele. Vrh vsega smo ga še vsi razumeli. Danes pa nam ni jasno, ko to dekle, ki ni več dekle, srečamo nekje na območju tržiške občine, in je rabila dobrih 20 let, da je zbrala sile in nas poiskala. Samo potožila je, pa ne prosila: »Sem hudo bolna, prejemam samo 10 000 starih dinarjev priznavalnine, pa še te mi bodo vzeli, ker je hčerka končno prišla do svojega poklica. Moja družina živi v težkih razmerah, zato se sprašujem, kakšna bo moja prihodnost.« Tudi sam se sprašujem.

Kljub vsemu, če me danes kdo vpraša, kaj bi mi, nekdanji borci, storili, če bi se takratni časi ponovili, potem naj rečem kar tole, zlasti lani so bila ta vprašanja zelo aktualna: Ravnali bi prav tako kot pred skoraj tremi desetletji in celo še več. Mislim na mlado generacijo, ki jo včasih prelahko gledamo, površno obravnavamo. Motimo se, če mislimo, da ta generacija ne nosi tega v sebi, kar smo nosili mi. Globoko sem prepričan, da bi mladi ljudje šli v boj za ohranitev z enakim entuziazmom, kot smo šli mi in mi, stari borci, kolikor bi nam moči dopuščale, bi šli z njimi. Smo pač tak narod, da nas je težko težko zasužnjiti. Občutek svobode, občutek sproščeniosti je za nas nekaj tako dragocenega, da ni pomembnejše parole, ki bi nas tako hitro združila.

M. G.

Pripadnost Evropi — toda kateri

Mojca Drčar-Murko

Stara gospa — Evropa — kljub svoji fizični oslabeledosti ni zadovoljna samo s tem, da bi zasledovala razvoj svojih odraslih otrok in živahnih vnučkov. Malo po svoji volji, malo pa po sili okoliščin, se vedno znova znajde v središču dogajanja, tam kjer se kroji usoda političnih in gospodarskih usmeritev, kamor prihajajo po svoj navdih bolj bogati in vsega pričakovanja polni sorodniki.

Evropa v resnici nima več moči, da bi pošiljala svoje čete v kraje, kjer se zdijo ogrožene njene koristi. Minili so časi kolonialnih oblastev, ko so sorazmerno majhni delčki stare celine obvladovali velikanska prostranstva samo zato, ker so njihovi raziskovalci, trgovci ali samo razbojniki, prišli tja prvi, zasadili v tla vladarjevo zastavo in si prisvojili poslanstvo prevzgojiti domorodce. Fizična moč je torej odšla, hkrati s tem pa se je zmanjševal tudi politični vpliv nekdanjih imperijev — morda še hitreje in še močnejše, kot če kolonialnih imperijev sploh ne bi bilo. Tradicionalna Evropa — bela, bogata, s kulturnimi in civilizacijskimi prednostmi in posebnostmi — če naštejemo samo nekatere superlative, ki se je še vedno držijo — se je počasi morala prilagajati spremembam, kjer sta pomembno vlogo odigrali tudi dve svetovni vojni, ki sta napravili človeka, naj bo pameten ali neumen, lep ali ne, enako ubogo miš, ki jo je mogoče pohoditi na vsakem koraku. Velika Evropa je tonila v majhnost, odvisno od dobre volje ali jeze velikih, ki so v resnici začeli odločati o vsem, kar je še v devetnajstem stoletju moralo zanimati samo njo. Grenke izkušnje so torej nekdanje močne države in tiste, ki so komaj nastale ali pa se zvijale v krčih nacionalnih vrenj, napravile podobne druge drugim — podredile so jih evropski pripadnosti.

Toda ta občutek evropske pripadnosti, ki je videti z drugih celin skoraj univerzalno načelo, se v Evropi vedno znova porazdeljuje in na novo definira. Politične in ideološke spremembe, ki jih je zlasti prinesla druga svetovna vojna, so z napenjanjem ozračja med velikimi blokovskimi skupinami oblikovale pripadnost zahodni oziroma vzhodni Evropi. Pripadnost se hkrati ni nujno pokrivala z geografskim pojmom zahoda ali vzhoda. Lojalnost skupini se je v letih hladne vojne stopnjevala in nadomeščala celo elemente nacionalnosti, ki v Evropi mnogo pomeni zlasti od tedaj, ko so se evropske države začele obračati vase in k problemom svoje celine. Zato ponovno olajšanje v medsebojnih odnosih med velikima blokovskima skupinama ne prinese enotnega občutka evropstva, ampak ponovno poudarjanje nacionalnih kvalitiet, možnosti in iniciativ. To nekoliko bolj velja za procese v zahodni Evropi, ki ima vendar bolj samostojno oblikovan sistem povezovanja in je ne veže nobeno veliko ideološko geslo, ki je trdno vezno gradivo na vzhodu — na primer internacionalizem. Sistem politične enotnosti v vzhodnem delu Evrope je navezadnje pogojen tudi z gospodarskim položajem, v katerem ne more biti dovolj izbire med nacionalno in skupno politiko, kadar se zastavlja vprašanje surovin in sredstev za proizvodnjo.

Prav zaradi manjkajočega elementa v povezovanju zahodne Evrope je zanimivo opazovati, kako globoko gredo nekateri teoretiki »evropstva«, kar v njihovem jeziku pomeni združeno Evropo, v dokazovanju tradicionalne in zgodovinske nujne povezanosti zahodne Evrope, prav tako pa v razlaganju, da samo blok z jasno pripadnostjo lahko uspešno trguje z vzhodom — pomeni drugo združeno Evropo. Največ privrženecv je seveda osvojilo prepričevanje, da se zahodna Evropa lahko samo kot trdna enota postavi po robu neusmiljenemu prodoru ameriškega kapitala in tehnologije. »Ameriško izzivanje« je že dolgo geslo dneva in najbrž bi bila bruseljska pravna komisija pripravljena v kratkem izdelati celo vrsto predpisov, ki bi oblikovali zahodno Evropo, po možnosti skupaj z gostom z Otoka in skandinavskimi državami, enotno in čvrsto Evropo, silo in pol.

Toda namesto sile in pol ostaja ocena moči zahodne Evrope samo pri polovici. Zagrizeni Evropejci se seveda še vedno jezijo na konservativni golizem, ki je imel v resnici zelo malo skupnega z njihovimi načrti. De Gaulle so najbrž upravičeno očitali, da bi rad široko, nedefinirano skupnost, ki bi bila nujno pod vodstvom Francije, hkrati pa bi ustvarjala varni protekcionizem za tiste izdelke, ki z njimi Francija ni mogla uspešno konkurirati v sedanjem trgu šestih, še manj pa bi mogla, če bi se skupnost razširila za nekatere tradicionalne kmetijske pridelovalce.

Čeprav je francoska ideja o združenji Evropi res predvidevala majhno prednost za Francoze, je vendar nerodno obsoditi nelojalnosti samo Francoze. Supranacionalne strukture, če so še tako potrebne v razvoju modernega sveta, katerega deviza je integracija na vseh področjih, so nepriljubljene zaradi stare resnice, da je pripadnost Evropi kot celini nastala sorazmerno pozno, vsekakor pa šele tedaj, ko je bila državna moč v upadanju. Nacionalni občutki neodvisnosti in varnosti so zlasti za majhne države, ki so v nenehni nevarnosti, da jih pogoltnejo veliki, edino zanesljivo preventivno zdravilo. Zato je vedno dovolj splošnega filozofiranja o tem, da se mora Evropa združiti — zahodna proti vzhodni, pa ena ali druga ali pa obe skupaj proti Ameriki, ko pa je treba storiti nekaj določenega v tej smeri, se pojavi problem prodaje masla ali krompirja in enotna rešitev je zaradi navidezno bagatelnih problemov zavrta. Vizionarji združene zahodne Evrope, ki bi bila tehnološko sposobna tekmovati z Ameriko, preskakujejo posamezne pomembne stopnje v razvoju pripadnosti Evropi, predvsem pa pozabljajo, da je enotna rešitev, če je še tako dobro in pošteno zamišljena, vedno krivična in slaba za nekoga, ki ni enako močan; raven proizvodnje in moči pa tudi ni mogoče predpisati s kakšnim zakonom, in tudi če bi jo, jo je nemogoče doseči brez posebnih širokosrčnih odstopov s strani vseh. Z drugimi besedami — zahodnoevropska gospodarska skupnost, ki nedvomno teži tudi k političnemu oblikovanju nadnacionalnih institucij, ima formalno vse možnosti oblikovati enotno Evropo, manjkajo pa ji instrumenti, ki bi pripravili evropske države, da bi se skupnim predpisom tudi podrejale. Zahodnoevropska carinska unija v desetih letih ni mogla ustvariti odnosov, za katere je bila ustanovljena. Ukinitev carin na vse blago med šestimi članicami evropskega skupnega trga je imelo kup izjem zaradi »posebne narave« tega ali onega blaga. Na kratko — tudi zahodna Evropa, ki politično in vojaško teži skupaj, se je v preteklosti razvijala v tako različnih okoliščinah, da ji je težko odpraviti te razlike celo pred grozečim pritiskom ameriškega gospodarskega vpliva.

Zoran Mušič: Dachau, 1945, sepija

OBČUTLJIVOST ZA ŽELJE VELIKIH SIL

Evropa je po sorazmernem zatišju, ko se je ogrevalo ozračje po hladni vojni, spet v središču pozornosti zaradi notranjih premikov, ki še kako zanimajo preostali svet. To pot ne zato, ker bi bila Evropa fizično nadmočna nerazvitemu delu sveta, ampak zato, ker je od njenega skupnega ali razcepljenega koncepta razvoja, od ureditve trgovine, prav tako pa tudi od političnih naklonjenosti odvisno, kako bo tekel razvoj v drugih delih sveta. Za Evropo pa je v tem trenutku najbolj pomembno še to, kako se bosta do nje vedli obe veliki sili in če bosta nadaljevali svoj zatišni koncept odnosov v Evropi. To lahko pomeni, da bosta pristali na tiho nadaljevanje veljavnosti sporazumov o delitvi Evrope na vplivne cone, lahko pa tudi, da bosta pomirili ozračje zaradi manjšega pritiska na svoje zaveznike. Najbrž se kljub teoretičnim možnostim ni treba preveč slepiti o mogočem sožitju na zdravih temeljih. Notranji izbruhi v njenem vplivnem svetu se bodo nadaljevali, od prizanesljivosti, ali bolj razumnega razsojanja o nekaterih vidikih politike pa je odvisno, ali bodo krize dobivale pametne epiloge ali pa bodo vedno znova skakale v hrbet tistim, ki si v Evropi prizadevajo za resnično popušcanje in za resnično evropsko pripadnost v izpopolnjenem in moderniziranem smislu.

Kako torej kaže Evropi od velikih sil? Ko opazujemo Ameriko, ki vpliva na zahodno Evropo, ne moremo mimo političnega »manifesta«, ki ga je napravil predsednik Nixon s tem, da je na svojem prvem obisku zunaj ZDA obiskal Evropo in se tam vedel kot šolarček, ki je prišel samo poslušat, kaj mu bodo povedali bolj resni in izkušeni ljudje. Svoje potovanje je zastavil tako, da je lahko pokril vsa

boleča mesta, hkrati pa tako, da ne bi vnesel razdor v ozračje pripravljenosti za popuščanje. Precej mu je bilo do tega, da bi predstavil Evropo enotno, toda ko je prav ob njegovem obisku še vedno odmevala neprijetna britansko-francoska afera Soames, je problem mirno obšel in pokazal, koliko mu je za formalno enotno Evropo, čeprav bi bila zato manj izdelana. Evropa je tako poskočila v mislih in sklepanjih novega ameriškega predsednika na prvo mesto ter zasenčila Azijo, ki je v celoti zaobjemala njegovega predhodnika. Nixon je zelo preračunljivo brenknil na prave strune in poudaril pomen Evrope v ameriški strategiji, da bi hkrati podprl atlantiste, ne nazadnje tudi v Franciji. Njegova pomirljivost je bila značilno in drastično izjavljena ob berlinskem vprašanju, ki je prav tedaj spet vzbujalo mrke poglede prek Elbe. S tem je bilo tudi črno na belem napisano, da se Nixon nima namena vtikati v interesna področja nasprotnika na evropskem kopnu, da torej spoštuje pravila igre velikih, pa čeprav se vmes neprijetno prepleta neka Češkoslovaška ali kakšna že pot v socializem.

V tej nemi poslanici, ki je bila potrjena z dejanji, je Moskva dobila dragocena napotila za svoje primerno ravnanje tudi v Evropi. Zaveda se, da bo lahko, če bo hotela, po svoje oblikovala »svoj« del Evrope. Pri Sovjetski zvezi je še ena pomembna značilnost. V prvi vrsti je namreč evropska država, čeprav velja za svetovno silo in z zornega kota včasih preproste logike velikih sil je lahko njena zainteresiranost za Evropo manj akademska, manj tolerantna in širokosrčna od ameriške. V neposrednih stikih med dvema velikima državama, ki se prek svojih zaveznikov merita tudi v Evropi, za zdaj še ni ideološkega premirja ali česa podobnega. Na vprašanje, ki si ga je zastavil neki francoski novinar, ali gre za ravnotežje strahu ali za pogodbeno ravnotežje, se ne bi bilo treba obotavljati z odgovorom. Šele tedaj namreč, ko sta se obe sili dvignili v vojaškem pogledu na raven, ki je za vse druge že dolgo nedosegljiva, ko sta opazili, da se lahko vzajemno nekajkrat uničita, ko sta opazili, da nenehno boljše in boljše oboroževanje nikamor ne pelje, sta našli modus vivendi tudi v Evropi, ki je po drugi svetovni vojni pomenila njuno bojišče.

SPET EVROPSKA VARNOST

Toliko bolje za Evropo, če sta se velika umirila, vendar ali je lahko taka mirnost, taka prijateljska naklonjenost, povsem trdno zagotovilo za mirno evropsko življenje in za mirno razpravljanje o stvareh, ki so v primerjavi s tem videti ničevi?

Odgovor niti ni treba iskati neposredno, ampak izhaja iz različnih predlogov, ki so jih sprožili različni pobudniki, pa so bile uglasene na isto temo, namreč, kako zagotoviti trajnejšo evropsko varnost. Skoraj hkrati so se namreč pojavili trije predlogi; zasedanja varšavske skupine, s sestanka atlantskega pakta in nazadnje še v obliki predloga bivšega italijanskega zunanjega ministra Nennija. Zanimivo je, da sta vzhodna in zahodna zveza skoraj hkrati občutili podobno potrebo po takem zagotovitvi varnosti, ki ne bi počivalo na orožju, ki ga imata obe strani več kot preveč, ampak na krhkih diplomatskih formulacijah, saj bi samo to lahko prinesla tako široko zamišljena konferenca. Toliko bolj zanimiva je ta potreba, če dodamo, da so medtem nekateri generali na vzhodu in zahodu že obupali nad popuščanjem in so v paktu NATO namesto tako imenovanega fleksibilnega odgovora na morebitni napad z vzhoda odločili za uporabo taktičnega atomskega orožja že v prvem trenutku morebitne vojne. Vzhod pa je vse leto na nenehnih vojaških manevrih na najbolj občutljivih točkah zahodne strategije.

Zatorej je tudi mirovne pobude, če prihajajo iz vojaških zvez, treba opazovati z določeno mero previdnosti. Preučiti je treba, kaj tiči v ozadju, ali ne gre morda samo za pomiritev svetovne javnosti ali pa domače, da bi le-ta laže odobrila širitev vojaških akcij. Vojaški zvezi navsezadnje nista izolirani od političnih tokov, to pa pomeni, poiskati nekakšno sočasno bivanje brez nepotrebnih vznemirjanj in tekmovati, rovariti drug proti drugemu tam, kjer ni prevelike nevarnosti za dokončno in fatalno eksplozijo. Obe mirovni pobudi za Evropo — budimpeštanska in kanadska — sta zelo obremenjeni z blokovskim gledanjem. Obe izhajata iz postavke, da bloka obstajata (kako bi drugače, saj sta ona predlagatelja!) in da evropska varnost potemtakem temelji na vzajemnem razumevanju obeh. Usoda tretjih, ki niso v nobenem paktu, pa je prepuščena dobrim bogovom!

Vendar je teza, da mirno Evropo zagotavlja že mirovanje obeh vojaških zvez, zelo zanimiva. V Evropi namreč potem ni več nikogar, ki bi s silo ali pritiskom ukrepal proti drugemu. Ravnotežje bi bilo vzpostavljeno in vsakdo bi vedel za svoj prostor, toda... kako dolgo? Najbrž samo do naslednje češkoslovaške ali berlinske krize, potem pa spet vse znova. Budimpešta je na primer zapisala, da bi na evropskem sestanku o varnosti morale sodelovati vse evropske države, vendar je to zahod takoj razumel kot poskus, da bi vzhod skozi stranska vrata izsilil priznanje Nemške demokratične republike. Zahod je tudi opozoril, da varšavska peterica nima moralnega opravičila predlagati vzajemno varnost, če pa jo je prav ona nazadnje resno kršila. V takem ozračju je bil kanadski odgovor zasedanja pakta NATO nemalo presenečenje — tudi zahodna zveza bi bila pripravljena sprejeti zamisel o evropski varnosti.

Ko oba predloga primerjamo še s tretjim, Nennijevim, ki bo ostal v zgodovini kljub minljivosti državnih položajev, vidimo, da je v Evropi navzoča tudi ideja o ustvarjanju takega sistema varnosti, ki ne bi bil odvisen od nevarnih blokovskih vezi. Celó več, to spoznanje se širi po neprijetnih izkušnjah v zadnjem času, ki so pokazale, da niti sodelovanje v bloku ne pomeni popolne varnosti, tudi ne varnosti znotraj samega bloka. Še najmanj je namreč članstvo jamstvo za varovanje nacionalne odvisnosti in nedotakljivosti. Največja nevarnost grozi tistim članom, ki so samo simbolično zainteresirani za blokovsko formacijo in bi radi še bolj razrahljali svoje vezi. Zato ni čudno, če dokaj majave in ohlapne ideje o evropski varnosti (velik uspeh bi že bil, če bi se nasprotniki usedli za isto mizo in se pogovorili), vzbujajo tako velika upanja. To posebno velja za dežele, ki živijo na robu ali pa vsaj v nevarnih conah, ki pa bi rade zaradi svojih gospodarskih in drugih interesov vzdrževale vezi enakomerno z vso Evropo.

NOBENEGA NAVDUŠENJA ZA NOVO HLADNO VOJNO

Mrke oči prek Elbe so torej dobile malo bolj rožnate naočnike, tudi Odra in Tisa počasi postajata meja, najbolj vidni znaki evropske hladne vojne, ki jo je vzdrževalo nemško vprašanje, izginjajo. Izgubljajo se tudi neugodni elementi mediteranske krize, ki se je začela s spopadom na Bližnjem vzhodu in je upočasnila razvoj evropskega popuščanja ravno tedaj, ko je kazalo ugodno zanj. Obo-roženi spopad v bližini Evrope je tudi na stari celine obudil ideje o hladni vojni. Toda na srečo so nekatere neblokovske države, kakor tudi tiste, ki se ne čutijo dovolj povezane, ohranile mirno kri in onemogočile razvoj nevarne demagogije, ki je prihajal zlasti iz generalskih vrst. Drugi preizkus za Evropo in za njeno načelo popuščanja so bili češkoslovaški dogodki, ki pa le niso, čeprav to lahko zveni

neprijetno ali dvomljivo, omejili možnosti evropskega sporazumevanja. Razlog, zakaj je navsezadnje tako prav, bi morda opredelili takole: za Čehe in Slovake ne bi bilo nič bolje, če bi se še vsa Evropa gledala navzkriž, ker kaj bistvenega zanje ne bi bila sposobna napraviti. Gre za obžalovanja vredno dejanje, za objestnost močnejšega, kar pa spada zdaj že v tiste dogodke na evropskih tleh, za katere pravijo, da jih je treba gledati realno, ker nad njimi visi nedoločljiva dimenzija, ki ji pravimo morebitna vojna. Čeprav bi bilo najbrž za Čehe in Slovake neke vrste zadoščenje, če bi peterica naletela na ekskomunikacijo iz evropske skupnosti, je to vendar samo pobožna želja, ki bi jo na koncu koncev izkoristili samo tisti, ki jih na zahodni strani ženejo isti goni, ki so na vzhodni pripeljali do popolne podreditve neke samostojne države.

Poleg vojaško-političnega elementa ne moremo niti mimo gospodarskega; meje tako lahko izginjajo, stara nasprotja z njimi, majhnost sveta se kaže v tako pretresljivih oblikah, da na žalost usoda naroda ne igra nobene prave vloge več. Bolje bi bilo celo reči, da je bilo v zahodnih sožaljnih zaradi češkoslovaških dogodkov, posebno v najnovejšem času, prav malo resničnega sožalja, zato pa toliko več izkoriščanja v svoje propagandne in politične namene. Toda »napake« se očitno lahko zgodijo na eni in na drugi strani, reakcije pa so v obeh primerih bolj ali manj podobne. Mogoče je tudi to razlog, zakaj zaradi takega precedensa ni znova počilo v odnosih med dvema blokoma.

Kakorkoli že, dobro je, da obstaja toliko volje, prisiljene ali dobronamerne, da se nikomur ne zdi vredno obnavljati hladne vojne. V tej stopnji se ta dobra volja kaže kot sporazumevanje med blokoma oziroma popuščanje napetosti med njima. Če pa je to v tem obdobju sprejemljivo, sploh ni nujno, da bi se strinjali s trditvami nekaterih o blokkih kot o evropski realnosti. Pobude za evropsko popuščanje so v okviru takih realnosti lahko samo omejene. Prave rešitve bi najbrž morale temeljiti na drugačni stvarnosti, za uvrščanje samostojne poti vseh držav, za njihovo poudarjanje samostojnosti in neodvisnosti, ne pa morda celo podrejanje določenemu bloku.

Tako torej kaže z evropsko varnostjo. Ker pa so to kljub vsemu le vizije prihodnosti, je vredno navsezadnje pogledati še v evropska glavna mesta, kjer se oblikuje evropska politika. Le-ta ni nekaj enotnega in premočrtnega, ampak zmes — še vedno — nacionalnih politik, ki pa so obremenjene s kompleksom evropskega unitarizma.

London je z de Gaullovim odhodom dokončno sklenil stopiti iz periferije političnega življenja in povedal, da se strinja z vsem, kar bi zahtevali politični predpisi prihodnje združene Evrope. Vsa politična dejavnost laburistične vlade, ki je že zdavnaj prenehala nositi svoje pravo ime, toda je v določenih položajih še bolj zagrizena od samih konservativcev, je usmerjena v trkanje na vrata Evrope in v dokazovanje, kako je njena prisotnost tam potrebna. Razširjena zahodna Evropa naj bi imela kar 250 milijonov ljudi obsegajoče tržišče z dohodkom, ki bi dosegal dve tretjini ameriškega nacionalnega dohodka in še enkrat tolikšnim, kot je zdaj sovjetski. Celotni izvoz naj bi z Veliko Britanijo in njenim vplivnim krogom znašal kar dve petini vse svetovne trgovine. Impozantne številke, ki so manj prepričljive, ko se države začno pogovarjati o svojih neposrednih problemih o kmetijski politiki, o rezervah, o vrednosti valut. Toda po Soamesovi polomijadi, ki je kazala za lep čas onemogočiti vsako naslednjo britansko prošnjo za sprejem v skupnost, je de Gaullov odhod pomenil preveč dragoceno priložnost, da je ne bi skušala britanska diplomacija z vsemi silami izrabiti. Kaže, da je vse naklonjeno

Vojko Dimitrijević: Španija, 1937, olje

Evropi — celo otoško sijajno izolirana Britanija. Pa ne zaradi Evrope in ideje pripadnosti, ampak zaradi interesov, ki podrejajo celo politične kánone.

Bonn — vsako razpravljanje o Evropi se začne in konča pri nemškem vprašanju, se pravi, pri povojni razdeljenosti Nemčije oziroma pri vprašanju, kakšna bo prihodnja pot obeh delov. Mnogi menijo, da je glede na grenke izkušnje v minulih dveh svetovnih vojnah morda bolje ostati v takem položaju in si prizadevati za splošno popuščanje, ki bi pomirilo obe Nemčiji. Kakor je nemški problem narasel in postal nevarna nabrekliina, pa je tudi jasno, da je napolnjena samo z vodo in da v resnici nemški državi prav dobro vesta, kje sta in kakšne ugodnosti lahko črpata tudi na račun položaja, ki ga uživata v svojih skupnostih. Omenimo, da smo prvič po vojni slišali pomembni izjavi, tako v Bonnu kot v Berlinu, o možnostih mednemškega sodelovanja. Celó to, da bi bilo nekaj treba ukreniti v problematiki nemških odnosov, preden bi sklicali konferenco o evropski varnosti ali

se vsaj začeli resno pripravljati zanjo. V Bonnu je živahno, vendar ima vlada praktično zvezane roke do jesenskih parlamentarnih volitev. Vmesno obdobje je zato napolnjeno z nasprotujočimi si izjavami zunanjega ministra Brandta in kanclerja Kiesingerja, kar kaže na krhkost koalicijske vlade in različnost konceptov dveh najmočnejših strank v Evropi in o odnosih v njej. Toda kakorkoli se misli še vedno krešejo, Hallsteinova doktrina je praktično opuščena in 1380 kilometrov dolga, najbolj slavna meja v Evropi, postaja stvarnost. To je še toliko bolj čutiti na gospodarskem področju, ki je zanimiv fenomen sodobnega sveta: kljub vsem političnim oviram je dosegla blagovna menjava med Zvezno republiko in Sovjetsko zvezo skoraj rekordno vsoto, prav tako presenetljivo ugodno pa se razvijajo tudi trgovinski odnosi med dvema nemškima državama, ki pa sta sicer najbolj vneta glasnika blokvske politike, ki je bila ustvarjena zanju.

Rim — prav tako v vrenju, ki ga povzroča gospodarski čudež, ki pa z domačega zornega kota ni videti tak čudež kot od zunaj. Neenakomerni razvoj doma, ker so konjunkturne panoge izrabile možnost vključevanja v blagodejne učinke dobro idočih gospodarskih vej, povzroča nove in nove zmede, nove in hude nemire. Zastavlja se celo že vprašanje, ali bodo politične in družbene strukture vzdržale pritisk ter zadržale Italijo v okviru pravil parlamentarne demokracije. Vsekakor pa sta se v zadnjem času med političnimi strankami izkristalizirala dva glavna nasprotnika — krščanski demokrati in komunisti — in da se bo v odnosu na njuno razmerje sil odločala tudi prihodnja italijanska politika do Evrope. Italija do sedaj ni imela nič proti združenim zahodni Evropi, ker je s svojimi izdelki v njej samo pridobila. Italija je tudi za širšo integracijo, čeprav najbrž ne bi mogla sprejeti nadnacionalnih načel političnega vodenja, ker je preveč živahna, preveč dinamično-razburljiva in preveč individualistična, da bi svoj politični sistem zamenjala z bolj umirjenim — ki pa ne bi bil njen. Spet — za enotno Evropo, da, toda samo kolikor to koristi deželi oziroma razširjanju njenega industrijskega kroga.

Pariz — nekaj let nazaj kamen spotike za teoretike združene Evrope je z odhodom de Gaulla spet na prekretnici. Elementi, ki so prejšnjega francoskega predsednika vodili v omejevanje nekaterih združevalnih načel v okviru zahodne Evrope, še vedno obstajajo in tudi novi predsednik ne more mimo njih, če noče povzročiti novih notranjih nemirov in še bolj oslabiti francoskega gospodarstva. Toda pritiski privržencev združene zahodne Evrope so tako močni in njihovi razlogi tako prepričljivi, zlasti kar zadeva enotni nastop proti Ameriki, da najbrž Francija ne bo dolgo vztrajala na svojih protekcionističnih privilegijih. Britanci trdno upajo, da je novi predsednik bolj naklonjen tudi Veliki Britaniji in da francoskega nacionalizma ne bo mogel zagovarjati v tako drastični obliki kot njegov predhodnik.

Na koncu še enkrat Moskva, ki v najnovjšem ozračju popuščanja v Evropi zagovarja še en koncept pripadnosti — evropske meje se ne bi končale na Uralu, ampak na Usuriju. Z drugimi besedami, Evropa v starem, »belem«, rasno večvrednem smislu (jasno, vključujoč tudi azijski del Sovjetske zveze), naj bi branila svojo nedotakljivost pred »azijskimi barbari«. Od vseh konceptov povezoval Evrope ali njenih posameznih delov (samo zahodne Evrope tudi v geografskem smislu, de Gaullove ideje od Atlantika do Urala, vse ideološko povezane zahodne Evrope in prav tako strnjene vzhodne Evrope), je ta zadnji najbolj smešen in najmanj prepričljiv. Če bi bili zlobni, bi celo lahko rekli, da se vrača za nekaj stoletij nazaj. Prav zaradi svoje smešnosti in neutemeljenosti (čeprav je jasno, da je koncept za Sovjetsko zvezo velikega pomena) je tudi najmanj uspešno zajadral v miselnost Evropejcev in ima najmanj možnosti za uspeh.

Nekaj značilnosti letošnjih gospodarskih dogajanj

Menda so bile redko razprave o tekočih gospodarskih dogajanjih tako živahne kot te sredi letošnjega leta. Naš namen je na kratko strniti in pregledati ugotovitve oziroma ocene gospodarstva samega o letošnjih ekonomskih tokovih.

Za Slovenijo je seveda značilna izredno nagla dinamika v rasti proizvodnje, saj smo na primer v prvem polletju povečali proizvodnjo za dobrih 14 %, veliko močnejše je naraščal izvoz, saj je bil v prvem polletju letos kar za dobro četrtno večji kot v istem obdobju lanskega leta, in tudi zaposlenost se je povečala za 3,7 %. Hkrati je ugotovljiva ugodna rast produktivnosti dela, bolj ekonomično poslovanje pa se nadaljuje.

Sorazmerno se je povečal uvoz, kar pa je samo eden izmed negativnih opaznih elementov. Njegova posledica je poslabšanje trgovinske plačilne bilance s tujino, hkrati pa je ogrožena stabilnost domačega tržišča. To pa seveda nalaga gospodarstvu dolžnost, da kar se da razumno, previdno, vendar pretehtano ukrepa. In nadalje je za naše razmere značilna nizka gospodarska likvidnost in prezadolženost podjetij. To je pravzaprav paradoks, saj na drugi strani opazamo močno konjunkturo in povečan obseg kratkoročnih kreditov.

Gospodarstvo je od njih preveč odvisno, saj postajajo neposreden usmerjevalec pri pritekanju presežnega dela v banke. Obresti namreč poberejo velik del podjetniškega dobička. V celoti ima gospodarstvo 57 % posojil in le 43 % svojih sredstev. Veliko hujši pa je položaj pri obratnih sredstvih. Tu ima gospodarstvo le četrtno svojega denarja, tri četrtnine pa izposojenega. Ob vsem tem, ob ugodnih dosežkih in ob perečih težavah, se v gospodarskih krogih ocene vedno znova vračajo v celotno pretresanje do zdaj prehojene poti od začetka, odkar se uveljavlja gospodarska reforma.

V tem času, torej v zadnjih štirih letih, se je v Sloveniji vidno izboljšala kakovost gospodarjenja. Podjetniška akumulacija na delavca je narasla za dobro polovico in je za več kot 27 % večja od podjetniške akumulacije v Jugoslaviji. Slovenske gospodarske organizacije posvečajo čedalje večjo skrb obnovi svojih osnovnih sredstev. Lani so oddvojile za amortizacijo 30 % več denarja, kot jim določajo predpisi z minimalnimi stopnjami. Tudi pri delitvi osebnih dohodkov je opaziti dokajšnjo treznost. Čeprav smo omenili občutno povečanje mase izplačanih osebnih dohodkov, pa so se realni osebni dohodki letos povečali le za okrog 6 %. Seveda pa so na tem področju precejšnje izjeme, podjetja z izredno visokimi plačami. Gre za organizacije, ki imajo dokaj monopolen položaj, njihova nerazumna politika osebnih dohodkov pa je vzrok negodovanju, protestom in stavkam v nekaterih podjetjih, ki kljub trudu s težavo poslušajo.

Seveda pa gospodarstvo, ne da bi odlagalo svojo odgovornost za poslovanje, opozarja na bistvene pomanjkljivosti v našem ekonomskem sistemu. Poglejmo nekatere med njimi.

Slovenija danes izvozi že blizu petino blaga, ki zapusti jugoslovanske meje. Pri izvozu na konvertibilna področja pa je naš delež še večji, saj tja prodamo tri četrtnine svojega blaga, ki najde kupce na tujih tržiščih. V Jugoslaviji znaša v povprečju delež izvoza na konvertibilna tržišča le 61 %. Prav zaradi tako izrazite izvozne usmerjenosti Slovenije na konvertibilno področje pa seveda dosegamo dohodek znatno teže, kot bi ga kje drugje. Če temu dodamo, da naraščanje druž-

benih dajatev močno bremeni gospodarstvo, je razumljivo, da primanjkuje sredstev za modernizacijo proizvodnje, ta pa je nujno potrebna. Vemo, da imamo v Sloveniji dobrih 56 % odpisane vrednosti delovnih naprav in smo v tem pogledu najslabši v državi. Naj za primer samo navedemo, da je stopnja odpisanosti v Crni gori 42,6 % in nekako taka tudi v Makedoniji. Zastarelost strojev v Sloveniji je prav gotovo posledica preskromnih investicijskih vlaganj, saj je njihov delež v družbenem proizvodu v primerjavi z drugimi v Jugoslaviji zelo nizek: znaša 22,7 %, za vso državo pa 30 %. Med vzroki za preskromno investicijsko sposobnost navaja gospodarstvo predvsem sorazmerno večji delež, ki ga mora Slovenija prispevati za jugoslovansko splošno porabo, izredno majhen delež Slovenije v zveznih investicijah, zmanjšanje likvidnosti zaradi neizpolnjevanja obveznosti podjetij drugih republik, pomanjkljivosti v deviznem sistemu in še nekatere. Te tri, ki smo jih našli, pa si le nekaj bolj podrobno oglejmo.

Podatki kažejo, da so se letos zbrani dohodki za zvezne potrebe dvignili za okrog 15 %, pri tem pa se je delež Slovenije v teh sredstvih povečal kar za dobro petino; tako danes Slovenija prispeva že 19,6 % vseh sredstev za zvezni proračun. Iz tega pa sledi, da se v zbranih dohodkih za splošno porabo v Sloveniji, ki sicer naraščajo hitreje kot v zveznem merilu, stalno povečuje delež federacije. In pa — iz naše republike gre vsako leto desetina družbenega proizvoda v zvezni proračun, v Slovenijo pa dobimo le 3,8 % zveznih investicij. Vsekakor potem drži trditev slovenskega gospodarstva, da mora v veliki meri financirati tudi potrošnjo drugih predelov Jugoslavije. Zato gospodarstveniki tako odločno poudarjajo, da je treba investiranje prilagoditi realnim sposobnostim gospodarstva za ustvarjanje dohodka. Torej — če so ob ukrepih za stabilizacijo gospodarstva stagnirala ekonomska gibanja in se je s tem zmanjšala zmožnost za ustvarjanje podjetniške akumulacije, bi morali temu prilagoditi program zveznih investicij. V zadnjih letih pa je federacija vztrajala pri vseh projektih, ki so bili programirani še pred reformo. Slovensko gospodarstvo je bilo proklamiranim načelom reforme veliko bolj zvesto, saj se je odreklo nekaterim večjim investicijam ali pa jih je odložilo za določen čas (ceste, modernizacija železnic, Luka Koper). Drugod po državi take objekte gradijo naprej ob celo preslabo pretehtanih ekonomskih odločitvah. Zahteva, da pri zveznih investicijah nikar ne odstopati od srednjeročnega plana, je zato povsem na mestu in važen pogoj za stabilizacijo gospodarstva. Hkrati pa ostajajo neuresničeni predlogi, da bi financiranje manj razvitih republik odprli vsem interesentom in ga podredili ekonomskim kriterijem. S tem bi omogočili prodor sposobne in utečene proizvodnje na nerazvita področja.

Kot smo že omenili, je visoka zadolženost nadaljnji problem, ki občutno ovira finančno sposobnost slovenskega gospodarstva. Pri tem je naša republika še posebej prizadeta, ker naša podjetja kreditirajo gospodarstvo drugod po Jugoslaviji. Neto terjatve, če lahko tako rečemo, to je razlika med našimi terjatvami in našimi dolgovi do drugih v Jugoslaviji, znašajo nad milijardo novih dinarjev. Tako velik odliv akumulacije in kreditov na druga področja v državi in v negospodarstvo pa nedvomno pomeni, da gre za svojstveno obliko prelivanja sredstev. Morda nekoliko skrito, vendar otipljivo, ki pa jo nismo do zdaj še nikoli upoštevali v bilancah ekonomskih odnosov med posameznimi republikami.

Ne smemo prezreti še enega vzroka, ki slabi finančno sposobnost naših delovnih organizacij. To je njegova pretežna izvozna usmerjenost na konvertibilno področje. Dejali smo že, da je zaradi tega dohodek manjši, kot pa če bi večji del blaga prodajali na manj zahtevnih trgih. Tu prav gotovo igra odločilno vlogo dispariteta med cenami domačih surovin in cenami finalnih izdelkov, ki jih lahko dosežemo

*Krsto Hegedušič:
Poplava, 1932, olje
(detajl)*

na konvertibilnih trgih, neustrezna pa je tudi carinska zaščita domače proizvodnje surovin in reprodukcijskih materialov. To pa preprosto povedano pomeni, da izvozniki na konvertibilno področje na račun svojega dohodka podpirajo drago domačo proizvodnjo surovin, reprodukcijskih materialov in delovnih sredstev. S tem se ne le zmanjšuje dohodek gospodarskih organizacij, temveč tudi trajno poslabšuje njihovo sposobnost za razvoj in nadaljnji razmah pri izvozu. Na eni strani je jasno, da to najbolj prizadene slovenske izvoznike, ki tri četrtine svojega blaga prodajo za konvertibilne devize. Po drugi strani pa vemo, da je prav ta izvoz nujno potreben za zdravljenje kroničnih težav jugoslovanske plačilne bilance in za modernizacijo gospodarstva. Ko smo že pri tem, moramo povedati še nekaj besed v zvezi z deviznim režimom. Gre namreč za to, da postaja vse bolj tog in so čedalje močnejši poskusi administrativnih vmešavanj. Spomnimo se samo prizadevanj, da bi omejili že tako skromno prelivanje retencijske kvote med gospodarskimi organizacijami ter medsebojno oročanje in združevanje deviznega dela amortizacije, češ da bi s tem preprečili razne špekulacije med podjetji itd. Povsem jasno pa je, da je v interesu gospodarske rasti potreben čimbolj prožen in sproščen mehanizem v prelivanju retencijske kvote, saj bo le tako mogoče neposredno v gospodarstvu zbrati in združiti devize za posamezne naložbe. Namen omejevanja retencijske kvote pa je bil povsem nasproten — naj bi vse pomembnejše devizne investicije zagotavljala federacija po svoji presoji.

Čeprav smo se le bežno dotaknili nekaterih vzrokov za skromno investicijsko sposobnost slovenskega gospodarstva, vendar le menimo, da so ti bistveni in je zato potrebno ta stališča bolj upoštevati pri graditvi našega ekonomskega sistema.

T. K.

Slovenski izseljenci v domovini

Ernest Petrin

Pisarne Slovenske izseljenske matice so vsako poletje podobne mravljišču. Letos morda še bolj kot druga leta, saj si neprestano podajajo kljuko izseljenci, ki so prišli na obisk v »stari kraj«. Skoraj vsak dan se tu zbere pravcati svet v malem; največ je seveda »Amerikancev«, to je Slovencev iz ZDA, zelo veliko pa jih je tudi iz Kanade, Argentine, Avstralije, Francije, Nemčije, Nizozemske, Belgije in od drugod. Večinoma so to ljudje v letih — naša stara ekonomska emigracija, vendar pa je vedno več tudi mladih, potomcev izseljencev-pionirjev, in naših delavcev, ki so se začasno zaposlili v tujini, v Avstriji, Švici, na Švedskem, ZR Nemčiji. Prihajajo, ker bi radi uredili to ali ono, pa tudi zato, ker se čutijo dolžni oglasiti se v tej ustanovi ter se vsaj tako zahvaliti za vso moralno in materialno podporo, ki jo Matica daje izseljenskim društvom in klubom naših delavcev v tujini.

Zadnja leta prihaja na obisk v Slovenijo in v Jugoslavijo vedno več naših izseljencev. Gotovo vpliva na to tudi vse večji ugled, ki ga uživa naša država v svetu, saj Jugoslaviji sovražni krogi emigracije bolj in bolj izgublajo tla pod nogami in še tisti vpliv, ki so ga imeli na maloštevilne somišljenike v tujini, hitro izginja. Navsezadnje se ta pojav najbolje manifestira tudi v vrsti nasilnih dejanj, saj skuša politična emigracija s tem ustvariti strah pri naših ljudeh na tujem in si tako z bombo in s pištolo ohraniti svoj vpliv. Toda razvoj dogodkov kaže, da so vsi ti krčeviti napori zaman. Se več: na obisk v domovino že prihajajo tudi taki, ki so bili še nekaj let nazaj močno pod vplivom sovražne emigracije, vendar so uredili svoj odnos do domovine in se sedaj kot svobodni ljudje gibljejo v domačem kraju. Seveda pa gre le za tiste, ki si med vojno ali po njej doma ali na tujem niso umazali rok.

Zadnja leta torej prihaja na obisk v Slovenijo in Jugoslavijo vedno več naših ljudi iz tujine. Pri tem pa je še posebno razveseljivo in vredno omembe, da je med obiskovalci vse več mladih ljudi, potomcev prvotnih izseljencev iz druge, tretje in celo že četrte generacije. To je nedvomno znak, da lahko še veliko let pričakujemo v poletni sezoni množične obiske, kajti tisti, ki so prišli enkrat, bodo to storili ponovno, če jim bo le mogoče. Stroški potovanja namreč niso majhni, saj velja na primer skupinsko potovanje iz Sydneya v Avstraliji do Ljubljane in nazaj približno 800 avstralskih dolarjev! To pa ni malo, posebno če potujeta dva ali celo več članov družine, kar se pogosto dogaja. Zato se, kot pripovedujejo izseljenci iz Avstralije, v mnogih primerih za določeno dobo, leto ali pol leta, zaposli tudi žena oziroma mati, njen zaslužek pa gre v glavnem v družinski fond, namenjen potovanju v domovino. Še večji problem je seveda pri upokojencih, in teh je med izseljenci-obiskovalci, lahko bi rekli večina! Kar skrbno in dolgo je treba varčevati!

Kljub temu pa je vsako leto več naših ljudi, ki obišejo domovino. Pri tem seveda ne gre pozabiti čustveni nagib, saj si človek po dolгих letih in celo desetletjih zaželi videti deželo, kjer je preživel mlada leta. Obiskati želi sorodnike in mladostne prijatelje ter se sploh za nekaj časa iz vsakdanje stvarnosti preseliti v domišljjski svet mladosti. Prav gotovo je važna tudi osebna propaganda, če naj ji tako rečemo, tistih izseljencev, ki so že bili pri nas na obisku. Ti pripovedujejo, kako je v domovini, pišejo v časopise in tako hote ali ne hote spodbujajo še tiste, ki omahujejo, ali bi se odločili za pot. Vtisi rojakov, ko se vrnejo z obiska v Slovenijo oziroma v Jugoslavijo, pa so skoraj v večini najboljši.

Rekli smo, da prihaja zadnja leta v našo državo vse več izseljencev. Pravzaprav zaznamujemo iz leta v leto nov rekord v številu obiskovalcev. Tudi letos kaže, da ne bo drugače, čeprav se sezona še ni končala, temveč bodo prihajale posamezne skupine tja do septembra. K tej ugotovitvi navajajo izjave mnogih naših izseljencev iz ZDA, ki pravijo, da tolikšnega zanimanja za potovanje v Slovenijo pri njih doslej najbrž še ni bilo. To pripovedujejo predvsem rojaki iz mest, kjer živi največ Slovencev, kot sta ameriška Ljubljana — Cleveland in Chicago.

Na letališču Brnik je vsak teden, včasih celo po večkrat, velik promet. Potniki iz čezmorskih dežel prihajajo k nam v glavnem z letali, saj so po nekaj urah poleta na cilju, medtem ko traja potovanje z ladjo precej dlje. Samo znana slovenska potovalna agencija Avgust Kollander iz Clevelanda je ob začetku sezone prijavila 21 večjih skupin iz vseh ZDA. Iz Sydneya in iz Melbourn v Avstraliji sta prispeli dve skupini, iz Kanade pa kar šest. V teh skupinah je že, oziroma bo še prišlo k nam okrog 2400 izseljencev, od tega iz Avstralije 130, iz Kanade približno 750, medtem ko so vsi drugi iz ZDA. Tako razmerje v številu je nazadnje tudi razumljivo, saj živi v Združenih državah največ izseljenih Slovencev in njihovih potomcev.

Vendar pa lahko iz izkušenj prejšnjih let trdimo, da bo število rojakov-obiskovalcev do konca sezone še precej večje, saj prihajajo mnogi v raznih mešanih skupinah ali posamič. Tako potujejo izseljenci iz južnoameriških držav pretežno po morju, iz vrste evropskih držav pa manj z vlakom in precej več s svojimi avtomobili. Skratka, letošnje leto skoraj z gotovostjo lahko pričakujemo spet nov rekord v številu izseljencev-obiskovalcev!

Med našimi vidnejšimi rojaki, ki so letos obiskali domovino, naj omenimo društvene delavce, kot so častna predsednica Slovenske ženske zveze Mary Prilandova, predsednica te organizacije Antonija Turek, glavna tajnica Albina Novakova, podpredsednica Progresivnih Slovenk Amerike Mary Kobal, glavna tajnica te organizacije Josie Zakrajškova, dolgoletni vodilni funkcionar Ljudskega odra iz Buenos Airesa Emil Semolič, tajnica največjega društva Slovenske narodne podporne jednote Elsie Culkarjeva, nadalje odborniki prekmurskega društva Večerni zvon iz Kanade, predsednik Slovenskega društva v Melbournu Tone Slavič ter mnogi drugi.

Posebno naj omenimo letošnje gostovanje slovenskega pevskega zbora Zvon in folklorne skupine iz Heerlena na Nizozemskem. Zbor, ki že dolgo vrsto let goji našo pesem, saj prav letos mineva 40 let, odkar so ga ustanovili, je prišel v Slovenijo na povabilo Slovenske izseljenske matice. Ta je kljub pomanjkljivim finančnim sredstvom že pred leti začela vabiti na krajša gostovanja kulturne skupine naših izseljencev v tujini. Taka gostovanja so vsekakor zelo koristna, saj pomenijo močno spodbudo prizadevnim amaterjem, da še z večjo vnemo gojijo našo pesem, glasbo in besedo. Tako so na primer zadnja leta nastopali v Sloveniji mešana pevska zbora Glasbena matica in Zarja iz Clevelanda, Mladinski pevski zbor iz istega mesta in Slovenski oktet iz Pittsbourga. Letošnja turneja Zvona — nastopil je na izseljenskem pikniku v Škofji Loki ter na celovečernih koncertih na Otočcu, v Senovem, Kočevju in v Šoštanj — je zelo lepo uspela. Zbor in folklorna skupina, v katerih sodelujejo v večini že na tujem rojeni pevci in plesalci, sta povsod naletela na prisrčen sprejem in odobravanje poslušalcev, saj sta svoj program izvajala zares lepo. Veliko priznanje pa so dobili nekateri člani zbora in njihov dirigent Joseph Willems, po rodu Nizozemec, ki že polnih 24 let vodi zbor in je v mnogočem tudi njegova zasluga, da zbor še obstaja. Zveza kulturno-prosvetnih organizacij Slovenije jim je za dolgoletno prizadevno delo pri gojitvi

slovenske pesmi na tujem podelila najvišja priznanja, zlata, srebrna in bronasta Gallusova odličja.

Kot vsako leto so tudi letos Slovenska izseljenska matica iz njene podružnice v raznih krajih Slovenije poskrbele za mnoge prireditve, namenjene našim izseljencem. Predvsem naj omenimo že tradicionalni — štirinajsti po vrsti — izseljenski piknik, ki je bil letos na dan borca že drugič zapored v Škofji Loki in katerega se je udeležilo nekaj sto izseljencev z vsega sveta ter približno 8000 domačinov in sorodnikov izseljencev. Izredno lepo je uspelo tudi III. srečanje dolenjskih izseljencev, ki so ga letos priredili v Vinici pri Črnomlju, kjer je prav tako bilo nekaj tisoč ljudi. V času, ko to pišemo pa so pred nami še prireditve v Cankovi v Prekmurju, namenjena zlasti izseljencem iz tega dela Slovenije, tradicionalni argentinski »asado« na Kekcu pri Novi Gorici, ki se ga vselej v velikem številu udeležujejo izseljenci s Primorske, nadalje srečanje v Kamniški Bistrici za rojake s kamniško-domžalskega področja, srečanje evropskih izseljencev v Zavasju itd. Pri prireditvah, ki so že bile, tudi ne gre prezreti tradicionalne javne radijske oddaje, katero že nekaj let v začetku julija pripravi uredništvo izseljenske oddaje in v kateri nastopajo naši najbolj znani ansambli in solisti. Poleg poslušalcev-izseljencev v dvorani poslušajo to oddajo pri sprejemnikih tudi rojaki v raznih evropskih deželah, ki so takrat vsaj v mislih doma.

Ko že govorimo o letošnjih obiskih, naj omenimo še zanimivo skupino Polkaturn iz Clevelanda. Slovenska polka je namreč med izseljenci v Ameriki, pa ne samo med njimi, ampak tudi med Američani, zelo popularna. Posebno v Clevelandu in tudi v drugih mestih, kjer živi veliko Slovencev, kot v Chicagu, Pittsbourgu, Milwokeju in drugje, deluje precej ansamblov, med katerimi je najbolj znan ansambel Franka Jankoviča, »kralja polke«. Mladi urednik slovenske ure v clevelandskem Radiu narodov Tony Petkovšek s sodelavci je ob tem prišel na zanimivo idejo. V raznih krajih prirejajo večere polk in valčkov, na katerih igrajo slovenski ansambli iz ZDA, kot so Jankovičev, Peconov, Vadnjalov in drugi. Teh prireditev, ki jih združijo še z zabavo, se vselej udeležuje zelo veliko ljudi, včasih jih prihaja na nekatere celo po nekaj tisoč.

Tako se je rodila misel, da bi podobno turnejo Polka-tur organizirali tudi v Sloveniji. Zbrali so kar za dve posebni letali udeležencev in ti so sredi julija priredili v Sloveniji »izlet v neznano«. Nihče razen vodij skupine — Tonyja Petkovška in Edija Kenika — namreč ni vedel, kam bodo šli. Pa še Tony Petkovšek je doživel veliko presenečenje. Iz Ljubljane jih je vodila pot z dvema avtobusoma najprej v Šentjernej na Dolenjskem. Tu so jih postregli prav izvirno slovensko: z žganci v lončenih skledah in ocvirki, kislim zeljem, kranjskimi klóbasami in seveda pristnim cvičkom. Tudi jedilni pribor je bil v tem stilu: žlice in vilice so bile lesene. Izletniki so kar zavriskali, ko so to videli! Naslednja postaja je bila v Pleteljah. Tam so jih gostoljubni kartuzijani lepo sprejeli z vinom — kruhom, sirom, moške pa so si lahko še ogledali vse zanimivosti, ki jih hrani ta starodavni samostan. Zadnja, pravzaprav predzadnja točka izleta pa je bila Kostanjevica. In prav tu je tudi vodja skupine Tony Petkovšek doživel lepo in prijetno presenečenje. Predsednica Mednarodnega simpozija Forma viva ing. Vilma Pirkovič mu je namreč simbolično izročila, prek njega pa seveda vsem Slovincem v Clevelandu, dve lepi, nad dva metra visoki skulpturi iz hrastovega lesa, ki ponazarjata Slovenko in Slovenca v narodni noši. Skulpturi sta delo kiparja Petra Jovanoviča in bosta v Clevelandu krasili enega od tamkajšnjih Slovenskih narodnih domov, pozneje pa bi ju prenesli v Slovenski muzej, za katerega se mnogi ogrevajo v tej »ameriški

Maksim Sedej: Iz cikla Predmestje, list VI, 1933, linorez

Ljubljani«. Zaključek izleta pa je bil tak, kot se spodobi: v vinogradih na Slinovcah pri Kostanjevici so se izletniki ob Slakovih melodijah prav prijetno zabavali.

Kaže, da bodo izleti Polka-tur iz Amerike v Slovenijo postali tradicionalni. Organizatorji namreč pravijo, da bi taka potovanja radi organizirali vsako leto, vsakokrat pa bi si na podobnem izletu, kakršen je bil letos na Dolenjskem, ogledali zanimivosti slovenske dežele. Pri tem bi še zlasti hoteli doseči, da bi se takih potovanj oziroma izletov udeležilo kar največ mladih, že v Ameriki rojenih rojakov. Začetek je tu, saj sta tudi Petkovšek in Kenik, vodji letošnje Polka-tur, že rojena v Ameriki.

Omenimo še en jubilej. Letos mineva 45 let, odkar so naši izseljenci, v pretežni večini primorski Slovenci, ustanovili v Buenos Airesu svoje društvo Ljudski oder. To obletnico so počastili v Novi Gorici zadnje dni julija ob navzočnosti mnogih izseljencev, ki so zdaj na obisku in izseljencev-povratnikov, bivših članov Ljudskega odra.

Kakšni so vtisi naših rojakov, ki pridejo na obisk v rojstno deželo?

Predvsem je treba ločiti stare izseljence, od katerih nekateri tudi po več deset let niso bili v Sloveniji — letos so bili med potniki tudi taki, ki so prišli v domovino po šestdesetih letih, torej prvič odkar so se izselili — in mlajšimi, potomci izseljencev-pionirjev, ki prihajajo v deželo svojih prednikov, da bi videli in spoznali kraje, o katerih so jim starši tolikokrat pripovedovali. Pri prvih je seveda treba upoštevati močan čustveni element, saj je res nekaj posebnega po tako dolgi dobi obiskati kraj mladostnih spominov. Ti ljudje se ne morejo načuditi spremembah, ki jih je med njihovo odsotnostjo doživel »stari kraj«, kar je navsezadnje čisto razumljivo. Tako na primer mnogi pravijo, da Ljubljane sploh ne bi več poznali in bi se v njej izgubili, saj rastejo v njej stavbe kot v Ameriki, in podobno. Neka rojakinja je celo vzkliknila: »Saj Ljubljana je pa že taka kot pol Chicaga!« Pa ne samo za mesta, tudi za manjše kraje govorijo podobno. Za Sodražico je na primer nekdo dejal, da je sploh ne pozna več, čeprav je bil v njej rojen; no, res pa je, da je ni videl že nad štirideset let.

Vendar vsi, stari in mladi, izjavljajo isto in govore v samih superlativih. Najbolj pogoste besede, ki jih je slišati, so: »Vi se niti ne zavedate, kakšen razvoj ste dosegli, saj imate tu že pravo malo Ameriko. Seveda, vi tega ne opazite, ker gledate to vsak dan, toda če človek dolgo časa ni bil v Sloveniji, vidi, kako ste napredovali.«

Posebno so presenečeni nad tem, koliko pri nas grade za ljudi. Pravijo, da stanovanjske hiše, majhne in velike, kar rastejo kot gobe po dežju. Tisti, ki so bili že večkrat po vojni pri nas, se pa poleg tega skoraj ne morejo načuditi, kako hitro napreduje motorizacija, zlasti število avtomobilov. Nekdo rad poudarja, da je pred leti, ko je bil v Ljubljani, vozil po mestu kot nekje na deželi, za parkiranje pa sploh ni bilo vprašanje. Zdaj se skoraj ne upa več z avtomobilom na cesto, tolikšen je že promet.

Se pa zgodi, da ta ali oni še nasede pismom sorodnikov, ki menijo, da jim bo »stric iz Amerike« verjel in pomagal, čeprav take pomoči niso potrebni. Eden starih izseljencev je na primer verjel temu jadikovanju, pa je letos prinesel — reci in piši — sladkor in riž, meneč, da tega pri nas ni! Seveda se za različnimi prošnjami in željami v pismih skriva vse kaj drugega kot samo sladkor in riž. Taki »prosilci« imajo prav gotovo v mislih dobrine večje vrednosti, če ne celo avtomobil! Mislijo pač, da dolarje v Ameriki kar pobirajo po cesti, kar seveda še zdaleč ni res, saj morajo zanje trdo delati.

Če naj pri starejših izseljencih-obiskovalcih upoštevamo razumljivi čustveni nagib, pa tega ne bi mogli reči za mlajše rojake. Potomci izseljencev iz — denimo — druge in tretje generacije, ki so rojeni že v tujini, so sicer v večini zavedni Slovenci, vendar ob obisku ne čutijo tolikšnih ali vsaj ne podobnih obveznosti do sorodnikov kot njihovi očetje in dedje. Ti mladi prihajajo k nam kot turisti in hočejo med bivanjem pri nas tudi uživati. Nič ni čudnega, če recimo mladi Culkar izjavlja, da je pri nas v treh dneh doživel več lepega kot v Ameriki v treh letih! Seveda ni gledal na dolarje.

V zvezi s tem velja omeniti tudi to, da sodijo naši izseljenci prav gotovo med najboljše tuje turiste, ki nas obiščejo. To so večkrat ugotovili tudi naši turistični strokovnjaki. Predvsem so tu mišljeni izseljenci iz Amerike, ne le zaradi dolarja, ampak tudi zato, ker ostanejo pri nas od vseh tujcev najdlje. Navsezadnje se za teden ali dva ne izplača hoditi iz Amerike v Slovenijo, saj so stroški potovanja veliki. Letošnje skupine ostajajo v Sloveniji najmanj po štiri tedne, jih je pa tudi precej, ki bodo pri nas po dva ali celo tri mesece. V tem času vsakdo seveda porabi precej denarja, nekateri pustijo tu kar po več tisoč dolarjev.

In za kaj v glavnem porabijo denar? Poleg stroškov za bivanje — večina živi in se hrani po hotelih — se posebno starejši izseljenci zanimajo za obiske raznih turističnih krajev in za zdravilišča oziroma toplice. Nadalje je zanimivo, da kupujejo različne stvari, na primer precej čevljev, za katere pravijo, da so mnogo cenejši kot v Ameriki, da ne govorimo posebej o raznih »suvvenirjih« in podobnem. Precej jih je, ki za nekaj časa ali za vso dobo bivanja pri nas vzamejo v najem osebne avtomobile prek Rent-a-car službe, pri tem pa pogrešajo avtomobile na avtomatsko upravljanje. So pa tudi taki, ki prek naših uvoznih podjetij kupijo pri nas avtomobil, katerega ob vrnitvi vzamejo s seboj. Vendar so naši predpisi, ki urejajo nakup avtomobilov za tuje državljane, precej togi oziroma okorni. Veliko več takih vozil bi namreč lahko prodali, če ne bi bilo treba za kupca dati garancije, da bo avtomobil po končanem bivanju pri nas zares odpeljal s seboj v tujino. Tak porok pa seveda odgovarja, da se bo to zares zgodilo, sicer mora plačati poleg prometnega davka in carine še kazen, ki ni majhna!

Precej pripomb je slišati na račun našega gostinstva. Ne sicer toliko glede strežbe kot glede zabave in izbire jedil. Predvsem pogrešajo naši izseljenci — pa tudi pravi tujci — da na primer v naših lokalih, kjer sicer imajo glasbo, skoraj ni ali pa sploh ni na sporedu domače, narodne glasbe. Podobno je s kuhinjo. Le redki so lokali, kjer bi si naš izseljenec lahko privoščil recimo pristno narodno jed, temveč mu v glavnem povsod nudijo le jedila, kakršna so v navadi po vsem svetu. Tako domača glasba kot domača jedila pa so vsekakor značilnost posamezne dežele. Enako je že pred leti pripomnil tudi znani lastnik potovalne agencije August Kollander iz Clevelanda, ki so mu te želje posredovali njegovi potniki, tako naši rojaki kot Američani. Glede gostinskih lokalov pa pravijo, da bi si želeli več originalnih slovenskih gostiln namesto modernih obratov, ki prav gotovo morajo tudi biti, le da razmerje med njimi po njihovem mnenju ni najboljše. Zanimiva je, recimo, izjava izseljenca iz Kalifornije, ki je bil že večkrat po vojni v domovini, vselej pa skoraj gost hotela Turist. Ko je letos ob prihodu zagledal, da ni več senčnatega vrta in krošnjatih kostanjev, je obstal in rekel: »To je pa tako, kot če bi kmet prodal seno, potem pa kupil krave!«

Napačno bi bilo mnenje, da se mladi, o katerih smo govorili, zanimajo pri nas samo za zabavo in za to, kako bi kar najbolj prijetno preživel časa obiska in seveda potrošili čim več denarja. Nasprotno, mladi se močno zanimajo tudi za našo družbeno ureditev in še predvsem za sistem samoupravljanja. Mnogim je sicer

treba precej časa razlagati, kaj pomeni za našo družbo samouprava na vseh področjih gospodarskega in družbenega življenja, ko pa vse to dojamajo, pravijo, da si kaj takega niso niti približno predstavljali. Zanimajo jih zaslužki pri nas, pravice in dolžnosti delavcev, pri tem pa radi poudarjajo, da bi lahko imeli še več in bi dosegli še lepše uspehe, če bi delali kot pri njih, kjer za razne debate med delom, za kave in podobno ni časa. Tudi to je dejal nekdo iz Avstralije: »Tri direktorje sem iskal in nisem prišel do njih, vedno so bili na nekakšnem sestanku. Kaj se pri vas toliko sestajate?«

No, vse to so dobronamerne kritike. Še več: stara izseljenka je na pikniku v Škofji Loki med drugim rekla: »Lepo, prelepo nam je pri vas. Res da včasih kane v to lepoto tudi kaplja pelina zaradi take ali drugačne nepravilnosti, ki jo doživimo, ker smo pač ljudje. Morda ta nepravilnost izvira celo od nas samih. Vendar polagam vsem rojakom na srce: če je bilo kaj neljubega, pozabite, ko se boste vrnili, pripovedujte samo lepe stvari. Teh pa je toliko, da boste lahko govorili kar naprej!«

In taki so v glavnem vsi naši izseljenci. Saj se ujezijo, če jim ni kaj po godu, a brž pozabijo, v spominu jim pa ostane le tisto, kar je bilo lepega. Tako je prav, saj tudi iz tega izvira spoznanje, da imajo naši rojaki na tujem svojo rojstno domovino resnično radi. Navsezadnje se ujezimo nad lastnimi otroki, morda jim še kakšno »primažemo«, pa kljub temu ne moremo reči, da jih nimamo radi.

Da pa imajo naši izseljenci rojstno domovino radi, so dokazali velikokrat. Spomnimo se velikanske moralne podpore med vojno in velikanske gmotne pomoči med obnovo, pa nam bo to povsem jasno. In tudi to: če ne bi bili srčno navezani na staro domovino, ne bi tako radi v tolikšnem številu vsako leto prihajali k nam na obisk. Tako pa prihajajo in bodo gotovo še prihajali vrsto let. Za to so porok potomci izseljencev, ki jih k nam hodi vedno več pa tudi naši delavci, ki so se začasno zaposlili na tujem. Kajti čeprav nosi to zaposlovanje pridevek »začasen«, se vsi gotovo ne bodo vrnili. Iz začasne ekonomske emigracije bodo postali stalna ekonomska emigracija, kar se pravzaprav že dogaja. To ni nič novega, saj tudi naši stari izseljenci niso odhajali v tujino z namenom, da bi tam ostali za vselej. Življenje pa, kakršno je, je uredilo drugače.

Fran Žižek:

»Napravite mi to deželo nemško«

Dokumentarna TV kronika v dveh delih

II. del

15. VEDNO VEČJE PREGLAVICE

6. november 1942, dopoldne.

Soba orožniške postaje v Mislinju.

Osebe: Lurker, Rebernik, Strohmayr, Zagloba, Sager.

LURKER: (*vpije*): Kaj se to pravi? Kakšni partizani? Kakšen bataljon? To so navadni požigalci in morilci. (*Mirnejše*) Zaprite okno. Saj se bom še zadušil. Kaj še niste pogasili ognja? (*Kašlja*)

REBERNIK (*zapira okno*): Skladišče lepenke še vedno tli.

LURKER: Kako dolgo ste že pri orožnikih?

REBERNIK: Približno eno leto. Najprej sem služil v Rušah, potem so me premestili v Mislinje.

LURKER: Koliko vas je bilo včeraj v službi?

REBERNIK: Tu na postaji? Skoraj vsi. Noč in dan smo v pripravljenosti. Večina že cel teden ni spala doma.

LURKER: Ko so partizani vdrli v vas, ste se seveda zabarikadirali?

REBERNIK: Iz postaje nismo več mogli, gospod komisar. Ko se je zmračilo, so že bili v vasi in jo zasedli. Še preden smo se zavedli, so začeli obstreljevati hišna vrata in okna. Saj vidite, nobena šipa ni več cela.

LURKER: Ali ste orožniki ali babe? Dopustite, da banditi vso noč gospodarijo v vasi, zažgejo tovarno, oplenijo graščino in ubijejo obratovodjo in njegovo ženo.

REBERNIK: Partizanov je bilo nad sto in vsi so bili oboroženi do zob.

LURKER: Kako to veste?

REBERNIK: Ljudje so izpovedali, ko smo jih zjutraj zasliševali. Izvolite, tu so zapisniki.

LURKER (*lista po aktih*): Kaj so počeli vermani?

REBERNIK: Poskrili so se.

LURKER: Kot vidim, so delavci na poziv partizanov ustavili delo v tovarni...

REBERNIK: Tudi možje obratne straže so prislonili puške ob zid in jo na tihem pobrisali.

LURKER: Nato so se delavci zbrali v strojnici, kamor so partizani privedli obratovodjo in njegovo ženo. Postavili so hitro sodišče in ju obsodili na smrt. Kaj pa delavci?

REBERNIK: Nastopali so kot priče.

LURKER: Imate imena tistih, ki so obtoževali obratovodjo?

REBERNIK: Bili so skoraj vsi.

LURKER: Vsi ni nihče. Imena hočem. Poizvejte. Vsa imena. Pošljem jih v tabo-rišče, četudi izpraznim vso vas.

REBERNIK: (*pozdravi in odide*).

LURKER: (*odpre druga vrata*): Kako daleč ste, Strohmayr?

STROHMAYER: Ga hočete videti? Naprej, bandit, misliš, da te bom nosil? (*Privede Zaglobo*)

LURKER: To je torej ta edini partizan, ki so ga orožniki ujeli.

STROHMAYER: Pa še tega ne bi, da ni popolnoma pijan obležal v jarku.

LURKER: Povedali so mi, da se je nažrl v graščinski kleti.

STROHMAYER: Zdaj ga je pijanost že pošteno minila.

LURKER: Kaj je povedal?

Ob letošnjem praznovanju 27. aprila — dneva ustanovitve Osvobodilne fronte slovenskega naroda, so gledalci televizije na malih ekranih gledali dokumentarno TV kroniko v dveh delih z naslovom »Napravite mi to deželo zopet nemško«. Napisal in režiral jo je Fran Žižek, eden letošnjih dobitnikov nagrad Vstaje slovenskega naroda. Objavljamo nekaj sekvenc iz obsežnega scenarija oziroma drugega dela snemalne knjige.

STROHMAYER: Malo. Baje še ni bil dolgo pri njih.
 LURKER: Zna nemški?
 STROHMAYER: Za silo. Bil je financar.
 LURKER: Si ga vprašal, koliko ljudi imajo, kakšno oborožitev?
 STROHMAYER: Ni štel, pravi. Povedal pa je, da se jim je včeraj pridružila ruška četa in da se že nekaj dni pri njih zadržuje kot inspektor neki španski borec.
 LURKER: Ime?
 STROHMAYER: Komandant Stane. Pravega imena ne ve. Ga boste še vi zaslišali?
 LURKER: Nisem razpoložen. Spet me boli glava. Če bi imel vsaj tablete.
 STROHMAYER: Dal ga bom odpeljati v Maribor.
 LURKER: Zakaj? Prebivalstvu moramo pokazati, da smo še vedno mi gospodarji. Izroči ga orožnikom, naj ga obesijo. Na istem mestu, kjer so partizani likvidirali obratovodjo.
 STROHMAYER: Lahko bodo poročali, da so ubili vsaj enega bandita. Greva!
 ZAGLOBA: Gospod komisar, usmilite se me, nisem komunist. Nikoli nisem bil. Pred vojno sem bil v katoliški stranki.
 LURKER: In vendar hodiš s partizani, pes.
 ZAGLOBA: Mislil sem, da me boste izselili. Niste mi dali zelene legitimacije.
 STROHMAYER: Marš, greva! (*Ga odvleče*)
 ZAGLOBA: Nisem komunist — usmilite se me! (*Strohmayer odide z Zaglobo*)
 SAGER: Heil Hitler! Kakšen kraval? (*Pride*)
 STROHMAYER: Gospod major? Ste se tudi vi potrudili priti iz Maribora?
 SAGER: Lahko odtod telefoniram?
 LURKER: Mislim, da so žice še prerezane.
 SAGER: Prekleta. Nujno bi moral sporočiti generalu Rösenerju, naj mi pošlje še tri tisoč vojakov.
 LURKER: Torej se vam tudi današnja akcija ni posrečila.
 SAGER: Ko sem se pred eno uro pripeljal v Mislinje, so me obvestili, da močne policijske čete pod vodstvom dr. Töschnerja že zasledujejo bandite. Pridružil se jim je tudi vermanski lovski odred. Upali so, da jih bodo zajeli. Ali pa vsaj kmete, ki so jim morali voziti zaplenjeno blago. Pravkar pa mi je dr. Töschner sporočil, da se je moral umakniti.
 LURKER: Steindl bo vesel.
 SAGER: Partizani so našim postavili zasedo in jih obkolili.
 LURKER: Po vseh pravilih bojne taktike, kdo bi si mislil.
 SAGER: Vodi jih baje odlični komandant. Landrat Töschner ga je opazoval skozi daljnogled. Komandiral je kar stoje, z roko v žepu. Da se naši niso še pravi čas prebili, bi bili doživeli katastrofo.
 LURKER: Verjetno bo to tisti španski borec.
 SAGER: Ta nam bo delal še preglavice.
 LURKER: Moment. Imam idejo. (*Odpre okno*) Hej, Strohmayer, so onega bandita že obesili? Ustavite jih! Naj mu snamejo zanko in ga privedejo sem.

16. PRI TERENCEU

10. november 1942. Noč.

Kmečka izba.

Osebe: Zapečnik, Šarh, Mrož, Katarina, Zagloba.

ŠARH: Zakaj nisi takoj odprl?
 ZAPEČNIK: Kaj pa veš, kdo trka ob tako pozni uri. Tudi orožniki lahko rečejo »slovenska vojska«.
 ŠARH: Si se zbal, da smo prišli rekvirirat drugo svinjo?
 MROŽ: Kako je s punčko?
 ŠARH: To je dr. Mrož, naš zdravnik. Slišali smo, da ti je vnukinja zbolela.
 ZAPEČNIK: Ze tri dni jo kuha vročina. Bil sem že pri zdravniku v Slovenj Gradcu, pa si zaradi vas ne upa v planino.
 ŠARH: Naš doktor se na otroške bolezni še boljše razume.
 MROŽ: Kje jo imate?

ZAPEČNIK: Če smem prositi, tu je, v kamri. Snaha bedi pri njej. (*Doktor odide*)

ŠARH: Vidiš, nismo razbojniki. Rajši bi pomagali, kot jemali. Pa kaj hočeš, tudi živeti moramo. Ti sediš vsaj na toplem. Sam gospodariš?

ZAPEČNIK: Sina so vpoklicali k vojakom. Samo dva sva za delo (*sede*). Snaha pa je tudi vedno bolehnna.

ŠARH (*sedi*): Po repi je dišalo, ko smo prišli k hiši.

ZAPEČNIK: Začeli smo jo spravljati.

ŠARH: Moja bo letos ostala na njivi.

ZAPEČNIK: Da bi le mala ne umrla.

ŠARH: Naš doktor se bo že pobrigal.

ZAPEČNIK: Zmešani časi.

ŠARH: Res.

ZAPEČNIK: Veš, tebe poznam, Šarh. Se ko si hodil kupovat vole.

ŠARH: Kdo pa me ne pozna na Pohorju?

ZAPEČNIK: Ampak druge... Ne veš več, komu bi zaupal. Pred kakšno uro je bil tu eden v vermanski uniformi in spraševal po bataljonu.

ŠARH: Kaj si mu rekel?

ZAPEČNIK: Da v moji hiši še nikoli ni bilo partizanov.

ŠARH: Po bataljonu je spraševal, praviš?

ZAPEČNIK: Rekel je, da se je izgubil. Dal sem mu piti. Potem je šel. Kar od-dahnil sem se. Mogoče je bil raztrganec. Kaj, če spet pride in vas najde?

ŠARH: Straže imamo zunaj, ne boj se.

ZAPEČNIK: Ko bi že minila ta prekleta vojna.

ŠARH: Kmalu bo. Sam ne veš, kako kmalu. Mogoče bomo doma že ob božiču.

ZAPEČNIK: Hitlerja še ne bo tako kmalu konec.

ŠARH: V Stalingradu so Rusi obkolili celo nemško armado. Ko jo pobijejo, bodo imeli pristo pot do Berlina.

ZAPEČNIK: Že prejšnjo zimo se je Nemcem v Rusiji skoraj zanohtalo, pa se še vedno držijo.

ŠARH: Venomer mislim, kako bom spet sedel za svojo mizo — žena na gornjem kraju z najmlajšo v naročju, ob stranicah pa drugih osem. Štirje na levi in štirje na desni. Sveti večer. Nič zato, če bo tudi nezabeljen krop na mizi.

MROŽ (*pride iz sobe*).

ZAPEČNIK: Kako je, gospod doktor? Bo živela?

MROŽ: Kriza je mimo, tudi vročina bo minila. Otroci vse laže prebolijo. Dal sem ji injekcijo. Jutri pa stopite še v lekarno. Tu sem zapisal. Mislim, da vam bodo dali brez recepta.

ZAPEČNIK: Hvala vam, doktor.

MROŽ: Za vsak primer bom še prišel pogledat.

KATARINA (*zunaj*): Odprite, odprite!

ZAPEČNIK: Kdo je?

ŠARH: Katarina, žena našega komandanta. Bila je zunaj na straži. Kar odpri.

ZAGLOBA (*pride za Katarino*): Smrt fašizmu, tovariši.

MROŽ: Zagloba? Odkod si se ti vzela?

KATARINA: Potikal se je v megli okoli hiše.

ZAPEČNIK (*Šarhu*): Je res vaš?

MROŽ (*vstane*): Mislili smo, da si pobegnil.

ZAGLOBA: Jaz, pa pobegnil. Nesrečo sem imel. Saj veste, če pridem do vina. Svoj živ dan še nisem videl takšnih sodov kot v graščinski kleti. Šarh pa je hotel spustiti kar vse po tleh.

ŠARH (*stoji v sredi sobe*): Komaj sem te odvrlel iz kleti, pijanec. Naložil sem ga na voz. Ampak kje si se izgubil? Ko smo razkladali, te ni bilo več.

ZAGLOBA: Kaj jaz vem. Moral sem nekje pasti iz voza. Vidite, lice imam še vedno otečeno.

KATARINA: So te našli Nemci?

ZAGLOBA: Zbudil sem se v jarku. Čudno se mi je zdelo, da ni nikogar. Že sem hotel klicati, kar ji zagledam, kako prihajajo po hribu navzgor. Na srečo je bil v bližini senik. Do večera sem tičal v senu.

KATARINA: Kje si se potem potikal?

ZAGLOBA: Iskal sem zvezo.

MROŽ: Kje in kako?

ZAGLOBA: Saj ni prvič, da sem se izgubil, pa sem vas še vedno našel. Imam nos.

KATARINA: Če imaš res tako zanesljiv nos, kako to, da nas iščeš že pet dni?

ZAGLOBA (*vstane*): Je to zasliševanje? Nisem mogoče zanesljiv?

KATARINA: Mrož, odpelji ga. V štabu mu bodo že izprašali vest.

MROŽ: Greva, Zagloba! (*Odide z njim*)

KATARINA: Kako je s punčko?

ZAPEČNIK: Mislim, da je zaspala.

KATARINA: Jo smem pogledat? Bom čisto tiho. (*Gre v sobo*)

ŠARH: Tudi ona ima punčko istih let. Nekje na Dolenjskem. Že več kot leto dni je ni videla.

ZAPEČNIK: Odločna ženska.

ŠARH: Če bi bili vsi dedci takšni.

KATARINA (*se vrne in briše solze*): Lep otrok.

ZAPEČNIK: Čisto sem pozabil vprašati doktorja, kaj sem dolžan.

ŠARH: Si nam že plačal.

ZAPEČNIK: Za svinjo ste mi dali potrdilo.

KATARINA: Če že hočete — dajte mi to volno in pletilne igle. Rada bi nekoga razveselila za božič.

17. TO LJUDSTVO SE NE DA PONEMČITI

22. november 1942 popoldne

Steindlova pisarna

Osebe: Steindl, učiteljica

STEINDL: Oprostite, če ste morali čakati. Pravkar sem se vrnil s pogreba.

UČITELJICA: Tudi jaz sem bila tam, gospod bundesführer.

STEINDL: Zdelo se mi je, da sem vas videl. Bilo je toliko ljudi. Pretresljivo. Ubogi svojci. Ste bliže poznali nesrečnega učitelja Wamprechtssammerja?

UČITELJICA: Bil je moj ravnatelj.

STEINDL: A tako? Vi ste učiteljica pri Svetem Primožu? Potem ste gotovo videli, kako so ga odgnali?

UČITELJICA: Da. Bila sem celo poleg, ko so ga v razredu obsodili na smrt.

STEINDL: Strašno. Spet ena žrtev podivjanih banditskih band. Zdaj že skoraj vsak drugi dan govorim na kakšnem pogrebu. Sicer pa pustiva te žalostne zadeve. S čim vam lahko ustrezem?

UČITELJICA: Solski nadzornik me je napotil k vam. Pravi, da ni pristojen za mojo prošnjo.

STEINDL: Če vam lahko ugodim? (*Sede*)

UČITELJICA: Hotela sem vas prositi, da me razrešite službe.

STEINDL: Draga gospodična! Dobro razumem, da vas je ta dogodek vznemiril in prestrašil. Toda zagotavljam vam, da se kaj podobnega ne bo več primerilo. Banda bo v najkrajšem času razbita. Pravkar je na Pohorju velika hajka, v kateri sodeluje prek tri tisoč vojakov in policistov.

UČITELJICA: Gospod bundesführer, ne prosim vas zato, ker bi me bilo partizanov strah. Zakaj tudi? Meni in kolegici niso skrivili niti lasu.

STEINDL: Ste se morda utrudili? Sam sem bil nekoč učitelj in znam ceniti vaš napor, verjemite mi. Toda danes smo vsi na fronti. Posebno še učitelji tu na Spodnjem Štajerskem.

UČITELJICA: Sem s Tirolskega. Vajena trdega dela. Pred enim letom sem se prostovoljno prijavila za to službo. Iz navdušenja. Vedela sem, da bom imela velike težave z jezikom. Pripovedovali so, da je bila ta dežela sicer že od nekdaj nemška, da pa so ljudje v dvajsetih letih srbske uprave na nemščino pozabili. Da govore nekakšen kmečki jezik, nekakšno vindišarsko narečje. Toda tu sem kmalu spoznala, da ta jezik nima ničesar skupnega z nemščino.

STEINDL: Gotovo pa ste v tem letu spoznali, da so to vendar isti ljudje, kot mi. Ista rasa, ki jo loči od nas le še jezik.

UČITELJICA: Gospod bundesführer ...

Dušan Vlajić: Ječa, 1944, pastel

STEINDL: Če se ne bodo naučili v treh letih, se bodo naučili v štirih. Bedakom dam še eno leto na vrh — toda v petih letih, to vam prisegam, se bo do Save slišala samo še nemška beseda.

UČITELJICA: Trudila sem se, verjemite mi, da bi izpolnila führerjev ukaz. Poučevala sem tudi odrasle. V začetku nisem vedela, kako naj začnem. Spomnila sem se verzov iz čitanke: Štajerska, dežela sonca, domovina trt in petja... Začela sem jih torej učiti nemške pesmi. A prišla sem do ugotovitve, da to ljudstvo sploh nima posluha. Pred dnevi pa sem se peljala z vlakom iz Maribora. Ponoči. Vagoni so bili nabito polni apatičnih, dremajočih delavcev, ki so se vračali iz tovarn. Naenkrat je začel neki možak kraj mene mrmraje peti. Neko njihovo otožno pesem. Kmalu so pritegnili sosodje, pridušeno petje je predramilo kupe. Postalo je glasnejše, večglasno. Za prvo pesmijo so zapeli drugo, tretjo. Pel je že ves vagon, celo sprevoznik — zvenelo je kot orgle.

STEINDL: Sentimentalni ste. Od morske vzgojiteljice tega ne bi pričakoval.

UČITELJICA: Ne vem. Morda bi morala biti takšna kot učitelj Wamprechtssammer, ki je prirejal šolske izlete v mrtvašnico, na ogled mrtvih partizanov. Brcal jih je in od učencev zahteval, da pljuvajo nanje.

STEINDL: Prosim, gospodična, učitelj Wamprechtssammer je bil vzor nemškega učitelja. Hotel je vzgojiti trdo generacijo na južni meji rajha.

UČITELJICA (*vstane*): Gospod bundesführer, prosim vas, dovolite mi, da zapustim te kraje. Trdno sem prepričana, da te službe ne morem več opravljati.

STEINDL (*gre k mizi*): Prejle ste rekli, da ste s Tirolskega. Ta mesec slavimo stoletnico rojstva vašega narodnega junaka, Andreja Hoferja. Vas to nič ne obvezuje? Hočete zbežati, zapustiti nemški prapor?

UČITELJICA: Videla sem takega Andreja Hoferja živega. Da. Ne čudite se. S temi očmi sem ga videla, razjarjenega starca z brado zadnjič med partizani. Zgrabil je učitelja Wamprechtssamerja za ovratnik in kričal: »Tu smo mi gospodarji.« In jaz mu verjamem. To ljudstvo se noče ponemčiti.

STEINDL: Če ste mi hoteli to sporočiti, gospodična...

UČITELJICA: Prišla sem vas le prosit, da me preместite. Kamorkoli. Grem tudi na vzhodno fronto za bolniško sestro, če bo treba.

STEINDL (*gre za mizo*): Svojo prošnjo lahko izročite kar gestapu. Midva sva opravila.

18. OKREVALIŠČE

5. december. Popoldne. *Jasa* na skrivnem vrhu. *Megle se podižo.*

Osebe: Jožek, Srečko, Šarh, Zagloba, Mrož.

JOŽEK: Po snegu diši. Da ga ne zapade kot prejšnjo zimo. Sicer imam zdaj vsaj dobre čevlje — od vermanov v Mislinju.

ŠARH: Če boš kaj hodil okoli moje domačije, poglej v štalo. Tam mora biti sekira in žaga. Če niso vse raznesli.

JOŽEK: Nabral bom orodja, kar ga bomo le mogli nesti.

ŠARH: Če se hočemo zakopati, preden bo pritisnil mraz, ga bomo presneto potrebovali.

JOŽEK: Ne hodim rad v megli. Si napisal pismo?

ŠARH: Nekaj vrstic. Pisanje mi pač ne gre. Žena me bo že razumela — kje sem in kje so otroci. Tam v lagerju, laže prenaša lakoto, kot to, da nismo skupaj.

JOŽEK: Lep paket ji bom poslal, zanesi se. Pismo bom potisnil med konzerve, mogoče ga ne bodo našli.

SREČKO: Tovariš komandir (*pride*). Se res odpravljaš v Ruše. Vzemi me v patroljo, tovariš komandir.

JOŽEK: Srečko, ti ne bi zmoget — takšen kot si zdaj.

SREČKO: Do Ruš bi že prišel. Teto imam tam, skrila bi me čez zimo in skrbela, da ozdravim.

ŠARH: Saj se bomo tudi mi pobrigali zate.

SREČKO: Ampak ti večni pohodi in neprestane hajke. Včeraj, ko so nas Nemci obkolili, sem mislil, da bom znorel od strahu.

JOŽEK: Vidiš, pa smo se spet prebili, kot že tolikokrat. Partizan ne sme nikoli obupati.

ŠARH: Jesti moraš. Dosti jesti. Pojdi h kotlu, mislim, da so ženske že skuhale. Reci Minki, naj ti da mojo porcijo — danes nisem lačen. Le pojdi. (*Srečko odide*)

JOZEK: Vedno večje težave so z njim.

ŠARH: Obnemogel je. Bojim se, da bo spet dobil pljučinco.

ZAGLOBA (*pride*): Kaj pa vidva pravita? Spet se je pokazalo, da je Stane komandant, ki mu ga ni para, na Slovenskem. Vsi bi zdaj že ležali postreljeni tam na frati, da se ni v pravem času z mašincem oglasil Nemcem za hrbtom.

JOZEK: Včeraj sem res že napravil križ čez nas vse.

ŠARH: Lisjak je, ni mu kaj reči. Ko sem ga prvič videl — tisti večer, ko se je naša četa pridružila bataljonu, sem bil kar razočaran.

ZAGLOBA: Tak droben, suh možic s krivimi nogami... Pa takšen pogum!

JOZEK: Kar težko nam bo, ko nas bo zapustil.

ZAGLOBA: Kdaj pa namerava na inšpekcijo k drugim bataljonom?

ŠARH: Vprašaj ga.

JOZEK: Patrulja že čaka, iti moram.

ŠARH. Srečno hodi.

ZAGLOBA (*gre desno*): Pazi, da ne padeš Nemcem v roke. (*Jožek odide*)

ŠARH: Imaš kaj tobaka, Zagloba?

ZAGLOBA (*gresta skupaj*): Vzemi si. (*Šarh si napolni pipo*)

ŠARH: Kako to, da ti ga nikoli ne zmanjka.

ZAGLOBA: V Mislinju, zadnjič, sem si ga nabral polne žepe.

ŠARH (*premik desno*): Poslušaj, Zagloba, se ti ne zdi čudno, da smo se prej vedno spretno izmaknili Nemcem, zadnje čase pa padamo iz zasede v zasedo?

ZAGLOBA: Nemci so spet preplavili Pohorje. Saj jih je kot listja in trave. Vedno težje nam bo.

ŠARH: Nisi bil včeraj ti v zaščitnici?

ZAGLOBA: Snoči?

ŠARH: Ne, dopoldne, preden so nas Nemci obkolili.

ZAGLOBA: Bil. Zakaj vprašuješ?

ŠARH: Si se sam javil, a ne?

ZAGLOBA: Hočeš reči, da nisem dobro zabrisal sledi?

ŠARH: Odslej bom jaz v zaščitnici. Bomo videli, če nas bodo Nemci še sledili ali ne.

ZAGLOBA: Sumničiš me. Vidim. To ni tovariško, Šarh. Pritožil se bom pri komandantu, da veš.

MROŽ (*pride*): Kaj imata?

ZAGLOBA: Sovraži me — ker sem bil davčni uradnik, njega pa so financarji hodili venomer rubit.

ŠARH: O tem se zdaj nisva menila.

ZAGLOBA (*stopi naprej*): Jaz sem bil že enainštiridesetega partizan; to ti lahko potrdi doktor tukaj. Enainštiridesetega. Tačas si se ti še skrival v bunkerju, Šarh.

ŠARH: Bil sem v hosti, ko o partizanih še ni bilo ne duha ne sluha. Že v prejšnji vojni sem bil v zelenem kadru.

MROŽ (*stopi mednju*): Kaj bi se prepirala o tem. Imamo važnejše opravke. Oča Šarh, takoj moraš na pot. Vejak je hudo ranjen, pa tudi Srečka ne moremo več vlačiti s seboj. Odpeljal ju boš h kakšnemu kmetu. Ti še najbolj poznaš zanesljive kmetije.

ŠARH: S kmeti je zadnje čase hudo. Bojijo se.

MROŽ: Nič ne pomaga. Moraš ju kam spraviti vsaj za mesec ali dva, dokler ne uredimo bolnišnice. Vejaku sem izrezal kroglo in ga za silo obvezal. Na prostem ne more ležati.

ŠARH: Srečko mi pri tem ne more kdove kaj pomagat. Kako ga naj spravim odtod.

MROŽ: Rekel bo Stanetovemu spremstvu. Pravkar se odpravljajo. Kos poti boste lahko šli skupaj.

ZAGLOBA: Tovariš doktor — če so že takšne težave s kmeti — bunker nekdanje saleške čete je še vedno zakonspiriran. Lansko zimo sem tam stregel ranjenecem.

MROŽ: Šarh zanj ne ve in ga ne bo našel.

ZAGLOBA: Bom pa jaz spravil Vejaka in Srečka v dolino, če hočeš.

MROŽ: Ti? Lani so se ranjenci pritoževali nad tabo. Prepuščal si jih kar samim sebi in popival po kmetijah.

ZAGLOBA: Se je komu kaj zgodilo? Se niso vsi lepo izlizali? Vsaj ti mi zaupaj.

MROŽ: Mogoče bo res najbolje, če jih spraviš tja.

ZAGLOBA: Krompirja in fižola ne bosta stradala.

MROŽ: Dam ti priložnost, Zagloba. Glej, da me ne razočarata.

ZAGLOBA: Hvala, tovariš doktor, za zaupanje. (*Odide*)

MROŽ: Počakaj. Dal ti bom še nekaj obvez za na pot.

ŠARH: Trenutek, doktor.

MROŽ: Kaj hočeš?

ŠARH: Za Šrečka bom že sam poskrbel. Bom že našel kakšnega kmeta.

MROŽ: Zakaj ne bi šel v saleški bunker?

ŠARH: Bila sva skupaj v ruški četi — navezal se je name kot na očeta.

MROŽ: Samo zato? Ali pa morda ne zaupaš Zaglobi.

ŠARH: Nič slabega ne morem reči o njem. Imam samo takšen grd občutek.

19. GESTAPOVSKI ZAPISNIK

8. december 1942, dopoldne.

Lurkerjeva pisarna.

Osebe: Lurker, Zagloba, Strohmayer.

LURKER: Vino ali slivovko?

ZAGLOBA: Slivovko, če smem prositi.

LURKER: To je pijača! Dokler nisem prišel v te kraje, sploh nisem vedel, kaj je dobro. Pri nas pijemo samo pivo. Na zdravje!

ZAGLOBA: Na zdravje!

LURKER: Torej, ljubi gospod Zagloba...

ZAGLOBA: Prosim vas, nikar me več ne kličite s tem banditskim imenom.

LURKER: Saj res. Gospod Brunšek. Torej reči moram, da sem z vašim poročilom zelo zadovoljen. Zdaj vsaj vemo, koliko ljudi je v bataljonu. Neverjetno — mislili smo, da jih je vsaj dvakrat toliko. Po vaših informacijah smo si nabavili že fotografije bataljonskega štaba. Upam, da jih boste prepoznali. To je?

ZAGLOBA: Komandant Gropa.

LURKER: V resnici se piše Rudi Mede in je delavec iz Naklega. Tale tu?

ZAGLOBA: Politkomisar Rajko.

LURKER: V resnici Jože Menih, dijak iz Hrastnika. (*Pokaže naslednjo fotografijo*)

ZAGLOBA: Intendant Gustl.

LURKER: Ali Jože Vresk, mizar iz Topolščice. Moram vam priznati, da imenitno opazujete. Še malo, pa se boste razvili v enega najboljših obveščevalcev. Mogoče kdaj prekosite še Sonjo. Na njen spomin! (*Trči*)

ZAGLOBA: Nisem je poznal!

LURKER: Škoda! Še en kozarček? Ali pa se bojite? Seveda, nekoč vas je spravil alkohol v težak položaj — toda zdaj — zdaj ko ste že naši — da ne pozabim (*nese kozarec nazaj*) — v blagajni vam bodo izplačali dvesto mark.

ZAGLOBA: Toliko res nisem pričakoval.

LURKER: Če pa nam uspe z vašo pomočjo bataljon uničiti, vas čaka še posebna nagrada.

ZAGLOBA: Zelo mi je žal, da se mi zadnjič ni posrečilo. Bili so že obkoljeni. Vse je pokvaril tisti komandant Stane.

LURKER (*pokaže fotografijo*): Je to on?

ZAGLOBA: Da.

LURKER: Dober strateg. Pravite, da je odšel na Dolenjsko?

ZAGLOBA: Verjetno se bo kmalu vrnil, če mi daste 20 mož v civilu, sem prepričan, da ga kmalu ujamemo. Poznam vse javke, kjer se ustavlja.

LURKER: To lahko počaka. Povejte rajši, kaj bataljon naklepa, kam bo v prihodnjih dneh udaril.

ZAGLOBA: V štabu se je govorilo, da bo bataljon kmalu prenehal z akcijami. Tudi s preskrbovalnimi. Skrivna skladišča so že skoraj polna hrane.

LURKER: Kaj mislijo prezimiti?

ZAGLOBA: Politkomisar Rajko je na zboru govoril: Če lahko Nemci prezimijo v Rusiji, bomo še mi na domačih tleh. V prihodnjih dneh nameravajo izkopati zemljanke in si urediti zimsko taborišče.

LURKER: Zelo zanimivo. Mi lahko to pokažete na karti?

ZAGLOBA: Tega na žalost nisem mogel izvedeti. Menda bo prostor poiskal Šarh, ki pozna Pohorje.

LURKER: Zakaj niste počakali, da bi bili še to izvedeli?

ZAGLOBA: Moral sem spraviti ranjenega Vejaka v dolino. Bila je izjemna priložnost, da sem se lahko brez suma javil pri vas. Mislil sem tudi, da vas bo zanimal odhod komandanta Staneta.

LURKER: Vrnili se boste in mi prinesli natančno poročilo.

ZAGLOBA: Na žalost! Ne morem se vrniti kar tako.

LURKER: Zakaj ne?

ZAGLOBA: Naročeno mi je, da se ne umaknem od Vejaka, dokler ne okreva.

LURKER: Vrnite se brez skrbi. Gori pa jim povejte, da ni imelo vaše bivanje v dolini nobenega smisla več.

ZAGLOBA: Ne razumem vas.

LURKER: Pojasnil vam bo gospod Strohmayr. Vejaka smo namreč pravkar aretirali.

ZAGLOBA: Ne! Ne! Obljubili ste mi, gospod komisar, da ga boste pustili pri miru. Vejak je bolan, nenevaren človek.

STROHMAYER (*vstopi*).

LURKER: Gospod Strohmayr je izdal nalog za aretacijo, ali ne?

STROHMAYER: Bil je že skrajni čas, sicer bi nam bil bandit pobegnil.

ZAGLOBA: Hudo ranjen človek?

STROHMAYER: Prijeli smo ga, ko je zapuščal bunker. Verjetno je nekaj zasuil. Morda mu je celo kdo sporočil.

ZAGLOBA: Potem, gospod komisar — saj razumete, se zdaj res ne morem vrniti na Pohorje. Če me sumijo ...

LURKER: Spet me boli glava. Strohmayr, pogovorite se vi z njim.

STROHMAYER: Greva.

ZAGLOBA: Gospod komisar, po vsem tem, kar sem storil za gestapo ... Prosim vas, gospod komisar, dajte mi potno dovoljenje za Nemčijo. Da se nekje zaposlim, skrijem, izginem. Sicer me bodo ubili (*poklekne*). Ubili, kakor Sonjo, gospod komisar.

LURKER: Ne nadlegujte me več. Ven, govno!!!

ZAGLOBA: Usmilite se me.

Zakaj si živ?

Vasja Ocvirk

(Odlomek)

Pred štabom bataljona nenadno nekaj završi. Kot na ukaz planeta pokonci komandant Dragič in komisar Franček ... Kaj se dogaja? ... Preplah? ... Skozi majhno, od prahu in dežja umazano okensko šipo pogledata ven ... Nekaj partizanov teče po cesti skozi vas ... Celo štabna administratorka Zinka zloslutno dvigne oči in prste s pisalnega stroja. Trojica v štabu se nemo spogleda. Ista misel jim prešine možgane ...

»Patrulja?«

V sobo plane mlajši dežurni Karlo. Brez običajnega vojaškega pozdrava krikne:

»Tovariš komandant! Tarzan se je vrnil.«

Komandantu zadržtijo ustnice:

»Tako naj pride sem!«

Vsi olajšano sedejo in topo strmijo v počrnela vrata izbe. Ne upajo se spogledati. Besede, ki jih v nemirnem pričakovanju izgovorijo, so samo blede odsev tistega, kar čutijo . . .

»Torej se je vendar vrnil!«

»Je med njimi tudi Čampa?«

»So se vsi vrnili?«

Vrata grozljivo zaškripljejo. V izbo se opoteče Tarzan in se onemoglo nasloni na vratni podboj. Komaj izdavi:

»Tu sem, tovariš komandant!«

Komisar prepadeno razširi oči:

»Kakšen pa si?«

Komandant začudeno ogleduje svojega najboljšega borca, ki se komaj drži na nogah.

»Kaj se je zgodilo?«

Dialog . . . kakor dvoboj dveh mitraljezov na kratko razdaljo . . . Vprašanje . . . odgovor! Spet vprašanje . . . spet odgovor! Kratki, odrezavi stavki dveh vojakov, vmes za ublažitev čustveni izbruhi administratorke Zinke . . .

»Padli smo v zasedo.«

»Kje?«

»Pod koto 270.«

»Kje so drugi?«

»Na tisti livadi.«

»Kakšni livadi? . . . So ranjeni.«

»Ne . . . menim, da so . . . mrtvi.«

Bolestno hlastno vprašanje Zinke, izrečeno med prvimi solzami:

»In Čampa?«

»Tudi on!«

Obupan plaz ženskega ihtenja, sredi katerega se utrga vdana ugotovitev:

»Saj sem vedela, da ga ne bom več videla.«

Brezobziren komandantov glas, ki hoče prevpiti svojo žalost in Zinkin obup:

»Pomiri se, Zinka! Ne gre samo za Čampo . . . Kaj se to pravi: ‚Menim, da so mrtvi?‘«

Utrujen glas vodje patrolje:

»S tiste čistine se ni mogel nihče rešiti.«

Prekleta vprašanje:

»In ti?«

Saj to ni odgovor, to je krik:

»Jaz sem se rešil.«

»Kako to, da si se ti rešil?«

»Ne vem, tovariš komandant.«

»Kako to, da ne veš?«

»Niti tega ne vem.«

»Povej, kako je bilo!«

»Oh, trenutek, tovariš komandant . . . Smem sesti? Tako sem zbit . . . Šli smo po običajni poti patrolj . . .«

Patrulja se je ustavila pred neko čistino. Ob njenem robu v zavetju gostega grmičja, so polegli v visoko praprot. Pipec se je ozrl po prostranem travniku, ki se je širil pred njimi, in na kolovoz, ki ga je bilo komaj zaznati med bujno travo. Namrdnil se je in nejeverno pogledal vodjo patrolje:

France Mihelič: Hlapec, 1934, litografija

»Pa jo menda ne mislimo mahnuti kar tu čez?«

Tarzan ga ni pogledal. Silno čemerno mu je odvrnil :

»Kaj pa naj bi drugega? Bi rajši spet grizel kolena v kakšen hrib?«

Vsi so umolknili. Tudi drugim je v mislih tlelo Pipčevo vprašanje: Kaj bomo res šli čez to čistino? Saj tale Tarzan je blazen!

Lojze je skomignil z rameni. Iz žepa je potegnil zmečkan časopisni papir in ga razgrnil pred seboj. Z dvema prstoma je segel v sleherni svoj žep in polagal trohice tobaka na kupček. Ni našel kaj prida, četudi je bil pri iskanju zelo temeljit. Obupano se je ozrl po tovariših, ki so ravnodušno opazovali njegovo jalovo početje.

»Ima kdo še kakšen trohec tobaka?«

Čampa je zamahnil z roko :

»Kje pa! Kdaj sem že suh kot poper!«

Lojze je bil prepričljiv, kakor da bi šlo za ne vem kako dragoceno stvar:

»Čujte, tovariši! Če spravimo skupaj za eno cigareto, bomo lahko vsi kadili.«

Nagonsko so vsi segli v žepe, četudi so vedeli, da bi lahko samo po čudežu kaj našli v njih. In res se je zgodil čudež. Tarzan je v hlačnem žepu našel droban čik in ga vrgel na Lojzetov papir. Lojze je kar poskočil v praproti.

»Bravo, Tarzan! . . . Še pogledajte po žepih!«

Predenj so stresali drobce tobaka. Vmes je padla tudi kakšna krušna drobtina ali smet. Lojze je v začetku tiho negodoval. Ko pa je Krajec stresel le preveč netobačnih primesi, je vzrožil:

»Misliš, da bomo kadili kruh? Samo tobak, Krajec, drugega nič.«

»Saj je tobak!« se je ta branil.

»Tudi tobak je,« ga je zavrnil, »največ je pa drobtin.«

Lojze je tobačni kupček osnažil drugih primesi in se lotil zavijanja cigarete. Odtrgal je pravokoten košček časopisnega papirja in mojstrsko zvil zajetno »viržinko«. Svečano jo je prižgal in puhnil v zrak prvi oblaček dima. V nosnicah jih je prijetno zaščegetalo. Potem je šel Lojzetov zvarek od ust do ust, dokler ni končal med prsti njegovega stvaritelja. Ko ga je zapeklo, je med praprotjo opazoval njegov konec.

»Škoda te moje božanske cigarete! Lahko bi bila malo večja!«

Zinka ne gleda Tarzana. Topo strmi v pisalni stroj in debele solze ji padajo na črne tipke.

»In so vsi kadili?«

Tarzan utrujeno pokima:

»Vsak je povlekel nekaj dimov, razen Marjete, ki ni bila kadilec.«

Zinka odsotno pogleda po tovariših okoli sebe. Nenadoma se ji zazdi, da so ji vsi tujci.

»Je Čampa tudi kadil?«

»Tudi, tako kot vsi.«

Zinka žalostno pokima:

»Škoda, da sem bila tisto jutro tako zaspana. Prezgodaj ste šli na pot. Zanj sem hranila nekaj cigaret, pa sem mu jih pozabila dati. Da bi vsaj kadil, ko . . .«

Komandant jo ustavi:

»Pusti zdaj te stvari, Zinka! . . . Nadaljuj, Tarzan!«

Vodja patrolje se je zastrmel v travnik pred seboj. Zdel se mu je neskončen. Za njim se je širila hosta. Ko bi vsaj bili že v njenem zavetju. Visoka trava se ni niti zganila. Zrak nad njo je kar puhtel od sopare.

»Naj počakam noči?« je premišljal Tarzan in pogledal v nebo. »Oh, kdaj se bo šele zmrabilo,« je odganjal prvo misel. Pogledal je po tovariših. Bilo mu je tesno pri duši. Ko bi vsaj vedel, kje je sovražnik, se je tesnobno ozrl po okoliških hribih. Že dolgo ni padel niti en sam strel. Čutil je, da se je malodušnost oprijela tudi njegove patrolje.

»Kako to, da ste vsi naenkrat umolknil?«

Tovariši so se delali, kakor da ga niso slišali. Lojze si je drgnil noge. Že ves dan so ga bolele, kot da bi mu jih hotelo raztrgati. Pogledal je proti nebu in zagodrnjal:

»Mejduš, da se bo vreme spremenilo. Moje noge so najbolj zanesljiv barometer.«

Pipec je ležal na trebuhu in s slamico bezal neko živalico. Tiho se je smehljaj in ji prigovarjal:

»Vidiš, jaz dražim tebe, oni hudičji dražijo nas. In vendar... ti mi lahko smukneš v kakšno luknjico, kam pa naj jo pobrišemo mi?«

Marjeta je zamišljeno poslušala Pipca. Premišljevala je: Kako zna biti nežen, tale naš Pipec. In vendar daje videz strašanskega robustneža. Zmerom sem mislila, da se njegova dobrodušnost izraža v krilatici: »Fantje, moj pipec se že odpira!« Je sploh kdaj v življenju občutil kanček nežnosti? Je imel kdaj koga rad in ali je imel kdo kdaj rad njega? Najbrž samo mati...

Čampa je pritiskal vroče čelo na cev zbrojevke. Mrzla kovina je za hip pomirila njegovo razdraženost. Tisti trenutek mu je šlo vse na živce. Najbolj pa moreča tišina, čas brez strela in bobnenja. Želel bi, da bi tovariši okoli njega kričali, se prepirali, topli, samo da ne bi molčali. Zato je začel govoriti sam. Bolj sebi, kot tovarišem, ki so bili v enakem razpoloženju...

»Sit sem že vsega tega! Ali smo sploh še partizani, vas vprašam? Odgovori, Tarzan, in ti, Marjeta. Vidva sta edina, ki sta šla takoj v začetku v hosto.«

Tarzan ga je debelo pogledal in zavrnil:

»Kaj ti pa je? Ti je kdo med nami kaj storil?«

Čampa se ni dal motiti. Dvignil je roko, kakor da bi skušal ujeti uhajajočo misel.

»Ne gre za vas in za mene! Gre za vso našo vojsko... Med partizani ni več tistega tovarštva, ki smo ga poznali nekoč. Tistega pravega tovarštva starih partizanov, ki so si med seboj delili tudi najmanjši grižljaj ali požirek. Saj vendar opazate, da je zdaj vse drugače. Lahko sploh še govorimo o kolektivu? Nobena skrivnost ni, da hodijo zdaj nekateri od naših na skrivaj v grmovje jest, pit in kadit. In naš štab? Po vsakem obroku, ki je takšen kot od vseh partizanov, si kasneje, ko jih nihče ne vidi, pripravi zajetne pribojške...«

Tarzan mu je skušal rahlo ugovarjati:

»Vedi, Čampa, da zdaj nismo več partizani in da postajamo redna vojska. Zato se tudi v našem življenju marsikaj spreminja.«

Čampa je grenko izpljunil:

»Če smo redna vojska, potem naj nam dajo topove in bacače. Ne pa da nas pošiljajo na nevaren teren z enim mitraljezom in nekaj piškavimi flintami.«

Pipec je od začudenja odprl usta.

»Ti bi pa rad začel kar s frontalno borbo. Eh, ljubček, bomo pač še morali nekoliko potrpeti.«

Marjeta je bila v mislih pri svojih otrocih. Zazdelo se ji je čudno, da je prav tisti hip toliko mislila nanju. Kaj delata? Sta lačna? Sta zdrava? Sama ni vedela, kdaj so ji privrele solze. Skrila je obraz v praprot in tovariši so zaslišali njeno krčevito ihtenje. Tarzan je pogledal k njej in grobo rekel:

»Nehaj, Marjeta!... Danes ste vsi neznosni! Najbolje bo, da se dvignemo... Pojdimo!«

Dvignili so se, si stekli in poravnali obleko in se skrivaj pogledovali. Kakor da bi s pogledov svojega tovariša skušali razbrati, kaj čutijo. V koloni po eden so krenili proti travniku. Bolj ko se jim je razkrival v svoji razsežnosti, bolj mučno jim je postajalo. Tišina takšna, da so jo slišali. Takšne še niso

doživeli. Nihče med njimi ni tega omenjal, toda čutili so vsi. Koraki so jim bili težki, kakor da bi imeli čevlje iz svinca. Tu pa tam so se spogledali, kakor da bi hoteli skupno razrešiti neko uganko. Čampa je pestoval mitraljez kot otroka. Zabrundal je:

»Vse skupaj mi nekaj smrdi ... prekleto!«

Pipec je modro prikimal:

»Mislim, da bomo kmalu vrgli v valcer ali v polko ...« Nasmehnil se je:
»Moj pipec se že odpira.«

Komandant se s svojimi očmi kar vsesa v Tarzanov blede obraz. Vidi se, da postaja že neusmiljeno nestrpen.

»Niste nič opazili? ... Vam ni bilo nič sumljivo?«

Tarzan se obupano prime za glavo. Čuti, da mu jo hoče raznesti. Oh, ta prekleta vprašanja! Saj bi rad odgovarjal, a je vse še preblizu. Saj ne more pri pričji priklicati spomina.

»Kako da ne? Vse nam je bilo sumljivo ... Tista grozna tišina, tisto mirovanje, tista praznina brez najmanjšega diha ... Bilo je, kakor da se je vse okrog nas zaustavilo, da samo mi prodiramo v neznano ... Nikjer žive duše, čeprav bi morali srečati vsaj kakšnega civilista.«

Komandant se poigrava s svinčnikom.

»Ste prodirali v strelcih?«

Tarzan živčno strese z glavo.

»Ne ... Nekdo od nas ... ne vem, kdo je bil! — je to predlagal, pa smo se vsi uprli.«

Komandantu zatrepetajo ustnice.

»Zakaj?«

Tarzan nemočno razširi roke. Njegov glas je tih, spokoren, kakor da bi govoril pri spovedi:

»V tisti mrtvi tišini smo začutili, da moramo biti čimbolj skupaj, da moramo biti kot eno telo, da ... kako bi rekel ...«

Komandant povzdigne glas:

»Kje ste pa to slišali? Niste vedeli, da je gruča zgnetenih teles najbolj prikladna tarča za sovražnika?«

Vodja patrolje v svoji nemoči skoraj zajoka. Kako, da ga ne razumejo, ko pa je vse tako preprosto. Ali ga pa nočejo razumeti. Bi ga razumeli, če bi bil mrtev? Če bi z ostalimi ležal na tisti poljani?

»Vem, vem, tovariš komandant, toda tokrat je bilo nekaj povsem drugega. Kaj nisi nikdar patroljiral po nevarnih krajih? Kaj se nisi nikoli bal, da se ne bi preveč oddaljil od svojih ljudi ... od svojih tovarišev? To ni paničarstvo, to je neki nerazložljiv strah, neka mučna tesnoba, trenutek, v katerem vzljubiš vsakogar, ki je v tvoji bližini ...«

Komandant nenadno vstane, se sprehodi po sobi in spet sede. Z malce nižjim in mirnejšim glasom reče:

»Ne filozofiraj! Bodi stvaren! ... Za bojne patrolje veljajo določeni predpisi in pika!«

Tarzanu je že mučno govoriti:

»Saj ne filozofiram! Niti najmanj ne! ... Ko smo dosegli prvo tretjino travnika, je zagrmelo.«

Komandant plane:

»Odkod?«

»Od vseh strani, tovariš komandant. Najhuje je bilo za našim hrbtom. Hudiči so nas pustili naprej.«

»Lezi!« je kriknil Tarzan.

Ukaz je bil odveč. Vsi hkrati so popadali v travo kot kamni in se pritali... Petje strojnic se je razvleklo v nepretrgano verigo. Žgalo je tako na gosto, da jim je pokošeno travo in prst metalo v obraz... Kdo bi se znašel v tistem grmenju!... Čudno, da še ni nikogar zadelo.

»Kam, Tarzan?«

Kam? Kdo je to vprašal, je prešinilo vodjo patrolje. Kam? Ko bi on to vedel! Sicer pa je tako in tako vseeno. Kdor koli je že bil, je z eno samo besedico izrazil misel vseh. Kam pa naj bi šli? Iz tega pekla ni rešitve. Tarzan je zatulil:

»Naprej, fantje!... Po trebuhih naprej!... Samo naprej!... Do tistele hoste!«

Rafali... dolgi rafali... rafali v nedogled!

Mednje je sikajoč udarila manjša mina. Niso se je nadejali. Nato je padla še druga, tretja, četrta... Te pošiljke so jih zmedle. Torej so se jih lotili z minometalci. Bili so čisto sami in nemočni sredi tistega prostranega travnika. O kakšnem kritju ni bilo govora. Tu in tam se je bočila iz tal kakšna večja krtina. Nekje po sredini čistine je bil ozek jarek, v katerega ne bi mogel zlesti še tako suh človek...

Rafali... žvižganje krogel... frfotanje min!

Tarzan je zakričal:

»Razmaknimo se!... Preveč smo na kupu!«

Komaj da so ga slišali. Ločili so se, četudi bi se raje objeli. Zdaj niso več videli drug drugega. In vendar so čutili, da so eno. V presledkih so se pomikali naprej. Plazili so se po poljani, orožje se jim je zatikalo ob krtine.

Ko le ne bi tako neusmiljeno žgalo! Niso si upali niti dvigniti glav, da bi pogledali, kje so. Imeli so občutek, da sploh ne morejo napraviti nobenega giba, ne da bi jim zažvižgalo okoli ušes.

Rafali... sikajoče krogle... jeklena, neprebojna mreža!

Dež krogel je osredotočen samo na njihov ozek prostor sredi travnika. Prekleta streljanje, preklinja Tarzan, kje so dobili toliko mitraljezov!

Z obema rokama so grabili travo in se plazili kot kače. Kako dolg je bil tisti travnik! V nedogled! V neskončnost! Pred dežjem krogel vsi za hip ne gibno obležijo.

Na Tarzanovi levici je nekdo zastokal. Vodja patrolje se ni mogel spomniti, kdo bi bil tam. Pipec, Lojze ali Čampa... Ne, ni bil Marjetin glas... Morda je Krajec...

»O ti hudič!« se je zaslišalo, potem je vse potihnilo.

Tarzan je izpraznil dva šaržerja, potem pa nemočno položil brzostrelko poleg sebe. Na tolikšno razdaljo se mu ni zdelo vredno trošiti municije.

Na njegovi desni se je nenadoma oglasila zbrojevka. Čampa je torej živ, je prijetno prešinilo Tarzana. Mitraljezec in njegov pomočnik sta za silo iztaknila kritje. Našla sta kotanjo, ne preveč globoko, ki je bila spomin na eno prejšnjih bombardiranj. Zavlekla sta se vanjo in sta bila prvi hip kar zadovoljna. Čampa je začel s posamičnimi kratkimi rafali škropiti po skritih sovražnikovih mitraljeskih gnezdih. Ni trošil zaman streliva. Pošiljal je največ po tri naboje hkrati...

Bilo se je nesmiselno boriti... Vendar sta Čampa in Lojze imela v glavi isto misel: pri njiu ne bodo našli niti enega naboja. Streljala sta kot obsejena...

»Pridite bliže, hudiči!«

Kdo ni poznal neugnanega Čampe! Kdo bi mogel zadržati njegovo roko, kadar mu je prst podrhtaval na petelinu! Ni bilo boja, v katerem ne bi prešerno zapeli rafali iz njegove zbrojevke. Zdaj je jokal od nemočnega besa. In spet je spustil pol mitraljeskega rafala v hrib ...

»Lojze, hitro polni šaržerje! Niti patrona ne smejo dobiti pri naju.«

Lojze se je urno lotil dela. Nabojev je bilo komaj za tri polne okvire. Čampa je s svojim hladnim, suhim obrazom opazoval tovariševe gibčne prste, ki so potiskali patrona na vzmet pri šaržerju. Čampa se je nežno dotaknil Lojzetove roke ...

»Ko bi vsaj pokazali gobce! Potem bi izkusili, kako zna zalajati moj pesek.«

Svojo jezo je poplaknil s srditim rafalom, ki ga je poslal pod vzhodje hriba. Kazalo je, da se je sovražnik že spustil v dolino. Kaj se jih mislijo lotiti od blizu?

Tarzanu je preostal še en poln šaržer. Prazne je vrgel proč, zadnjega si je prihranil za najhujše. Čeprav je od treh strani neprestano tolklo in četudi je bil skoraj brez kritja, ga še vedno ni zadelo. Cutil je, da ves smrdi po municiji, a je bil še vedno živ.

V majhnem presledku med streljanjem je zaslišal, kako je na njegovi levi nekdo zastokal. Napeto je prisluhnil. Toda hrup orožja je bil premočan, da bi še kaj slišal. Splazil se je v tisto smer.

»Mojbog ... Marjeta!«

Marjeta je ležala na obrazu. Pod vratom je v desnici stiskala puško. Dum-dumka ji je raznesla desno stran obraza z ušesom vred. Na tistem mestu je zevala ena sama velika rana. Z levice je hlatala po travi. Bila je še pri zavesti. Toda glave ni mogla dvigniti. Hotela je vpiti, toda iz grla ji je prihajalo samo onemoglo hropenje:

»Marjetka! ... Franček! Uboga moja otročička!«

Na travnik se je spet vsula toča krogel. Tarzan se je prav tistikrat malce privzdignil, da bi se razgledal. Opazil je Marjetino negibno telo. Zameglilo se mu je pred očmi. Z brzostrelko v levisi se je splazil do nje. Stisnil se je k njej in jo pogladil po roki. Segel je v njeno torbico, poiskal robec in pokril njen ranjeni del obraza. Marjeta se je z enim očesom zazrla vanj. Zdelo se je, kakor da se mu poskuša nasmehnuti. Ni se ji posrečilo. Levi del obraza se ji je spačil od bolečine ...

»Vedela sem, da boš prišel, Tarzan.«

Tarzana je stisnilo v grlu.

»Kako ti je, Marjeta?«

»Vse kaže, da se bo treba posloviti, Tarzan.«

»Najbrž se bomo morali posloviti vsi, Marjeta. Padli smo naravnost v pekel.«

»Se še spominjaš ... kaj si mi pred nekaj dnevi obljubil?«

»Spominjam se, Marjeta.«

»Kot vidiš ... s tistim ne bo nič ... Če ostaneš po kakšnem čudežu živ ... poskrbi za moja otroka ... Za Marjetko in za Francka ... Mi obljubiš?«

Tarzan je pogledal proč, da ne bi Marjeta opazila njegovih solz. Komaj je izdaval:

»Obljubim ti, Marjeta. Vzel jih bom na svoj dom. Ničesar jim ne bo manjkalo.«

*Vinko Grdan:
Pred vrati, 1937,
olje*

Marjeta je od sreče in bolečine zamižala.

»Hvala ti, Tarzan! Ti si res dober tovariš! ... In ne povej mojim otrokom, kako sem padla. Samo moj grob jim lahko pokažeš.«

»Bom, Marjeta! In ne zameri mi, če sem te imel rad... to ni bilo kar tako...«

Pogledal jo je in videl njeno odprto, zastekleno oko. Nežno ji ga je zatisnil. Tarzanu je bilo, da bi zatulil od bolečine. Pograbil je njeno torbico in se umaknil proč.

Čampi je zmanjkalo streliva. O, prekleto! To ga je spravljal v obup. Siromak je vlekel breme po travniku in preklinjal. Mitraljez se mu je zatikal ob krtine. Za njim se je plazil Lojze s torbico praznih šaržerjev. Po obrazu je bil ves krvav. Kazalo je, da so ga obstrelili. Tarzan jima je zavpil:

»Čampa! Izderi zapirač in odvrzi zbrojevko!«

Mitraljezec ni izpustil iz rok svojega peska. Še tesneje ga je stisnil k sebi, saj mu je bil dolgo zvest. Položil je glavo na krtino. Na vse grlo se je zadržal na Tarzana:

»Ti si norec! ... Pojdi k hudiču!«

Tarzan je zaškrtal z zobmi in za hip mu je preblisnilo:

»Ljubezen do groba! ... Ubogi, hrabri Čampa!«

Vodja patrolje je spoznal, da tako ne bodo prišli nikamor. Prepočasi je šlo. V kratkem presledku streljanja je zavpil:

»Fantje! Stecimo nekaj korakov! ... Ste slišali? ... Vsi naenkrat! ... Štel bom do tri ... Pripravljeni?«

Treskanje min jim je paralo ušesa. Mitraljezi so se utrudili. Zažarele so jim cevi, Tarzan je začutil ob svoji glavi Lojzetov dih. Ni ga pogledal, ko mu je rekel:

»Odmakni se!«

»Bojim se, Tarzan!«

»Česa, norec?«

»Vsega ... Pozdravi očeta, Tarzan! Saj on tako ne sliši tega pekla.«

»Odmakni se, ti pravim, in streljaj do zadnjega naboja!«

Spet so za hip potihnili mitraljezi. Krogle so sikale nad njihovimi sklonjenimi glavami. Tarzana je nekaj mrzlično streslo. Odločil se je:

»En ... dva ... tri! Steci!«

Lojze je omahnil. Še preden se je dobro dvignil in ustrelil. Krogla mu je prebila čelo. Zakrilil je z rokami, nedoločno zagrgal in se povaljal po travi. Tarzan ga je bežno pogledal in zamrmral:

»Še eden! ... Oprosti, Lojze, za osorne besede!«

Sovražnikovi mitraljezci so jih pribili v travo. Že prvi hip, ko so se dvignili. Zdaj jim ni kazalo nič drugega, kakor mirno obležati. Če niso hoteli, da jih vse hkrati pokosijo ... Zdaj niso več na kupu ... Niti ne vidijo drug drugega ... Samo slišijo se ...

»O, hudiča!«

Čampa je zavpil, da so mu prestrelili mitraljez. Tarzan je razdraženo zabevskal:

»Pusti ga tam, kjer je ... Kaj boš zdaj z njim? ... Izderi iz njega zapirač!«

Čampa je grdo zaklel ... Grmelo je, kakor bi vsak kamen bruhal ogenj ... Kdaj bodo dosegli hosto? ... Vsak od preživele trojice si je tisti trenutek želel samo to. Tarzan še nikoli dotlej ni toliko hrepenel po hosti. Skrival je glavo za nežnimi biljkami. Smešno! Česa človek ne naredi, da bi si rešil življenje ...

»Tarzan!«

»Kaj je, Pipec?«

»Ali naj jo pobrišem?«

»Kam? ... O, ta hudič bi se še s smrtjo šalil. Do gozda moramo, butec.«

Tarzan je komaj slišal njegov satanski krohot. Tudi ni več slišal odločnih in gostih salv strelav ... Saj je že ves oglušel. Ob njem se je razpočila lahka mina.

Hip zatem je nedaleč od njega nekdo zakričal ... Pretresljiv krik, podobno joku ... Tarzana je streslo ... V obupu je pomislil:

»Čampa? ... Kaj sem zdaj sam? ... Kje je Pipec?«

Položil je glavo na krtino. Kar ril je po njej. Čelo mu je hotelo raznesti. To početje ga je za hip pomirilo. Skoraj zajokal je ob misli:

»Sam... sam!«

Zinka sedi v zapečku. Nihče ni opazil, kdaj je odšla od pisalnega stroja. Topo strmi v nasprotni kot, kjer je viselo razpelo. Premika ustnice, kakor da bi molila. Ko Tarzan omeni Čampo, ji zagomazi po vsem telesu. Nihče od navzočih se je ne upa pogledati. Med solzami, ki ji padajo na klop pod njo, dahne:

»Kam ga je zadelo, Tarzan?«

Tarzan odmaje z glavo, je utrujeno pogleda in s težavo reče:

»Ne vem, Zinka... Nisem ga videl... Samo slišal sem ga... njegov krik, ki je bil podoben joku... Še zdaj mi zveni v ušesih.«

Zinka vdano pokima:

»Torej praviš, da se je zdelo, kot da bi zajokal?... Ubogi moj Čampa!... Da le ni trpel.«

Tarzanu se zasmili. Kaj naj ji reče v tolažbo? Čuti, da tisti hip ne govori več on. Morda nekdo drugi, ki med ropotanjem orožja še vedno leži na tistem prekletem travniku. Bolj kot rafale in posamične strele sliši zadnje besede in neizgovorjene misli svojih tovarišev...

»Zdi se mi, da sem v tistem trušču slišal onemogel klic: ‚Zinka... Zinka... pomagaj!‘«

Zinka široko ostrmi in stopi z zapečka. Lahno položi roko na Tarzanovo ramo in ga od strani pozorno pogleda. Nato zašepeta:

»Zinka... pomagaj! Tako je rekel?«

Tarzan pogleda vstran.

»Ja... tako je zastokal pred smrtjo.«

Zinka spet sede za zapeček in si z obema rokama pokrije obraz. Med njenim tihim ihtenjem spregovori komandant:

»Kako je z ranjenci?«

»Na varnem so... Že pred tem so se umaknili.«

»Ste jih našli?«

»Kakopak! Saj so v starem skrivališču pustili zvezo. Nekdo jim je sporočil, da jim preti nevarnost.«

»Kdo?«

»Ne vem.«

»Torej vas je sovražnik pričakal nazaj grede?«

»Ja... postavil nam je peklensko zasedo.«

»In vsi so obležali... razen...«

»Razen mene.«

»In kje si bil ti?«

»Z njimi.«

»In si jih videl?«

»Videl sem jih, bil sem z njimi in ostal živ.«

»Kako to?«

Tarzan medlo zmaje z rameni in vprašujoče pogleda tovariše okrog sebe.

»Ne vem! Ne morem vedeti, tovariš komandant. Še sedaj ne verjamem. Kar naprej se otipavam, da bi se prepričal, če sem res živ... če morda ne sanjam. Ne morem verjeti, da sem ubežal temu peklu.«

Komandant ga ostro pogleda.

»Ubežal? Torej vendar priznavaš, da si zapustil patroljo?«

»Tega nisem rekel.«

»Kaj pa?«

»Kaj nisem smel ostati živ?«

»Bil si vodja patrolje in kot tak si bil zanjo odgovoren. Kaj ne moreš tega razumeti?«

»Vem, vem... Mar bi jim moral slediti v smrt?... Samo tja bi šel lahko z njimi... Jaz pa sem le ostal sam in živ na tisti čistini.«

Tarzan nasloni glavo vznak in zapre oči...

Tarzan je grabil za šope trave. Dlani mu krvavijo od ostrih trav. Po polzevo se pomika dalje. Mitraljeski rafali mu še niso odpeli predsmrtne pesmi. Kot da je že povsem oglušel. Komaj da je še kaj videl. Krogle, ki so se zarivale v zemljo pred njim, so mu škropile prst v oči.

Nič ga ni zadelo. Niti oplazilo ne. Kaj je, za vraga, neranljiv?

S hriba je zaslišal nerazumljivo kričanje. Kaj bodo hudiči jurišali? Ga hočejo ujeti živega? Odpel je tulec od pištole. Izdril jo je. Mrzla kovina ga je za hip pomirila. Še vedno se je vztrajno plazil po trebuhu. Samo da bi dosegel hosto. Dvignil je glavo in za trenutek pogledal predse. Joj, nekdo je na vso moč tekel proti gozdu. Zaklical je:

»Pipec!... Lezi, Pipec!«

Položil je glavo v travo in zamižal.

»Zadeli ga bodo... Potem bom res čisto sam.«

Ko je malce dvignil glavo, jo je koj spet zaril v travo. Ni se motil. Na samem robu hoste se je Pipec zavrtel, kakor da bi zaplesal in padel kot pokošeni. Tarzanu so se iz grla trgali kriki, brezupne besede, čustveni izlivi:

»Zakaj nisi odprl pipca?... Pipec, moj neugnani Pipec!... Vrgli smo v valcer in v polko... To je bil utrudljiv ples... za nekatere zadnji... Je slišala tvoja stara mati strele, ki so te podrli?... Zakaj si me pustil samega?... Zdaj sem res sam, čisto sam... Oh, Pipec!«

Zdramilo ga je puškarjenje. Mitraljezi so bili potihnilni. Saj ni čudno. Od neprenehnega ognja so jim že morale zagoreti cevi. Morda se pripravljajo za nov ognjemet? On pa je že vohal prijeten duh hoste. Samo še dobrih deset metrov, borih deset metrov.

Ima občutek, da sploh ne more napraviti nobenega premika, ne da bi mu takoj zažvižgalo okoli ušes. V presledkih se pomika naprej, po centimetrih kot polž. Čedalje bolj sprevideva, da se plazi na življenje in smrt.

»Moram doseči hosto... moram...« mu je trdovratno ključalo v možganih.

Zdaj so mu spet v zboru odgovorili mitraljezi:

»Ne-ne-ne-neboš!... Ne-ne-ne-neboš!«

Zdaj mu nekaj časa ni kazalo nič drugega, kakor mirno obležati. Kapo so mu že zdavnaj odpihnile krogle. Leva rama je gola, ker mu je kdove kateri rafal sceftral blago. Edino koža je neranljiva. Kaj je s to mojo kožo, je pomislil. Zdaj je tako in tako končano. Se teh borih deset metrov in bova spala skupaj s Pipecem.

Kaj pa je to?

Mahoma je zaslišal, kako je streljanje preskočilo daleč nazaj. Kaj naj to pomeni? So jim naši udarili v hrbet? Slišala se je zbrojevka. Ni tolkla s ce-

limi rafali. Tarzan se je nasmehnil. Tako streljajo samo partizani. Varčujejo z municijo. Kje so bili doslej? Morda bodo rešili samo njega, je pomislil. Prisluhnil je in pokimal:

»Da, to je tretji bataljon. Prepozno, tovariši, prepozno!«

Zavest, da ni sam, mu je podvojila moči. Kot blisk je planil v hosto in objel prvo bukev. Ko se je razjokal, je zdrsnil ob njej v listje in utrujeno zaprl oči...

V štabu so vsi pobiti. Komandant in komisar topo gledata predse. Dežurni je še vedno pri vratih in živčno podrsuje z desnim čevljem po tleh. Zinka vprašujoče gleda Tarzana in preiskuje njegov brezkrvni obraz. Med monotonom tiktakanjem stenske ure se oglasi:

»Tarzan, kje je tista čistina?«

»Pokazal vam bom, ko bomo šli po njih.«

Komandant počasi in zvedavo dvigne oči.

»Potemtakem jim je udaril v hrbet tretji bataljon.«

Tarzan žalostno pokima.

»Na žalost je rešil samo mene... samo mene. Ni pa mogel ostalih, ker so že padli.«

Njegov glas vedno bolj slabi. Nenadoma se prime za rame in komaj slišno zastoka. Iz rokava pricurrlja kri. Zinka krikne:

»Joj, kri!«

Komandant začudeno pogleda v Tarzanovo krvavo dlan.

»Kaj si ranjen?«

»Šele zdaj sem začutil bolečino. Zdaj vem, zakaj mi je rokav moker... Od krvi!«

»Dežurni, pokličite bolničarko!«

Med obvezovanjem je Tarzan s komaj slišnim glasom odgovoril komandantu na vsa njegova prejšnja vprašanja. Brez jeze ali zlobe, morda samo s kancem grenkobe:

»Mi zdaj verjameš, tovariš komandant, da zares ne vem, zakaj sem ostal živ? Še nekoliko dni se bom otipaval, da bi se prepričal, kako je to mogoče... Morda se bomo po vojni vsi spraševali, kako nam je prizaneslo, da smo ostali živi. Morda nas bodo po vojni starši padlih užaljeno vpraševali, kje smo pustili njihove sinove in hčere. Kaj jim bomo rekli? Kaj naj odgovorim na Zinkin vprašujoči pogled, kje imam njenega Campo? Ne vem, zakaj bomo nekateri ostali živi. To je uganka! Morda bodo nekateri vse to preživeli zato, da bodo lahko bodočim generacijam povedali, kako je bilo... Mrtvi ne govore, mrtvi zahtevajo odgovor na vprašanje, zakaj so padli... Zakaj sem ostal živ? Lojzetov oče je zmeraj trdil, da partizana ne zadene krogla. Danes se bo ob mrtvem sinu zamislil v skrivnost smrti. Zakaj sem živ!? Padli Pipec bi temu rekel sreča.«

Komandant gleda skozi okno. Niti ozre se ne, ko reče:

»Pomiri se, Tarzan! Prav je, da si ostal živ. Takšni kot si ti, ne morejo umreti.«

Partizanski spomini na otok Vis

Franc Potočnik

(Ob 25-letnici, ko so prišli maršal Tito, vrhovni štab in NKOJ na Vis)

Bilo je v drugi polovici novembra 1943. leta, ko sem se po nalogu komandanta XIV. divizije Mirka Bračića mudil pri istrskem partizanskem odredu v Brkinih. Tedaj so mi sporočili, da moram na štab divizije. Ta je bil tedaj v vasi Knežja njiva. Tam sem zvedel, da moram na Vis, ker je ustanovljen štab mornarice NOVJ in sem kot bivši aktivni oficir razporejen v vojno mornarico.

Takoj sem odšel na pot. V Dragi v Beli krajini me je že čakala skupina mornarjev in letalcev. V Otočcu so mi na glavnem štabu Hrvatske dodelili štiri-deset mladih partizanov, izbranih, da gredo prek Visa v Afriko na tankovski tečaj. Konec decembra smo prišli v Senj. Bil je zadnji dan leta 1943. Brž ko se je burja malo polegla, sem skupino vkrcal v dokaj slabo, počasno motorno jadrnico ter nadaljeval pot po morju do Jablanca in potem do Dugega otoka. Tam sem se v vasi Žman javil na štabu našega pomorskega sektorja, kjer so mi vkrcali še ranjence, in potem smo pluli ponoči po burnem morju do samotnega otoka Žirje. Tu smo se komaj rešili, da nam orkanska burja ni potopila ladje. Po postanku na Žirju smo končno brez kompasa po burnem morju v mrzlem januarskem vremenu pluli proti otoku Visu. Opazovali smo, kako nemške motorne torpedovke, ki so patrolirale, osvetljujejo obzorje z žarometi, a partizanska sreča nam je pomagala, da smo 6. januarja 1944 v zgodnjih jutranjih urah prišli srečno v luko na Visu. Oddal sem pripeljani dve skupini na pristojnem

mestu in se javil komandantu mornarice, tedanjemu majorju, sedaj že upokojenemu admiralu Josipu Černiju.

Potovanje na Vis ni ostalo brez posledic. Bil sem neverjetno suh, sestradan, ves raztrgan in poln uši. Oprema ni imela nobene vrednosti razen orožja, ki je edino bilo brezhibno. Sedaj pa je bilo časa dovolj, da se vse to uredi. Zato je bil moj zunanji videz povsem drugačen, ko sem se po nekoliko dneh zopet javil v štabu mornarice in od tedanjega politikomisarja Pere Radoviča prejel nalog, naj prevzamem dolžnost načelnika mornariške obveščevalne službe in člana ožjega štaba mornarice NOVJ. Mornariško obveščevalno službo je bilo potrebno šele organizirati, ker do tedaj praktično ni obstajala. To je razumljivo, če upoštevamo, da je bil štab mornarice šele nedavno osnovan ter se je šele nekaj dni poprej preselil na Vis s Hvara, ki so ga Nemci zasedli. Ker se je področje moje dejavnosti raztezalo na ves obalni pas ter je bilo proti zaledju obale neomejeno, mi ni manjkalo dela, pomembnega za štabe naših bojnih skupin in za naše zaveznike, s katerimi sem moral vzdrževati vsakodnevni stik. Presegalo bi okvir tega članka, če bi hotel opisovati neštete in izredno zanimive epizode iz delovanja mornariške partizanske obveščevalne službe. Nekaj tega je priobčila beograjska Borba v številnih nadaljevanjih pod naslovom Tajne poruke Visu.

Otok Vis in otok Lastovo sta edina koščka naše domovine, ki jih v minuli vojni ni nikdar pohodil nemški škorenj!

Morda sta tudi edina priobalna otoka v vsej Evropi, ki ju Nemci niso uspeli nikdar zavesti. Po hudih bojih proti koncu 1943. leta so Nemci in kvislinške formacije zasedli vso našo obalo in vse otoke. Zasedanje otokov neposredno pred obalo je pomenilo bolj ali manj suhozemno operacijo. Vis in Lastovo — a predvsem Vis — pa sta že toliko oddaljena od obale, da ju je možno zavzeti le s kombinirano akcijo vojske in mornarice. In če bi bili Nemci tudi zavzeli otok Vis, ga ne bi mogli obdržati, ker bi bili zaradi oskrbovanja otoka morali imeti premoč na morju. Take pomorske sile pa Nemci na Jadranu niso imeli, saj so bile v južni Italiji stalno tudi zavezniške vojne ladje.

Nekaj dni pred mojim prihodom na Vis se tja preselil štab mornarice NOVJ. Tja sta prišla tudi oblastni komite ZKJ za Dalmacijo in vsa 26. dalmatinska divizija NOVJ. Otok so začeli takoj utrjevati. Obala otoka je bila razdeljena na tri sektorje; te so zasedle enote prve, enajste in dvanajste brigade 26. dalmatinske divizije. Ena brigada je ostala v rezervi za primer padalskega napada. V začetku marca je iz Italije prispela tretja prekomorska brigada ter je bila z njo zasedba položajev zelo ojačana. Obalni pas je bil gosto posejan z minami proti živim ciljem in s protitankovskimi minami. Razen tega je bila obala zavarovana z bencinskimi sodi, polnimi vnetljive tekočine, ki bi bila v primeru sovražnega desanta ustvarila na vodi ognjen zid. Vsi topovi so bili postavljeni na položaje, a junija je bila z zavezniško pomočjo formirana artilerijska grupa VIII. korpusa NOVJ s tremi gorskimi divizionom, divizionom havbic in s protitankovskim divizionom. V marcu so prebivalce-nehorke evakuirali v Italijo, druge pa mobilizirali. Okrog otoka so patrolirali naši oboroženi patrolni čolni.

Zavezniki so tedaj, ko je grozila največja nevarnost, da Nemci napadejo Vis, križarili z rušilci okrog otoka. V začetku marca je prišla na Vis II SS Bde (Special service brigade), to je komandos, ki so imeli v svojem sestavu suhozemski

komandos št. 1 in mornariški komandos št. 43. Pozneje so prispeli na Vis še deli dveh drugih brigad komandosov ter imeli v svojem sestavu torpedne čolne, motorne topovnjače ter svojo poljsko in težko protiletalsko artilerijo. Mnogo je koristilo tudi zavezniško letalstvo. S štabom naše mornarice so imeli stalno radijsko zvezo. Aprila so zavezniki zgradili na Visu letališče, ki je imelo izreden pomen. Z njega so vzletali in nanj so pristajali lovci, lovci-bombniki in v primeru nujnosti tudi težki bombarderi. Na Vis so skakali zavezniški letalci iz poškodovanih letal, ki so se vračala z bombardiranj širom po Evropi. Če dodam, da so bile postavljene vse potrebne izvidne in reflektorske postaje ter da je bil ves ta sistem solidno povezan s telefonskimi in radijskimi zvezami, potem bo jasno, da je Vis kar hitro postal močna trdnjava, ki bi jo bilo tudi z zelo močnimi kombiniranimi silami težko zavzeti.

Vendar Nemci niso opustili namere, da napadejo in osvojijo otok Vis, ki jim je bil trn v peti.

Kot sem že omenil, so Nemci in kvislinške formacije do konca leta 1943 popolnoma zasedli našo morsko obalo in vse otoke razen Visa in Lastova. Seveda niso imeli na stoterih dalmatinskih otočkih stalne garnizije, pač pa so jih s stalnim patroljiranjem nadzorovali in tu in tam nenadno spet zasedli.

Nemci so zamudili pravi trenutek za osvojitve otoka Visa. Ta trenutek je bil v drugi polovici decembra 1943. leta, potem ko so zavzeli otok Korčulo in na Visu še ni bilo naše vojske. Zato so se lotili priprav v februarju. Naša obveščevalna služba je spremljala te priprave, to je koncentracije sil v Biogradu na moru, premik 92. polka brandenburške divizije, prevažanje močnih sil na otok Ugljan in koncentracijo plovnihih objektov na tem istem otoku. Ko so se zbrali, smo to javili zavezniškemu taktičnemu zrakoplovstvu ter so zavezniki na mah potopili to njihovo floto ter mnogo ladij, polnih njihovega vojaštva. Na to smo zopet spremljali odhod njihovih bojnih

enot v prvotne garnizone. Napad na Vis so odložili na 17. marec in potem na 4. april, vendar iz tega tudi ni bilo nič. Njihove akcije na Vis so se potem omejile le na močna dnevna in nočna bombardiranja, ki pa tudi niso prizadela ravno znatne škode.

Naša vojska na Visu seveda ni imela namena, da se na otoku utrdi in zavarikadira ter tako čaka konca vojne. Prizadevali smo si, da naše bojne enote čimprej opremimo in usposobimo za napad na bližnje, pa tudi bolj oddaljene nemške postojanke in pa za veliko akcijo, ko bi dokončno osvobodili domovino. Razen tega je postal Vis glavna preskrbovalna baza za vse naše bojne enote na obali in otokih. V južni Italiji smo prejeli pomoč zaveznikov v orožju, municiji, hrani in opremi, jo sami prevajali na Vis in potem z malimi ladjami razvažali po vsej obali. Tudi nezaščitenemu civilnemu prebivalstvu našega obalnega področja je v tistih strašnih časih trpljenja, stradanja in masovnih pokolov nudil Vis veliko pomoč, saj so tako prepeljali in rešili okrog 27.000 otrok, žena in starcev. Vse to pa je moralo potekati le ponoči, z malimi ladjami, v stalni nevarnosti.

Z Visa smo vzdrževali proti obali naslednje stalne pomorske zveze: Vis—Žirje—Kornati—Dugi otok, Vis—Ščedro—Neretvanski kanal—Živogošče, Vis—Stari Trogir. Od omenjenih točk, kjer smo povsod imeli prekrcavališča, pa so na mnoge točke stalno vozile manjše ladje.

Z Visa smo tudi večkrat napadali nemške postojanke v bližnji in daljni okolici. Med 18. in 19. marcem je desantni napad na Šolto, med 22. in 23. marcem desantni napad na Jelso na Hvaru, med 19. in 26. aprilom desantni napad na Korčulo in otok Mljet, 25. maja smo zasedli Palagruž na sredi Jadranskega morja. To akcijo sem vodil osebno. Med 9. in 11. majem desantni napad na Šolto, med 31. majem in 5. junijem desantni napad na Brač. Navedel sem samo velike desantne operacije. V ponazoritev, kako obsežna je bila taka operacija, naj nave-

dem samo rezultate napada na Korčulo in Mljet: ubitih je bilo nad 400 Nemcev, ujetih pa 459 Nemcev. Zaplenili so štiri havbice 75 mm, štiri protitankovske topove, deset težkih mitraljezov, 34 avtomatov, 10 minometov, 610 pušk, 20 tromblonov, 115 pištol, 12 radijskih postaj, 5 kamionov, nekaj vagonov hrane, vsakovrstno municijo, motorno ladjo itd. Vse ta material je naša vojna mornarica pripeljala na Vis. Poleg omenjenih večjih akcij je izvedenih še mnogo manjših s silami, ki niso presegle moči bataljona.

Akcije proti okupatorju pa niso potekale samo z Visa. Mnoge uspešne akcije so izvedli naši sektorji pomorske obrambe, ki so bili na otokih, naši patrolni čolni, naše »bojne ladje«, to je oboroženi tunolovci in podobno. Naj navedem samo dve taki akciji.

Dne 27. aprila sta opazila naša mala patrolna čolna »PČ 3« in »PČ 4« razmehoma veliko nemško oboroženo ladjo, ki se je usidrala v zalivu Sv. Nikola na otoku Olib. Seveda nista mogla niti pomisliti, da bi se ji približala ali jo celo napadla. Zato sta ponoči tajno izkrcala del posadke z mitraljezi in bombami na zunanjo obalo ter postavila zasede nasproti nemški ladji, ki je bila v tem majhnem zalivu. Ko se je danilo, sta užgala po njej. Nemci so skušali priti na krov, da zasedejo svoja orožja, a jim to ni uspelo: brž ko je kdo pomolil glavo na krov, ga je pokosil rafal. Pod zaščito teh mitraljezov sta se patrolna čolna približala in zmetala bombe v ladjo. Kar je bilo še živih Nemcev, so se vdali, naši pa so zaplenili 150-tonsko ladjo s protiletalskim topom 20 mm, s štirimi raketnimi minometi, s težkim in z lahkim minometom in dvema mitraljetoma. Ladja je potem plula kot Crvena zvezda pod našo zastavo ter je bila največja vojna ladja naše mornarice.

Drugega junija sta ponoči na odprtem morju nemški motorni torpedovki nenadoma napadli naš oboroženi tunolovec Kornat. Nemci so naše prelisčili, češ da so zavezniki, ter je ena torpedovka pristala ob boku našega tunolovca,

Edo Murtić: Studija za ilustracijo pesnitve I. G. Kovačiča Jama, 1944, laviran tuš

njihov mornar pa je skočil na krov. Šele tedaj so naši videli, da so to Nemci. Zavozili so z vso močjo naprej in vžgali iz vseh orožij po Nemcih. Na srečo so imeli protitankovski top 40 mm, zato so se Nemci nekoliko oddaljili. Potem se je boj s presledki nadaljeval, a kratko nato sta se pojavili še dve nemški torpedovki. Naši so imeli srečo, da jim je uspelo s topom hudo poškodovati torpedovko, ki je klicala na pomoč, potem pa so se rešili. Ujetega Nemca, ki so ga našli na krovu, sem potem na Visu sam zasliševal ter tako zvedel vse podatke o teh nemških torpedovkah. Na Kornatu je bilo osem ranjenih in ladja precej poškodovana. Seveda smo prihiteli vsi, tudi zavezniki, ter jih z zanimanjem ogledovali.

Dne 25. maja 1944. leta so Nemci napadli naš vrhovni štab na Drvarju. Brž ko smo na Visu to zvedeli, smo obvestili zaveznike in takoj je njihovo taktično zrakoplovstvo poseglo v tok dogodkov. Potem je stopilo v akcijo tudi strateško zrakoplovstvo ter je bombardiralo vsa izhodiščna mesta za nemško koncentrično ofenzivo na Drvar, to je Karlovac, Bravsko, Bosanski Petrovac, Banjaluko in Knin. Nekaj dni pozneje, to je prve dni junija, pa sta prišla na Vis maršal tovariš Tito z vrhovnim štabom in nacionalni komite osvobojenja Jugoslavije (NKOJ). S tem je otok Vis postal središče prvorazrednega politično-strateškega pomena. Medtem ko je bil dotlej le sedež najvišje politične oblasti za Dal-

macijo, je postal sedaj sedež politične in vojaške oblasti za vso Jugoslavijo!

Štab vojne mornarice NOVJ se je naselil v mali vasi Borovik v središču otoka, tik pod najvišjim vrhom otoka Humom. V posebni hišici je bil tudi moj obveščevalni center. Ko pa je na Vis prispel vrhovni štab in NKOJ, smo se preselili v mesto Vis. Za vrhovni štab in za maršala Tita pa so pod previsno skalo blizu vrha Huma postavili šotore. Seveda je bilo vse to področje močno zastraženo. Tedaj sem vsak drugi dan plezal po strmem žlebu v vrhovni štab na referat po obveščevalni liniji. Godilo se je celo, da sem moral iti tja ponoči s posebno prepustnico. Še sedaj mi je pred očmi ban Šubašić, ki je prišel na Vis na politične razgovore z maršalom Titom. Nekako smešen se nam je vsem zdel v fraku in cilindru med težko obo-roženimi partizani. Rad se tudi spominjam odličnih nastopov kulturne skupine ljubljanske brigade, ki je v ofenzivi ostala odrezana ter je prišla na Vis. V njej so delovali taki umetniki, kot igralec Janez Jerman, komponist Rado Simoniti, dramaturg Smiljan Samec, tenorist Kristančič in drugi. Že njihov prvi nastop v kulturnem domu na Visu, kjer je prvič zadonela naša najlepša pesem Hej brigade, je sprožil silno navdušenje. Tudi v vrhovnem štabu so nastopali. Njihovo kulturno poslanstvo na Visu je bilo neocenljive vrednosti, jaz pa sem mnogo prostih uric preživel v njihovi simpatični sredini. Pa tudi sicer nas je bilo mnogo Slovencev na otoku Visu. Prekomorske brigade, ki so prišle iz Gravine v Italiji, so bile skoro izključno sestavljene iz Slovencev, največ iz naših primorskih rojakov. V vojni mornarici je bil načelnik štaba Mirko Renčelj, potem sedanji kontraadmiral Janez Tomšič, Franc Podboj, Jože Vrtačnik, Viktor Kobil, Franc Petrič, Ilj Poljanec in še mnogi drugi.

Nemci so verjetno nekaj zaslutili, da je otok Vis v tistih dneh dobil prav poseben pomen. Zvedeli pa niso ničesar. Konspiracija je bila res popolna. Začeli

so sistematično fotografirati otok iz velike višine in potem se je zvrstilo nekaj močnih dnevnih in nočnih bombnih napadov. Že po ciljih, na katere so se skoncentrirali na otoku, smo videli, da o navzočnosti maršala Tita in vrhovnega štaba ne vedo ničesar, saj niti ena bomba ni padla niti v bližino tistega področja. V drugem polletju 1944. leta pa so počasi tudi ti napadi prenehali, saj Nemci takrat niso več imeli letal za napad na take močno branjene cilje. Pač pa so tedaj z dneva v dan mogočnejše eskadre zavezniškega zrakoplovstva pri-grmele z juga ali jugozahoda do otoka Visa, se nad njim razdelile ter potem vsaka zase širom po Evropi poiskale svoj strateški cilj. Tudi vračale so se prek Visa, ki je bil njihova orientacijska točka. Iz poškodovanih letal pa so skakali letalci. Mogočni ptič, prepuščen samemu sebi, je včasih še dolgo krožil ter potem zgrmel nekam na otok ali v morje.

Prišla je jesen in na Vis so začele prihajati nove bojne enote. Prišli so naši tankisti, ampak ne sami — pripeljali so s seboj tanke ter bili že mojstri svojega orožja. Na letališče so se začeli spuščati naši lovski avioni ter posegati v boj proti sovražniku. Začele so se zadnje priprave za dokončno osvoboditev naše domovine. Z Visa se je usul plaz bojevitih, dobro opremljenih in izvežbanih bojnih enot, pa je zavzel otok Hvar, pa Šolto in Brač, se izkrcal na obalo ter zavzel Split. Potem se je vključil v našo zmagovito četrto armado ter z njo nadaljeval svojo zgodovinsko pot.

Izpraznil se je otok Vis. Utihnili je grmenje protiletalskih topov, drdranje neštevilnih motornih vozil ter veseli glasovi in pesmi tisočev mladih partizanov. Nastala je tišina.

Mene je pot vodila drugam. Na angleškem letalu sem odletel z viškega letališča prek Jadranskega morja v Bari in potem na ruskem zopet čez Jadran, Velebit in Liko v Belo krajino, kjer sem v glavnem štabu Slovenije prevzel novo dolžnost.

Italijanska julijska ofenziva na Notranjskem leta 1942

Matevž Hace

Italijanski generalštab in fašistično vladno vodstvo sta sklenila, da uničita partizanstvo v tako imenovani Ljubljanski pokrajini — Notranjski in Dolenjski. Res so vsak dan preletavali notranjsko ozemlje italijanski avioni. Največkrat so bombardirali Sodražico in partizanska odkrita taborišča. Pri bombardiranju je padlo zelo malo ljudi in tudi ranjenih je bilo malo. Civilisti so se pravočasno skrili v zaklone. Partizanske enote so pa znale manevrirati in si poiskati druga taborišča v primernem kraju.

Italijane je bolelo, da obstaja v Sloveniji svobodno ozemlje od Rakeka do Kolpe, kjer so bile tiste čase volitve v narodnoosvobodilne odbore. V glavnem so ljudje na deželi že pokosili seno in poželi ječmen. Na Notranjskem so marsikje po gorah, senožetih in lazih dali seno kar v kopice, boječ se, da ga ne bi Italijani v skednjih zažgali. Letina je bila obilna, tako da so imeli dovolj krompirja, pšenice, rži, koruze, ječmena, fižola in drugega.

Dne 16. julija 1942 so začeli Italijani zelo obsežno ofenzivo proti notranjskemu osvobojenemu ozemlju. Vreme je bilo lepo in sončno. Ljudje so sušili in kosili seno. Partizani so bili v noči od 15. na 16. julij v akcijah na Prezid, na postojanko v Novi vasi in Cabru.

Zgodaj zjutraj, že pred peto uro, so začeli Italijani iz Ljubljane, Lašč in Ribnice s silovitim topniškim ognjem. Obenem je šest avionov začelo bombardirati gozdove okrog Petelinjeka, Racne gore nad Loško dolino, Travne gore nad Ribnico in Mošnjevca nad Loškim potokom. 16. julija so avioni osemkrat bombardirali ene in iste položaje. Tistega dne sta bila pri Belih vodah ranjena dva partizana. Zdi se mi, da je štab grupe notranjskih odredov naredil

napako, ko je dal bataljonom navodila, naj se ob veliki ofenzivi enote razdele na desetine, in jim določil za operiranje teritorij Snežniški masiv, Javorniško pogorje in Gorski Kotar do Delnic. Sicer je bila želja nekaterih bataljonskih štabov, da bi se umaknili na Hrvaško, a četne komande so bile pa proti temu. Prav tako tudi vsi partizani.

Edina, ki nista ubogala povelja štaba grupe odredov, sta bila komandanta Tone Vidmar-Luka, narodni heroj, ki je obdržal skupaj svoj bataljon in skozi vso italijansko ofenzivo napadal na območju Mokrc, Rovt in Bloške planote ter spretno manevriral. Tone Vidmar je doma z Vrhnike in bivši gozdni delavec. Bil je bister in izredno hraber, tako da so mu borci v vsem popolnoma zaupali. Drugi je bil Tone Cindrič, doma iz Babnega polja. Tudi on je bil pred vojno gozdni delavec. Njegov oče je bil Ličan. Tone Cindrič je bil zelo hraber. Marca 1942 je šel sam z mitraljezom in dvema bombašema čez staro jugoslovansko-italijansko mejo in v zgodnjem jutru napadel italijansko kasarno. Velike uspehe je imel s svojo četo med ofenzivo. Napadal je italijanske enote, jemal jim je zaplenjeno govedo in reševal ljudi pred internacijo. Hitro se je premikal iz Gorskoga Kotarja na Notranjsko. Med vso italijansko ofenzivo je imel zelo malo izgub. V četi so bili povečini Notranjci.

Desetine pa, ki so brez cilja tavale po obširnih notranjskih gozdovih, so imele različno usodo. Nekateri so bile izgubljene, druge so se pa rešile. Omeniti je treba, da se do ofenzive notranjske enote niso držale izključno notranjskega ozemlja, temveč so vdirale in vodile akcije tudi na Hrvaškem, na Prezid, Gerovo in na Dolenjsko — na Lašče, Ribnico, Čušperk, okolico Ljubljane, Gornjo Pivko, kakor je pač nanoslo. Ita-

lijani so šli v ofenzivo iz različnih smeri: iz Ljubljane, Postojne, Gorice, Trsta, Reke. Spotoma so požigali hiše in gospodarska poslopja partizanov, pa tudi nekaterih tistih, ki niso bili v partizanih. Pobjajali so talce, ropali govedo, konje, prašiče, kokoši, stroje, obleke, perilo in hrano. Seveda so se jim partizanske enote upirale.

Z Reke, iz Trsta ali Ljubljane so potrebovali na Bloško planoto ali v Loško dolino točno trinajst dni, čeprav je do Loške doline le 67 km. Stari ljudje so to razdaljo prehodili v enem dnevu peš. Italijani so v ofenzivi uporabljali avione, težko in lahko artiljerijo, minomete, tanke, težke in lahke, na stotine kamionov, grenadirje, bersaljere, alpine, fašistične bataljone in še specialne enote. Ni še točno ocenjeno število italijanskih vojakov v julijski ofenzivi proti notranjskemu ozemlju. Kot kaže, so preceñevali partizanske sile in moči. Teh je bilo v Ljubljanski pokrajini okrog 5000, in to aktivnih partizanov, vaških zaščit, aktivistov na terenih, rajonih in okrožjih, kurirjev in obveščevalcev. Seveda pri tem niso všteti deset tisoči žená in mladine po vaseh, ki so bili podporniki partizanskega gibanja na Notranjskem in Dolenjskem.

Štirinajst dni pred italijansko ofenzivo so sovražniki osvobodilnega gibanja rafinirano širili po vaseh novice, da se ne bo nikomur nič zgodilo, če bo doma. Pač pa gorje tistemu, ki ga bodo dobili v gozdu. Tistega bodo ustrelili ali pa zaprli 20 do 30 let. Precej jih je nasledlo tej sovražni propagandi. Italija bo poslala milijon vojakov, ki bodo preiskali vsak grm, drevo in jarek. Čeprav so Italijani zasedli Ljubljansko pokrajino aprila 1941, je kljub temu stražilo staro jugoslovansko-italijansko mejo Reka—Snežniški masiv—Javorniško pogorje—Planina—Idrija italijansko vojaštvo. Bilo je v stalni pripravljenosti. Kljub temu se je prebela na pivško stran v gosjem redu četa 80 partizanov, ki jo je vodil komandant Smeli iz Loža. Proti tej četi so Italijani poslali celo pehotno brigado in več letal.

Polovica čete je padla in tudi njen komandant Smeli. Drugi so se vrnili na Notranjsko. Za partizane na Notranjskem je bilo koristno tudi to, da so v svojih vrstah imeli precej bivših gozdnih delavcev in tihotapcev konj, saj so ti temeljito poznali vse gozdne poti, steze, kotojanje, grebene in prehode čez mejo. Italijani pa so pogosto menjavali moštvo na stari meji. Notranjski aktivisti so poskrbeli, da so bili ob meji večkrat raztreseni letaki v italijanskem jeziku, ki so demoralizirali italijanske vojake in podoficirje.

Okrožnemu komiteju je bilo veliko do tega, da ohrani notranjske aktiviste pred uničenjem. Zaradi tega so se med ofenzivo nastanili prav ob italijanski meji. Kilometer od njih je skozi snežniške gozdove drvela tankovska brigada. 95 odstotkov aktivistov je srečno preživelo ofenzivo, od tistih 5 odstotkov, ki so padli v letu 1942, so bili v glavnem nedisciplinirani, ki se niso držali navodil rajonov in okrožij.

Ob ofenzivi so italijanske enote napredovale z veliko opreznostjo. Vsak večer, ko so se ustavili, so se vkopali. Ko so ropali hiše, so poleg govedí, prašičev, konj in kokoši, pobirali tudi skledé in krožnike. Požigali so hiše, skednje, kozolce, a tudi svinjake, čebelnjake in kopice sena po senožetih ter lazih. V Cerkníški dolini so na primer čebele do smrti opikale vojaka in oficirja. V Loški dolini so imeli oficirji v rokah seznam moških, ki so ob občinskih volitvah 1936 volili delavsko kmečko listo, za katero so klerikalci govorili, da je komunistična. Vsakega moškega s tega seznama, ki so ga dobili, so ustrelili ali internirali na Rabu. Da bi uničili in razbili partizansko gibanje, so skoraj popolnoma požgali Lož, mesto, ki je imelo mestne pravice že od 1473. leta, ko se je uspešno vojskovalo proti Turkom. Upepelili so več tisoč hiš, hlevov, skednjev, kozolcev in drugega. Od 29. julija do 17. avgusta 1942 je bila Notranjska v ognju in dimu. Požigali so večinoma v jutranjih in dopoldanskih urah. To zločinsko dejanje je

spremljalo jokanje žená, otrok in starčkov ter mukanje govedi. V Babnem polju, zadnji slovenski vasi ob hrvaški meji, so postrelili kosce. Na Gori nad Sodražico so storili isto.

V vasi Babno polje je bilo doma, ko so prišli fašisti iz Gorskega Kotarja, okrog šestdeset mož in fantov. Sklicali so jih skupaj, jim razdelili cigarete, nato pa naložili na kamione ter na gori, imenovani »vrtec«, postrelili. Streljali so tudi na naslednjih krajih: Zavode, Kucelj, Ulaka, Drula, Bočkova ogradica.

Vsa duhovščina, razen pokojnega župnika Toneta Črnuglja v Babnem polju, je bila sovražno razpoložena do Osvobodilne fronte. Zanj so bila pisma ali okrožnice ljubljanskega škofa Rožmana zakon, katerega je treba ubogati. Seveda so bili nekateri duhovniki brezbrizni do vsega.

Italijanski štabi so ob ofenzivi zasedli vse notranjske vasi. Zasede so imeli na vseh križiščih cest, na mostovih, pri cerkvah, samotnih kapelicah, skednjih ali kozolcih, vodnjakih ter studencih. Vendar so posamezni aktivisti prišli v vasi kljub tem zasedam. Ponoči italijanski vojaki niso napadali, to je balkansko, so govorili. Nekateri notranjski partizani in aktivisti so razširili novico, da so se glavnina partizanov in vsi važnejši štabi premaknili na Hrvaško, kar pa ni bilo res. Mnogo predelov v Snežniškem masivu in Javorniškem pogorju niso bili prečistili in prehajkali italijanski polki. Zaradi tega so lahko ostale čete in bataljoni skupaj; tako sta Cindričeva četa in Lukov bataljon opravljala drzne akcije in sta bila znana ter slavna po vsej notranjski in ljubljanski pokrajini. Med ofenzivo so morali držati med partizani in aktivisti na Notranjskem bivše gozdne in žagarske delavce. Nekatero desetino so razpadle, prav tako tudi nekaj čet. Loškopotočani so bili na primer v maju kot prvi belogardisti v cerkvi in v zvoniku na gori v Loškem potoku. Komandant Smeli jih je premagal in ujel. Vse ujetnike je osvobodil. Vsi so se vključili v partizanske vrste. Kaplana Puharja,

organizatorja bele garde v Loškem potoku na Notranjskem, so izpustili proti častni besedi, da se ne bo več vojskoval proti partizanom, kar je menda tudi storil. Ob italijanski ofenzivi so se razen redkih izjem vsi predali Italijanom. Zanimivo za to skupino je to, da so bili od maja 1942 do oktobra 1943 dvakrat belogardisti in dvakrat partizani. To so bili ljudje brez trdne hrbtenice. Šli bi tudi med Kitajce ali meščane Honoluluja, če bi prišli k njim. Kdo je bil med veliko italijansko ofenzivo leta 1942 najbolj trden, vztrajen in samozavesten v težavah? Žagarski in gozdni delavci, kmečki fantje in možje. Dijaki so bili, kakor je nanese. Vztrajni so bili tudi izobraženci, obrtniki so bili nestalni.

Pri tem naj omenim nekaj najbolj drznih dejanj v tem času. Ob italijanski ofenzivi na Notranjskem so nekateri borci zmogli junaštva, ki so pa skoraj že pozabljena. Tako je kurir Vinko s še sedmimi kurirji pregnal četo alpinov nad Jureščami. Jernej Pirc, mitraljezec, je v letu 1942 potolkel več kot petdeset italijanskih vojakov. Rad je napadal sam, nenadno izstrelil od blizu nekaj rafalov in zbežal. Tone Cindrič je leta 1942 v julijski ofenzivi s četo 140 partizanov zadržal osem dni 6000 italijanskih vojakov. Lado Fajdiga, poznejši komandant ljubljanske brigade, je sam z mitraljezom pregnal in potolkel 60 italijanskih vojakov. Ludvik Krajc, prav tako doma iz Loške doline, je na lazcu svojega očeta z osmimi bombami pobil 6 italijanskih vojakov, požgal vse njihove šotore in prepodil celo četo bersaljerov. Tega si prejšnji dan ni upala cela četa!

Socialna struktura borcev je bila naslednja: od maja do septembra 1942 je bilo na Notranjskem 60 % kmečkih fantov in mož, 25 % gozdnih delavcev ali delavcev ljubljanskih tovarn, 15 % dijakov, študentov in inteligence.

Oktobra—decembra 1942 so imele posamezne čete naslednjo socialno strukturo: 35 kmetov, 18 kmečkih hlapcev, 10 gozdnih delavcev, 14 rudarjev, 6 čevljarjev, 2 krojača, 6 tesarjev, 2 oglarja, 12

dijakov, 2 profesorja, 1 sodnik, 1 advokat, 1 filozof, 1 pesnik, 1 harmonikaš, 1 pisatelj, 1 cigan, 3 gostilničarji, 1 agronom, 3 tehniki, 1 kapitalist, 1 kuhar, 1 učiteljica, 1 žandar, 1 brivec, 4 zidarji. Takó so pisala poročila nekaterih čet. Neka četa je pa o socialnem sestavu napisala: 45 % kmetov, 30 % delavcev, 12 % dijakov in inteligence, 13 % obrtnikov in bivših voznikov. Vsi, ki so prišli leta 1942 v partizane, so bili prostovoljci, patrioti, komunisti, socialisti, bivši klerikalci, liberalci, marksisti, brezstrankarski in drugi slovenski idealisti. Ob ofenzivi si italijanski vojaki niso upali v gozdove sekati drva za lastno porabo. Sekali so v bližini cest in prog razne listnike, lipe in drugo. Zmetali so tudi na stotine granat na teren, kjer ni bilo partizanov, loške grajske razvaline, Cemlak, Stražišče, Slivnico, skratka, na kraje, kjer se partizani niso zadrževali. Partizani pa so pri Belih vodah zažgali 900 kubikov drv, da jih ne bi Italijani odpeljali v Italijo. Dva dni so z avijoni bombardirali goreča drva.

Italijani so v ofenzivi julija in avgusta 1942 napravili hudo škodo, odpeljali in pobili so več ljudi, jedra partizanstva pa le niso uničili. Opazilo se je, da kljub strokovni izobrazbi italijanski štabi le niso dodobra spoznali partizanske strategije in taktike. Defenziva partizanskih enot je trajala le do 1. septembra 1942. Pri tem naj omenim, da defenzive ali pasivnosti ob italijanski

ofenzivi nista poznala bataljon Toneta Vidmarja-Luke in prekaljena četa izredno hrabrega Toneta Cindriča. Po končani notranjski ofenzivi so šle italijanske vojaške in fašistične enote proti Kočevski. Skrb za zbiranje razbitih ali osamljenih enot so prevzeli predvsem hrabri vodniki, komandirji, člani rajonov in okrožij, zlasti pa stari komunisti. Bil je primer, da je desetar, hraber borec, bivši kmet in divji lovec, zbral sam 45 izgubljenih partizanov. Partizani so v tistih hudih dneh ofenzive poznali samo hrabrost, samozavest in vztrajnost. Človek, ki ni bil hraber, v očeh borcev ni skoraj nič veljal. Kolektivizacija v prehrani in drugem je bila stoodstotna.

Manjše italijanske posadke si po ofenzivi le niso upale v gozdove. Italijani pa tudi naši nasprotniki, poznejši belogardisti, so širili novice, da je uničeno vse partizanstvo na Notranjskem in da se samo posamezniki klatijo po gozdovih, ki pa da bodo pred zimo polovljeni. Pri tem je treba poudariti, da ljudje v glavnem kljub velikemu terorju italijanske soldateske niso izgubili žive vere v narodnoosvobodilno vojsko in narodno idejo. Že v septembru 1942 se je italijansko armadno vodstvo lahko prepričalo o tem, da le niso uničene vse partizanske enote na Notranjskem, kakor so jim poročali njihovi bataljonski in polkovni štabi. Kmalu so morali spoznati, da je partizanstvo neuničljivo in bo zmagalo, kar se je tudi kasneje zgodilo!

Pred osemindvajsetimi leti

Adolf Moškon

Ko so nemški fašisti pošiljali naše ljudi na Hrvaško, v Srbijo, v Šlezijo in dalje, je bila za premnoge prva postaja rajhenburški grad, prej trapistovski samostan. Visoko na stolpu je tedaj vihrala zastava s črnim kljukastim kri-

žem. Dolga procesija prvih izgnancev se je iz tega taborišča, nad katerega vrati je strašil napis Umsiedlungslager, pričela pomikati 5. julija 1941. Vse ceste in dohodi do Rajhenburga-Brestanice so bili zastraženi. Rajhenburžani so od da-

leč mahali v slovo, premnogo oko pa se je tedaj solzilo ob pogledu na ta žalostni sprevod.

»Bilo je 1941. leta, tik pred vojno,« pravi Otmar Križnik, »dogodek, o katerem nameravam pripovedovati, je v tescni zvezi s preselitvijo. V Laškem smo namreč sestavili enotno stražo iz sokolov in slovenskih fantov z namenom, da bi preprečili manifestacijo, ki so jo za Hitlerja pripravljali kulturbundovci. V ta namen smo okoli mesta zasedli vse hribe, še prav posebno skrb pa smo posvetili laškemu kolodvoru. To zaradi nevarnosti, da ne bi ob prihodu večernega vlaka iz Celja ne nastale kakšne nerodnosti. Tudi v Laškem smo razpostavili svoje straže.

Okrog osmih je s hriba nad postajo res švignila proti nebu raketa. Takoj smo vedeli: »To so petokolonaši!« Zagnali smo se v tisti hrib in skušali poloviti storilce. Tedaj sem tam srečal fanta, ki se je že vračal s hriba. »Kje si bil?« sem ga vprašal.

»Gledal sem, kako so spuščali rakete,« mi odvrne.

»Kdo?« sem pograbil priložnost in že mi fant našteje znana imena.

Potem smo šli skupno z orožniki lovit nemškutarске pobaline. Naslednji dan so bili že vsi aretirani. Ker pa tedaj jugoslovanske oblasti proti Nemcem niso izvajale nobenih sankcij, so tisti fantje samo deset dni odsedeli v preiskovalnem zaporu, nato pa so jih izpustili. Petokolonaši so rekli, da so tisto noč padli v roke največjemu psu, kar je veljalo meni. Peta kolona je po tem dogodku javila v Gradec imena vseh, ki smo sodelovali na straži. Ko so Nemci po vdoru v Slovenijo prišli v Laško, so imeli natančen seznam vseh nas. Že ponoči med 16. in 17. aprilom so nas aretirali. V tej skupini je bil tudi Hrastelj, naš znani šaljivec. Ta je nadaljeval:

»Dne 16. maja 1941 so internirance iz kapucinskega kloštra v Celju odpekljali ven, namenjene za transport. Kam in kako, nismo vedeli. Na postaji v Celju pa smo že izvedeli, da nam bodo od-

gnali v Rajhenburg. Tam smo najprej prišli v grad. Bilo nas je devetnajst iz raznih poklicev. Zaprli so nas v dve sobi desno od stopnic, hrano pa so nam lahko dajali še kar trapisti. Že naslednji dan so nam Nemci odkazali delo, in sicer smo morali podirati samostanske celice. Z enim izmed tovarišev sva bila določena, naj podereva kapelo. Med delom naju je obiskal neki uniformiran gestapovec. Sedel je za harmonij ter med hreščanjem, ki so ga povzročale podirajoče klopi, začel igrati sokolsko himno! Kaj je vendar to, kako le more nemški gestapovec znati našo sokolsko himno? Šele kasneje sva izvedela, da je bil tisti uniformiranec Slovenec in izdajalec Drago Rozman, bivši državni kolegarski prvak, ki se je verjetno še pred vojno udinjal nacistom. Ko je prenehal igrati, je na oltar postavil Hitlerjevo sliko in od mene zahteval, naj pred njo stokrat zakričim »Heil Hitler!«. Tega pa nisem hotel storiti. Zjrazil se je, potem naju pa z letvo tolkel po glavi tako dolgo, da sva po kamnitih stopnicah priletela na dvorišče. Ta človek je vsak večer z nami vadil tudi tisti zloglasni »Auf«, »Nieder«, pri tem pa nam je skakal tudi po hrbtih. Če se kdo ni dosti pripognil in legel, je bil že na njem. Po končani vojni smo ga prijaviли kot vojnega zločinca, kakšna usoda pa ga je doletela, ne vem.

Čez nekaj dni so na rajhenburški grad pričeli voziti še nadaljnje transporte: iz Celja, iz Savinjske doline in od drugod s Štajerske. Na gradu je že primanjkovalo prostora, zato so nas preselili na пристavo nad hlev. Dobili smo nekaj slame ter si pripravili ležišča: ženske in moški levi trakt, duhovniki desnega. Ko je prišel na hleve gestapovec Armbruster, je zasikal na nas: »Tut euch nur paaren!«

Od tu so nas porazdelili na razna dela: h gradnji ceste, k barakam, vodovodu itd. Mene so poslali v mizarско delavnico, ker pa tam nisem nič koristnega naredil, so me premestili v kolarnico. Tam sem bil le sam in moral sem

delati kolesa za samokolnice. Dogotovil pa nisem nobenega: vsa so bila narejena na štiri ogle... Trapisti so imeli v svojih delavnicah vsakovrstno orodje, vendar pa smo ga raje porabili za kurjavo, da smo si lahko pekli nabrana jajca.

Za likernico pa sem celih štirinajst dni delal neko polico, samo da sem tako lahko dlje nosil liker internirancem. Pater Gabrijel Zemljak, ki je tedaj še imel ključ, mi je rekel: »Steklenice so preštete, v sodih pa ni zmerjeno.«

Ni mi naravnost rekel, da naj jemljem tam, a sem se zlahka sam spomnil... Seveda sem se zaradi teh tatvin tudi pošteno spovedal, in sicer zdaj že pokojnemu slovenskemu pisatelju in duhovniku Ksaverju Mešku, ki je bil tudi med nami. Nekega dne sem ga povabil k sebi v kolarnico.

»Kaj pa želite,« me je povprašal dobrodušno.

»Spovedal bi se rad,« sem odvrnil po svoje.

»Zakaj pa,« je bila radovedna mehka pisateljeva duša.

»Kradem,« je bil moj kratek odgovor.

»Kaj pa?« in že mu je prek ustnic šinil rahel nasmeh.

»Liker iz fabrike,« sem se odrezal.

»E, to pa ni kraja, saj jemljete le svoje.«

Te njegove besede so me čisto omehčale. Zaupal sem mu, kje v kolarnici imam vedno skrit liker in kje si ga lahko tudi on kot drugi interniranci vsako jutro za dober začetek dneva privoščijo kak požirek.

Med nemškimi stražarji pa so se našli tudi dobri ljudje, sicer redki, pa vendar. Eden takih redkih je bil stražar Hick. Ko so maja meseca 1941 pripekljali tja prvi transport iz Brežic, sem skozi okno kolarnice opazil, kako je ta stražar zadaj za skladi desk pretresljivo jokal. Ko je potem prišel pred kolarnico, sem ga kar poklical in vprašal, zakaj vendar je jokal.

»Jaz da sem jokal?« je hotel utajiti.

»Videl sem vas,« sem dejal.

Mož ni mogel drugega, kot da mi je tiho dejal:

»Bodite, prosim, tiho! Tega, kar počenjajo z vami, ne morem več prenašati.«

Bil je dobra duša in z nami je lepo ravnal. Večkrat se še zdaj smejim ob spominu, kako me je nekoč čisto resno aretiral z besedami: »Sie sind verhaftet! Vorwärts! Marsch!« Potem me je strogo odvedel v trg do Jeričkove hiše, kjer sva ga v zgornjih prostorih dala malce na zob...

Ko smo na prostranem travniku blizu kloštrskih hlevov postavljali barake in latrine, sem na prvo zgotovljeno latrino pribil zvečer zadnjo desko, se je drugo jutro na njej bleščal napis:

»Vsi enaki, vsi edini
zdaj sedimo na latrini.

To je slavni novi red,
ki se čudi mu ves svet.«

Tako vsaj je to opisal pokojni pisatelj dr. Alojzij Remec v svoji povesti *Opustošena brajda*. Tudi on je bil med tistimi prvimi pregnanci »osvobodjene Spodnje Štajerske« in tudi njega je usoda vodila skozi rajhenburški Umsiedlungslager. Toda ob tej priliki vam moram zaupati, da sem inkriminirani napis v resnici napisal jaz, Peter Hrastelj. Bil je sočen in čisto ustrezal okolju in času, kjer je visel, zato pokojnemu Remcu ne zamerim, da mi je v svoji povesti podtaknil drugega, bolj spodobnega — svojega.

Zaradi tistega napisa se je tedaj komanda taborišča močno razburjala. Zapriseženi tolmač je moral dati pismeno verodostojen prevod. Večdnevna preiskava pa ni mogla odkriti »pesnika«. Zato je sledila kolektivna kazen. Na grajskem dvorišču so »zvrstili« vse oddelke. Poveljeval je izdajalec Rozman. Taboriščniki smo morali najprej telovaditi, potem pa do onemoglosti tekati v krogu. Nato je sledilo povelje, ki smo se ga vsi bali najbolj: — Na tla! Vsta-

ni! — hitreje in hitreje. Vsi taboriščniki, stari in mladi, zdravi in bolni, krepki in slabotni smo se morali metati po tleh in skakati kvišku, da so nas bolele vse kosti. Kdor ni mogel, je v hrbet in rebra dobil brce in udarce. A prestali smo tudi to.

Ob tisti priliki nas je neki gestapovec vprašal, če ima kdo kakšno željo. »Saj mi ravnamo z vami kot z ljudmi, čeravno vi to niste. Mi vas imamo tukaj kot Schutzangehörige. Mi vas moramo zaščititi, da vas narod ne bo pobil.«

Izkoristil sem priložnost in ga vprašal, zakaj sem pravzaprav zaprt.

»Ali še ne veste?« se je začudil.

»Seveda ne! Doslej mi tega še nihče ni povedal,« sem mu odgovoril. Sedel je na motorno kolo ter se odpeljal proti gradu. Ko se je vrnil, me je poklical iz vrste in pričel: »Vi ste Peter Hrastelj.«

»Jawohl!«

»Vi ste oče dveh otrok.«

»Jawohl!«

»Vi ste mizarski mojster in trgovec iz Laškega.«

»Jawohl!«

»Vi ste strogo slovensko narodno zaveden in nemštvo sovražen. Zato boste izseljeni! Ste razumeli?«

»Jawohl,« sem se zadrl še enkrat.

»Zdaj vsaj vem, zakaj sem zaprt!«

Najbolj zanimivo pa je bilo 22. junija 1941, ko sva s Klementom kurila v kloštrskih kopalnicah. Teh kopalnic in kopališča zdaj ni več. Tedaj je zgodaj zjutraj k nama pritekel stražnik Hick in zasopel komaj povedal: »Z Rusijo imamo vojno. Nikoli več ne bom videl svojega doma!« Velika novica, čudna prerokba!

Tako sva prva v taborišču torej izvedela za to veliko novico. V taborišču smo kljub okoliščinam imeli močan moški pevski zbor in tisto jutro smo že ob šestih zapeli Aljaževo Na dan, Slovan! Nemški stražar, ki je rad poslušal lepo petje, seveda ni razumel bese-

dila, zato nas je poprosil: »To je zelo lepa pesem. Dajte jo še enkrat!«

»Seveda jo bomo, zakaj pa ne! Še jo bomo peli, še večkrat,« sem ga potolažil...

Med uslužbenci taborišča je bil tudi neki Puhar iz Maribora. Ta je imel nalogo, da tedaj, ko je odhajal prvi transport, deli internirancem kavo. Med izseljenci je bil tedaj določen za transport tudi neki osemdesetletni starček-kapucin. Puhar je tega starčka brez vsakega vzroka enostavno sunil s kamiona, tako da je padel po tleh. Ob tem prizoru se nisem mogel vzdržati in sem Puharju zabrusil: »Na prvo hruško te bom obesil, ko se vrnem!«

Puhar je pričel na ves glas vpiti: »Waffe, Waffe!«

V bližini se je zadrževal komandant taborišča dr. Straub. Na to vpitje je poklical Puharja in nad njim zakričal: »Vaša naloga je samo ta, da delite kavo! Za vzdrževanje reda sem tukaj jaz!« Tako sem se to pot srečno izmotal, sicer ne vem, kako bi se bilo steklo.

Naj povem še to, da nemški okrutneži in domači izdajalci niso z ničimer mogli streti narodne zavesti taboriščnikov. Pesem naroda, katerega smrtna obsodba je bila že slovesno podpisana, je večer za večerom tiho donela v noč. Največkrat smo peli Oj, Triglav moj dom in Gor čez izaro. Res je bilo, kot sem potem nekje bral.

Našo pesem je rodila bolečina,
Najstrašnejša, najbolj mila: Domovina!

O tem, kakšno hrano so dobivali taboriščniki, je odgovoril Križnik: »Take solate nisem potem jedel nikoli več. Tako visoke...« in je pokazal z roko kar dober meter visoko.

Hrastelj pa je spet nadaljeval: »Povedal bi rad še to, da so nas podpirali moralno in materialno Brestaničani. Predvsem se vsi radi in hvaležno spominjamo Krelveljeve Tilke, ki je posredovala nešteto zvez in sestankov, Kosarjevih, Ženerjevih, Jeričkovih in še vseh

mnogih drugih, ki jim ne vemo imena, pa jim dolgujemo hvaležnost. Ko smo odhajali s prvim transportom, je mrgolelo rok v pozdrav. To smo videli celo od daleč. Mi pa smo jim v odgovor zapeli Oj, zdaj gremo, oj zdaj gremo, nazaj še pridemo. Mnogi med nami so jokali, jaz in še nekateri pa smo se vsem nakljub raje smejali.

Neki nemški oficir se je temu na glas čudil: »Ne razumem tega. Mi vas tiramo z vaše rodne grude, vi se pa smejite...?«

S prvim transportom so Nemci pognali iz domovine ugledne in zavedne Slovence, v glavnem intelektualce in večje obrtnike ter duhovnike. Vse, ki so imeli kaj vpliva med ljudstvom. Tudi trapiste so razgnali. Nanje nas vežejo lepi spomini. Tiste dni, ko smo v začetku jedli kar pri njih, so nas res dobro hranili. Še zdaj hranim aluminijast krožnik, iz katerega sem tedaj jedel. Brat Ludvik nas je zalagal s polizdelano čokolado, pater Gabrijel Zemljak nam je dajal dobre nasvete glede likerja, Maks Jevšnik, sedaj zaposlen v Mizarski delavnici v Brestanici, pa je bil tako dobra duša, kot jih le stežka najdeš še kje podobne. Tak je še vedno. Povem vam, da so imeli trapisti odlično gospodarstvo: tovarno čokolade, tovarno likerjev in tako vzorno kmetijsko posestvo, da bi bili še danes lahko vzor prenekateri kmetijski zadrugi ali komurkoli. Že tedaj so uporabljali razne stroje, prav tako pa so imeli tudi dobre obrtne delavnice.«

Potem je nadaljeval Križnik. Njegove umirjene, resne besede so zamenjale šaljivi glas veseljaka Petra Hrastelja:

»Ko je iz Rajhenburga odhajal prvi transport, je bil vlak razdeljen na dve polovici. V eni so bili duhovniki, v drugi pa mi, ki smo bili namenjeni za odgon v Srbijo. V Zagrebu so odklopili vozove z duhovniki, mi pa smo nadaljevali pot prek Slavonskega Broda, Bosne in Višegrada v Srbijo. V Zenici smo po dolgem času prvič videli, da točijo pivo. Šli smo v gostilno in si ga naročili, pa

nam je naučena natakarcica hladno odgovorila:

»Za Slovence nema piva.«

Mrzel tuš v bratski deželi, kjer pa so tudi gospodarili tujci. Potem smo se pripeljali do Užica, kjer je vlak stal malo dlje. Hitro smo našli zvezo z domačini-okoličani. Ti so nam povedali:

»Zavzeli so mesto, niso pa zavzeli okolice.«

V Trsteniku so naš vlak spet razpolovili. Ena polovica je šla v Vrnjačko banjo, druga je ostala v Trsteniku. V tej drugi sva bila tudi midva s Petrom. V Trsteniku so nas Srbi sprejeli z odprtimi rokami. Porazdelili so nas po družinah, ki so se prostovoljno javile, da nas sprejmejo za toliko časa, da smo potem sestavili lastno kuhinjo ter se nastanili v šoli. Delno smo stanovali tudi v pravoslavni parohiji, kakor že pravijo Srbi župnišču, skupno kuhinjo pa smo imeli tam, kjer je danes otroško zavetišče. Nič nismo imeli. Dnevno pa smo dobivali po osem dinarjev na osebo. Štiri dinarje je stal kruh, ostalo je bilo za kuhinjo. S tem denarjem smo se za silo prebijali, medtem pa smo si že iskali delo. Dobili smo ga v Kraljevu, kamor smo se potem vozili vsak dan. Ko se je napetost v Kraljevu čedalje bolj stopnjevala, smo še pravočasno odnesli pete, sicer bi bili tudi mi med tistimi tisoči, ki so ostali pokopani tam. Ko smo bili v Kraljevu, je del izseljenecv stanoval v mestu, del pa zunaj. Izmed tistih, ki so stanovali v mestu, danes ni živ noben več. Jeseni v bojih za osvoboditev Kraljeva so se četniki in partizani ločili. Partizani sami niso mogli vzdržati. Ko je padlo 12 Nemcev, nekaj pa je bilo tudi ranjenih, so Nemci za vsakega padlega postrelili sto Srbov oziroma izseljenecv, za vsakega ranjenega pa petdeset. Tako je Kraljevo ostalo skoraj brez moških, izmed Srbov in izseljenecv so v tem mestu ostali živi le tisti, ki so jih pri krvavi moriji določili za grobarje. Tako se mi je neko zimo po vojni, ko sem bil v Beogradu, primerilo tole:

Sredi Terazij me sreča neki človek, me gleda in potem vpraša: »Me ne poznate več?«

»Ne.«

»Sekretar sem podjetja, kjer ste bili vi med vojno zaposleni. To, kar vidite tukaj, je iz mene naredil okupator. Bil sem grobar po zločinu v Kraljevu.«

O podobnem primeru mi je pripovedoval tudi ing. Vidmar, doma menda iz Brežic, ki je bil prav tako prek rajhenburškega taborišča izgnan v Srbijo. Dodeljen je bil Vodnemu gospodarstvu v Kragujevcu in je strašno oktobrsko morijo takole preživel: Ko so spravili ljudi v taborišče, kjer so jih potem streljali, je prišel nemški komandant in rekel: »Ti, naprej! Ti, naprej!« in tako dalje.

Tem, ki jih je izbral, je velel posesti ob plotu. Izbranci so mislili, da so s tem obsojeni na smrt! Bilo pa je ravno nasprotno. Vsi tisti, ki so morali sedeti za plotom, so bili prisiljeni od jutra do večera gledati, kako so pred njimi pomorili na tisoče ljudi. Ko je bilo tega

strašnega pobijanja konec, se jim je spet približal komandant in jim rekel: »Tako, zdaj pa lahko greste, kamor hočete in povejte srbskemu narodu, kako kaznujemo.«

Podobnih dogodkov je bilo veliko in preveč. Naše izseljeniško življenje ni bilo rožnato. Kljub temu pa lahko rečem, da marsikateri izmed nas ne bi več nosil glave, če tedaj ne bi bil izseljen. Hudo nas je gnetla vojna. Toda vedno in povsod, tudi v najbolj brezupnih trenutkih nas je spremljal Petrov humor in kot balzam hladil pekoče rane...« je končal Križnik.

Po kratkem molku pa je Hrastelj še dodal:

»Prav bi bilo, da se take stvari nikoli ne bi pozabile, pa tudi nikoli več ne ponovile!«

Kdor grenkega kruha izgnanstva ni jedel, ne ve, kaj je ljubezen in njen blagoslov, se nikdar nikoli ne bo zavedel, kaj sta ognjišče, kaj rodni krov.

Te vrstice sem pred leti nekje bral, pa mi še vedno zvene v spominu...

V obkoljeni hiši

Tone Prantar

V mesecu marcu leta 1943 je italijanski okupator s pomočjo domačih izdajalcev, s tanki, s topništvom in z letalstvom prodiral proti pravkar osvobojeni postojanki Žužemberk. Kakor vsi prejšnji napadi Italijanov, tako se je tudi ta poskus prodora končal s popolnim neuspehom za Italijane.

Vse naše udarne brigade so bile leteče enote, sestavljene iz samih mladih, zdravih in za boj pripravljenih borcev. Zelo redko pa so brigade, kakor npr. Tomšičeva, Cankarjeva, Gubčeva in Šercerjeva pri napadih na okupatorske postojanke nastopale združeno. Pri napadu na Žužemberk pa se je to zgodilo in še pozneje nekajkrat.

Po napadu na Žužemberk so se vse štiri brigade premaknile proti Dvoru. Tam smo prekoračili Krko in naš premik se je prek kočevskih gozdov in Suhe krajine nadaljeval v ribniško dolino. Tja smo prispeli po treh dneh hudo napornega pohoda. Bilo je proti večeru. Naselili smo se po vaseh v neposredni bližini Ribnice in Dolenje vasi, kjer so bile sovražnikove postojanke. Naša druga četa II. bataljona Gubčeve brigade, kateri sem pripadal, je bila nastanjena v vasi Rakitnici, ki je od Dolenje vasi oddaljena samo 1 km in le kakšnih 700 metrov od glavne ceste Kočevje—Ribnica. Bili smo na zasluženem, toda nič kaj varnem počitku. Čez dan je bila

naša četa odrejena v zasedo k cesti Kočevje—Ribnica, po kateri so vozili italijanski kamioni. Če bi jih napadli, bi bilo po njih, vendar so nam zapovedali, da lahko začnemo streljati samo v primeru, če bi Italijani silili proti našim položajem. Naš namen je bil, da preživimo dan v miru. Napadli bi šele zvečer in se ponoči krepko udarili z okupatorji in domačimi izdajalci, ki so bili tudi v njihovih postojankah, v Dolenji vasi in v Ribnici. In tako se je tudi zgodilo.

Sovražnika smo napadli tam in takrat, kjer nas je najmanj pričakoval. Naš glavni napad je bil usmerjen na postojanko v Dolenji vasi, medtem ko smo Ribnico samo obstreljevali. Tako ribniška posadka ni mogla poslati pomoči napadeni postojanki v Dolenji vasi. Gubčeva brigada je imela nalogo na komunikacijah Kočevje—Ribnica postaviti močne zasede in ogroženima postojankama preprečiti vsako morebitno pomoč iz Kočevja. Ker Italijani ponoči svojih glav niso hoteli izpostavljati v nevarnost, so naše čete, ki so bile poslane v zasedo proti Kočevju, imele mirne noči. Ta prosti čas so lahko uporabile za obisk bližnje vasi Ložine. Na vsak način smo namreč hoteli priti do cigaret in do tobaka, kar je partizanom največkrat in najbolj primanjkovalo. Tako je bilo tudi to pot. Kadilci so bili že zelo nervozni. O uspehu prve noči nisem ničesar zvedel, polna dogodivščin pa je bila naslednja noč, ko sem bil tudi jaz določen za obisk v Ložine. Kot najstarejši borec po stažu sem spremljal svojega tovariša k hiši, kjer so prejšnji večer obljubili, da bodo pripravili cigarete. Tovarišu je bilo ime Miha, doma pa je bil iz okolice Novega mesta. Ložine leže na popolni ravnini med prog, ki je slab kilometer od vasi, in med glavno cesto, ki se vije 500 metrov stran. Vasi s tako lego so bile za manjše partizanske patrulje vedno nevarne. Poleg tega sem bil prvič v teh krajih in mi teren prav nič ni bil znan.

Z Mihom sva previdno prišla v vas okoli osmih zvečer. Ugotovil sem, da je

Miha star okoli dvajset let in da ima za seboj le nekaj mesecev partizanščine. Čeprav sem bil več let mlajši, sem že na prvi pogled ugotovil, da je v občevanju z ljudmi še hudo neizkušen. Nekatere družine so sedele ravno pri večerji, druge pa so se na toplih zapečkih po svoje zabavale, kakor je pač na kmetih v tem letnem času navada.

Z Mihom sva hodila od hiše do hiše, povpraševala in žicala za cigaretami, dobila pa sva zelo malo. Kmetje tudi sami zase niso imeli. Poleg tega so bili videti nekam preplašeni in vznemirjeni. In ko sem jim v kratkih besedah hotel prikazati vsebino in smisel narodnoosvobodilnega gibanja, niso dosti poslušali. Zavedali so se neke nevarnosti, ki nama je pretela. To sva čutila. Toda o tem so molčali. Nihče nama ni imel nič povedati.

Ko sva se na tej nabiralni poti ustavila pri peti hiši, je luč v njej še gorela. Kakor hitro pa sva potrkala na zaklenjena vrata, je takoj ugasnila. Starejši ženici, ki je pogledala skozi okno, sva povedala, da sva partizana in naj se naju nič ne boji. Njen odgovor pa naju je opozoril: »Fanta, zapustita vas in se rešita!«

Te besede je ženica spregovorila s tresočim se glasom. Bil sem prepričan, da se naju hoče le zaradi strahu znebiti. Vendar nisva sitnarila in zastavila sva korak naprej. Pri naslednji hiši sva dobila isti odgovor. Vendar zdaj nisem molčal in sem hitro vprašal kmeta:

»Koliko Italijanov pa je bilo pri vas pred nama?«

Kmet je odgovoril:

»Pet.«

S tem pojasnilom sem bil nekoliko potolažen. Računal sem: če je Italijanov samo pet, potem bodo še bežali. Morda za vzorec in v veselje svojim tovarišem, ki budno preživijo v zasedi, še celo ujameva kakšnega živega. Opazovala sva okoli sebe in pred seboj, saj bi zaradi temne noči kaj lahko treščili čruga v drugega, ne da bi se prej videli.

Da ne bi najini težki škornji prevč zvonili po kamenju, ki je bilo nasuto po cesti in naju tako izdali Italijanom, sva raje hodila po travi ob cesti. Toda — nikogar nisva srečala. Na koncu vasi sva se ustavila in prisluškovala. A vse je bilo mirno in tiho. Zaradi tega mi šine v glavo misel: kaj pa, če so naju vaščani nalagali?! »To so sami belogardisti,« zagodrnjam sam pri sebi ves nejevoljen, ker se bova v četo vrnila brez obljubljenih in težko pričakovanih cigaret. V tem premišljevanju so me zmotile Mihove besede: »Tu, zunaj vasi stojita še dve domačiji. Le dober streljaj je do tja. Tam je tudi domačija tistega kmeta, ki me je sinoči celo povabil, naj ga zaradi cigaret nocoj obiščem.« »Pa pojdiva tja,« sem bil takoj za to, »bova vsaj na varnejšem.«

Do gospodarskega poslopja je bilo v resnici še nekaj metrov. Približala sva se hiši in potrkala na okno. Znotraj je bila še luč in sva bila prepričana, da naju bodo lepo sprejeli. Okno je bilo vsega meter nad zemljo in možakar, ki je bil skoraj za dve glavi višji kot jaz, ga je hitro odprl ter naju v popačeni slovenščini lepo pozdravil:

»Dober večer, fanta.«

Že je držal v roki zelenko žganja ter ga nama velikodušno ponujal: »Fanta, pijta kar s korajžo. Je domača slivovka.«

Žganje sva z zahvalo zavrnila. Pijače nisva bila vajena, poleg tega pa smo pijanstvo v partizanih močno preganjali. Možakarju to ni bilo nič kaj po volji, vendar naju je potem povabil v hišo. V izbi je bilo prijetno toplo, na mizi pa je bila pripravljena »zakuska«, kakršnih partizani nismo bili vajeni: suho meso, bel kruh, mleko, maslo, suho sadje in kot že rečeno, še žganje. Ob vstopu v hišo mi je srce reklo, da je treba vežna vrata zaradi varnosti zakleniti. Nisva se še dobro usedla, ko je nekdo na vežna vrata močno potrkal. Bili so Italijani! To ni bilo težko uganiti, ker so glasno zahtevali, da je vrata treba odpreti. Gospodar je hitro stekel

k vhodu, toda z Mihom sva bila takoj za njim. Njegovo zlo namero je bilo na vsak način treba preprečiti. Tovariš ga je s puškinim kopitom udaril po roki s tako močjo, da ga je veselje do odpiranja v trenutku minilo. Komaj sva kmeta iz veže potegnili nazaj v sobo, kamor je medtem vsa prestrašena pritekla njegova žena, že se je v oknih pokazalo polno italijanskih glav. Odtod prijaznost! Zdaj mi je bila jasna kmetova popačena govorica. Bil je kočevski Nmec. Italijani so bili prepričani, da sva že njihov plen in so od veselja kar poskakovali. Zdaj je bil najin namen samo, da se rešiva ali pa da v boju s premočnim sovražnikom častno izgubiva življenje. V tej stiski, ko je bilo najino življenje na nitki, sem skočil k mizi, zgrabil suho meso in ga prerezal na dva enaka dela. Enega sem stisnil v žep sebi, drugega pa sem dal Mihi. Ta se je medtem že spoprijemal z izdajalcem, sam pa sem naglo zgrabil njegovo ženo. Če bodo Italijani začeli v hišo streljati, ne bodo pobili samo naju, temveč tudi izdajalca. Na srečo so iz sobe ena vrata vodila tudi v kamro. Zato sem v izbi hitro razbil luč in odprl vrata v kamro. Tako Italijani niso videli, v kateri del hiše sem se umaknil. Okno v kamri je bilo brez rešetk, zato je pomenilo celo rešitev. Hitro sem ga odprl. Zunaj je vladala grobna tišina, kakor da so sovražniki odšli. Hiša je stala na majhni vzpetini, na zadnji strani pod hišo pa je bil prigraven še hlev. Pogledal sem malo v noč pod okno, a nič ni bilo čutiti. S puško in bombo v roki sem se povzpел prvi, počakal nekaj sekund, nato pa skočil na zemljo. Naglo sem se pobral in preskočil ograjo, ki je bila verjetno namenjena živini. Ko sem se spustil po grebenčku navzdol, sem kakih pet metrov na levo opazil veliko italijanskih vojakov, ki so čakali na žrtvi. V tem trenutku sem bolj iz strahu kakor zaradi poguma zavpil: »Hura, juriš,« med fašiste vrgel bombo in iz puške mednje spustil strel. Kaj takega Italijani gotovo niso pričakovali, zato so

presenečeni zbežali na drugi vogal hiše. To me je rešilo, saj sem s tem pridobil nekaj dragocenih minut. Stekel sem, kar so mi dale noge. Tako sem vso pozornost Italijanov pritegnil nase in olajšal beg tudi Mihi. Od hiše sem se oddaljeval z največjo hitrostjo, na žalost pa me noge niso dolgo držale. Kolena so mi kmalu začela klecati. Komaj kakih sto metrov od hiše sem bil prisiljen vsaj nekaj sekund počivati. Padel sem za kopico navoženega gnoja. Srce mi je tako razbijalo, da sem le s težavo lovil zrak. Italijani so se kmalu znašli ter za menoj začeli spuščati goste rafale. Zberem moči, hitro vstanem in spet tečem naprej tja, kjer bi morala biti naša zaseda. Vmes sem začel klicati na pomoč tovariše v zasedi, toda zaman. Ti so med najino odsotnostjo v vasi zamenjali položaje in šli drugam, kakor sem zvedel pozneje. Tekel sem in pogledoval včasih nazaj. Italijani so se mi približali komaj na dvajset, morda še manj metrov. Ves čas se je okrog mene usipala gosta svinčena toča, vendar me na srečo nobena krogla ni zadela. Pritekel sem že na glavno cesto, toda Italijani so proti meni spustili novo točo svinčenk. A tudi od teh sem ostal nepoškodovan. Usta so bila suha, noge so se mi tresle, vse telo je drhtelo. Z zadnjimi napori sem se končno povzpел v gozd, ki je bil nad glavno cesto. Nekaj trenutkov sem moral počivati, vmes pa sem poslušal, kako so Italijani preklanjali izgubljeni plen. Da bi bil pred njimi popolnoma varen, sem se povzpел višje v gozd, ki je bil več ali manj še pod snežno odejo. Tu sem ves izčrpan legel pod smreko in takoj zaspal. Iz tega čudnega spanja me je prebudilo pokanje! Razločil sem posamezne strele in mitralješke rafale. »Tam so naši,« me je spreletelo, »kajti tam, kjer streljajo, so gotovo tudi partizani.«

Ko sem se vse bolj približeval brigadi in je streljanje prihajalo vedno bliže, sem neprestano mislil na izdajalca, ki bi bil s svojo podlostjo kmalu povzročil smrt dveh mladih partizanov!

Tudi na pripravljeno zakusko sem se spomnil, ki ni bila namenjena nama, temveč Italijanom. Stara ženica v vasi nama je hotela le dobro, toda nisva je poslušala.

Po dveh urah hoda sem se približal Rakitnici, kjer smo prejšnji večer prenočevali. Misleč, da je v vasi že vedno po starem, sem brezskrbno korakal. Nenadoma so me napadli Italijani. Toča krogel me tudi tokrat ni zadela. Tako bi prej lahko govoril o sreči, ki me je spremljala to noč, kot pa o nesreči. Toliko streljanja in tako od blizu pa niti praske! Toda — spet sem moral steči in tako so me noge reševale. Po begu iz Rakitnice, kjer so me Italijani pošteno naučili, da sovražnika ne smeš nikoli podcenjevati, sem kmalu našel svojo enoto. Veselje, ki je vladalo tedaj v meni, je bilo nepopisno. Počutil sem se kakor otrok, ki spet najde izgubljene starše.

Miha je prišel do svoje čete še isti večer. Povedal je, kaj se nama je zgodilo, in rekel, da so me Italijani verjetno ujeli ali pa celo ubili. Zato se je ob mojem prihodu kot blisk raznesla po brigadi vesela novica, da nisem mrtev niti ujet, pač pa v četi živ in zdrav. Takoj sem se javil v štab brigade, kjer sem povedal o vseh doživljajih te dramatične noči.

Tedaj je štab brigade odredil, naj gre še ta večer ves II. bataljon Gubčeve brigade v vas Ložine k izdajalcu, kjer naj se založi s hrano. Bataljon se je proti vasi pomikal v največji konspiraciji. V bližini je bila proga, kjer so bile močno okrepljene italijanske utrdbe, nevarni bunkerji. Prišli smo brez strela. Ob drugem obisku v tej vasi smo ugotovili, da je izdajalec še ta večer pobegnil pod fašistično zaščito v Kočevje. Toda tudi tam ga nismo dobili, kajti po vojni je z Nemci ušel čez mejo. Od izdajalčeve žene, ki ni bila prav nič vmešana v možovo hudobno dejanje, pa smo zvedeli, da je hišo obkolilo sto Italijanov in je bila vsa zaseda že davno pripravljena.

Tako je bilo osvobojeno Zagorje

Anton Grašič-Savo

Ko smo se v prvih dneh maja 1945 zadrževali nad Črnim grabnom, smo pod trojanskim klancem večkrat postavljali zasede, saj so prihajale iz celjske strani večje in manjše nemške kolone. Tudi tisto jutro smo šli z manjšo skupino k cesti z namenom, da bi ulovili vsaj nekaj nemških vojakov, najraje pa še kakoga oficirja, in skušali poizvedeti, kakšna povelja imajo in kakšne naloge so jih pripeljale v te naše kraje.

Naleteli smo pa le na skupino nemških pilotov, ki so iz Grčije odhajali na dopust v domače kraje. Dosti se niso upirali, zato smo jih kmalu dobili v roke. Pri zasliševanju pa so bili zelo zadržani in kaj pomembnega od njih ni bilo mogoče zvedeti. Naslednjo noč pa so bataljoni naše brigade odšli na pot, med katero smo dobivali nove naloge.

Med nekim počitkom sta me poklicala na pogovor takratni komisar XIV. divizije Ivan Dolničar-Janošek, ki se je te dni ravno zadrževal pri naši brigadi, ter brigadni komisar Adolf Jevšnik-Lvov. Z veseljem, malce izzivajočim glasom sta me ogovorila:

»Ti boš šel z bataljonom kar proti domu na Gorenjsko!«

Vedela sta namreč, da bi mi bilo s tem najbolj ustrezno, kajti že od leta 1943 nisem prav nič vedel, kako je z mojimi domačimi. Takrat niti tega nisem vedel, da je padel v Prešernovi brigadi na Pokljuki brat Peter, čeravno se je to zgodilo že decembra 1943. leta. Toda to so bile samo uvodne besede, kajti takoj sem zvedel, kakšne načrte so spletli v štabu.

Šlandrova brigada naj bi v teh dneh osvobodila Zagorje. Da pa bi se izognili hudim bojem in nedvomno precejšnjim žrtvam, naj bi najprej skušali osvojiti postojanko s pogajanji. Zaradi nekaterih okoliščin, je štab prišel na misel, da bi ta pogajanja in to nalogo skušal speljati

prav jaz. Sprva sem debelo pogledal, ko sem zvedel, kaj bi radi in kaj pričakujejo od mene, kajti zavedal sem se, da bo treba iti tako rekoč v samo sršenovo gnezdo, če bom hotel opraviti kaj uspešnega, hkrati pa sem bil počaščen z zaupanjem, ki so mi ga izkazali s temi namerami.

Proti jutru smo se od celonočne hoje hudo utrujeni ustavili nad Zagorjem pri cerkvi Vine. Kazalo je, da bo danes zelo lepo. Na zvišenih točkah smo postavili strojnična gnezda, potrebne straže in opazovalnice.

Nepotrebno gibanje borcev je bilo prepovedano, hkrati pa je vladala stroga borbena pripravljenost. Še enkrat smo vsestransko pretehtali vse okoliščine, kajti takrat smo prek obveščevalcev in posredno tudi od nekega nemškega oficirja zvedeli, da večina nemške kompanije, ki se je zadrževala v topliški šoli v Zagorju, ni več pripravljena na bojevanje in bi morda celo položila orožje. Skupno smo se dogovorili glede navodil o pogajanjih z nemškim poveljstvom v Zagorju, določili smo način zveze, ki naj bi bila z raketami, ter predvideli ukrepe za razne nepredvidene in nenavadne dogodke ali presenečenja. Komisar Lvov je bil tu domačin, zato mi je najlaže in natančno opisal, po kateri poti naj bi hodil, kje so nemške utrdbe in bunkerji, kakšna je bližnja okolica kasarne ter vse drugo. Segli smo si v roke. Tovariši so mi zaželeli srečno pot ter dober uspeh, kajti od tega je bilo veliko odvisno. Izbral sem si dva kurirja, in sicer Boža ter Francija, doma iz Kamnika. Oba sta bila zanesljiva, hrabra, disciplinirana in vestransko izurjena borca in tudi nemško sta razumela. Žal nam naše enote od tega trenutka naprej niso več mogle nuditi kake močnejše zaščite. Vsi trije smo bili oboroženi z avtomati, s pištolami in z bombami, za dajanje znamenj pa sem imel tudi signalno pištolo.

Spustili smo se v dolino proti topliški šoli. Spotoma sem si prizadeval, da bi bil kar najbolje zbran za vojaški nastop, kakršnega naj bi pokazal v vlogi parlamentarca. Vsiljevala se mi je misel, da sem to pot tvegal malce preveč, toda občutki vojaške samozavesti, discipline in potrebe so mi pomagali odganjati take skrbi. V pričakovanju na svojevrstna pogajanja sem tudi kurirjema govoril, kako naj se obnašata, kje naj se zadržujeta, o tem, da se lahko zgodi vse mogoče. Poudaril sem, da se bomo vrnili samo vsi skupaj ali pa nobeden. Če bi se zgodilo kaj nasilnega, da bi morali seči po orožju, ga moramo izkoristiti skrajno koristno. Predvideti je tudi treba kakšno zahrbtnost ali zvijačo.

Približali smo se tistemu nemškemu stražarju, ki je stal na severnem vходу topliške šole. S primerne razdalje sem stražarju zvpil, naj pokliče dežurnega. Pritisnil je na gumb zvonca in kmalu je priteknel podoficir komandir straže ter vprašal, kaj želim in kdo sem. Takoj sem mu odgovoril, da sem partizanski oficir in parlamentarec, ter želim s komandantom govoriti zaradi predaje kasarne našim entotam. Začudeno mi je odgovoril, da bo komandantu takoj prenesel moje želje ter me obvestil o njegovi odločitvi. Prosil me je, da medtem počakam tam zunaj. Salutiral mi je, se obrnil in naglo stekel v kasarno. Stražar je medtem mirno stal s puško na rami in mi na vprašanje, od kod je, takoj odgovoril, da je Avstrijec iz Tirolov in se je že naveličal vojaškega življenja. Preteklo je še nekaj trenutkov napetega čakanja, tedaj pa se je komandir straže vrnil z mlajšim oficirjem. Potem se mi je približal kar sam in me nekako obotavljajoče prosil, če grem z njim do komandanta, češ da ima tako naročilo. Odločil sem se in se spustil k postojanki, vmes pa pomignil kurirjema, naj se mi pridružita. Na poti v kasarno mi je oficir razodel, da je študent, da je bil vedno proti Hitlerju in da ni član NSDAP. Na stopnišču pred vhomom se je zadrževalo več vojakov, nekateri brez orožja, drugi oboroženi in s

čeladami na glavah. Nekateri so me gledali dokaj prijazno, drugi pa so me merili prezirljivo in sovražno. Spremljevalca sem vprašal, čemu se ti oboroženi ljudje zadržujejo tu na stopnišču, pa mi je odgovoril, da se ravnokar menjata straža in posadka bunkerjev, to pa z mojim obiskom nima nič skupnega. Pospremil me je po hodniku do poveljniskove pisarne. Eden izmed kurirjev je ostal pri glavnih vratih, vrh stopnišča, drugi pa pri vratih pisarne. Bil sem napet in radoveden, a tega nisem kazal. Komandant me je sprejel skoraj drhteče in hladno. Nisva se pozdravila, le predstavila sva se drug drugemu. Potem sva v pisarni ostala sama. Z vljudno, toda z odbijajoče vsiljivo kretnjo me je prosil, naj odložim orožje in sedem. Če želim, me pogosti. Zahvalil sem se, sedel in pripomnil, da pričakujem njegovega razumevanja. Razložil sem mu, da naša vojaška pravila in red v nobenem primeru ne dovoljujejo odložiti orožje. S pogostitvijo ne bi želel tratiti časa, saj je tako dragocen.

Odvrnil mi je: »Popopolnoma vas razumem. Občudujem vojaške vrline in zdravstveno ter telesno kondicijo vaših enot, prav tako partizansko bojevanje in življenje v naravi.« S tem je postalo ozračje nekako bolj sproščeno in beseda je stekla z obeh strani. Pogledal sem na zemljevid in pripomnil, da njegova karta Evrope ter vrisane fronte na njej niso na tekočem in v skladu s prodiranjem zavezniških armad proti središču Nemčije. Odgovoril mi je, da je evidenca take vrste izgubila vsako vrednost, ker trenutno prav res ni točna. Po takšnih uvodnih formalnostih, po pogovoru o tem, odkod je kdo in podobno, ga je zanimalo prav posebno, kakšen čin imam in kje sem dobil uniformo SS višjega oficirja. Vse, kar je bilo na moji obleki partizanskega, je bila namreč samo titovka z rdečo zvezdo. Pripomnil sem, da sem kapetan, to pa je enako njihovemu stotniku. Uniformo, ki jo trenutno nosim, je včasih imel tisti SS policijski inšpektor, ki ga Marburger Zeitung zelo

Milan Konjović: Gradnja mostu pri Bogojevu I, 1947, olje

dolgo ni mogel pozabiti. Pozorno je opazoval obleko in dejal, da je slučajno poznal tistega esesovca, da ga ni bilo škoda, ker je bil zverinsko surov. Nato sem mu dal vedeti, kakšna naloga me je pripeljala do njega. Prepričljivo sem mu razložil, da je njegova postojanka že obkoljena, saj se v bližini zadržuje tudi XIV. divizija z dodatnimi enotami. Pooblaščen sem zahtevati od njega brezpogojno kapitulacijo in mirno predajo nepoškodovanih vojnih in gospodarskih objektov, orožja, vojaške opreme itd.

»Vse omenjeno je treba storiti brez odlašanja, za to ste odgovorni osebno,« sem nadaljeval. »V nasprotnem primeru boste trpeli posledice. Za vašo osebno varnost in za zaščito vaše, pozneje neoborožene enote bodo poskrbele naše posebne čete. Zagotavljamo vam, da boste na koncu tega lahko takoj odšli domov in ne v ujetništvo. Zahtevano in predlagano vam sporočam zato, da danes, ko so zavezniške armade že preklale rajh na dvoje, ne bi vi še povzročali nepotrebnih žrtev in prelivanja krvi!«

Oficir je prebledel, se dvignil izza mize in se zamišljeno začel sprehajati po pisarni. Nekaj časa je bila tišina, potem pa sem ga opozoril, da me čas priganja, zato naj se odloči. Dejal je, da brezpogojne vdaje v imenu vse posadke ne sme potrditi, ker ga skrbi, kaj se bo zgodilo z njegovimi razoroženimi vojaki. Hkrati je pripomnil, da je z nekaterimi sodelavci že prej prišel do nekaterih zaključkov. Na primer: ali ostati tu in se do zadnjega braniti, se tolči ali pa se prebiti do Trbovelj in Laškega v sestav večjih ali močnejših enot; to lahko store še ta dan, možno pa je tudi, da se na koncu koncev pogoje z nami o predaji in varnosti, kajti uradnega konca Wehrmachta še ni. Dodal je, da mu je osebno že zdavnaj dovolj vojne in Hitlerjeve tiranije ter da so žal že vidni vsi znaki, da je usoda tretjega rajha zapечатena. Nervozno je navajal, da za položitev orožja nima dovoljenja niti soglasja nadrejenih, da ga poveljstvo iz Trbovelj in Laškega sili, naj v enoti vzdrži disciplino, vztrajnost in zvestobo rajhu, da so v takšnem smislu napisana tudi vsa uradna radijska poročila in obvestila. V nasprotnem primeru mu od sosednjih garnizij grozi nevarnost maščevanja in kazni, da je v Zidanem mostu močan oklepni vlak s SS-posadko, v Laškem pa motorizirane čete z generalom na čelu, ki bi jih, če bi hotel, lahko poklical v pomoč, toda tega ne namerava storiti. Dodal je, da je bil vedno samo vojak, nikoli pa politik, a je v danem položaju in trenutku prisiljen uporabljati lastne misli, razum in tudi politiko.

Čutil sem, da ga najbolj zanima, kako bi se izognil ujetništvu in prišel do varnejšega spremstva, ki bi njemu in vsej posadki zagotovilo miren umik do avstrijske meje. Zaskrbljeno je pripomnil, da ima v enoti še nekaj kadra in vojakov, ki bi se še vedno tolkli za Hitlerja, skratka, hočejo ostati in umreti kot vojaki. »Toda,« je dodal, »večji del vojakov je naklonjen meni. Že nekaj noči nisem spal, zato sem zelo utrujen in izčrpan!«

Potem me je vprašal za mnenje, kako dolgo bo še trajala vojna in ali verjamem, da je bo konec v nekaj dneh. Pričljivo in odločno sem odgovoril, da do uradnega konca lahko traja največ le še kak dan.

Negotovost v meni je popuščala. Zato sem takoj poprijel za njegovo misel in pripomnil, da z njegovo vojaško avtoriteto ne bo težko speljati omenjenega namena in odločitve. Nekako sem »popustil« in celo predlagal, da oficirji lahko zadržijo celo svoje pištole, osebne predmete in oficirske torbice, »pour souvenir«. Dalje, da za ves sestav lahko zadržijo za dan ali dva suhe hrane, svoje obleke ter da jih bomo pač spremljali z močno zaščito do bivše avstrijske meje in jih varovali pred kakršnimkoli nasiljem, pač pa mora vse orožje ostati v kasarni nepoškodovano, kasarniške ključke pa naj izročijo meni. Pred tem naj bi odpoklical straže in posadke iz bunkerjev, da bi oddali orožje itd. Po dežurnem oficirju je velel poklicati enega izmed oficirjev, dva podoficirja in dva vojaka ter pripomnil, da visoko ceni realnost naših pogojev in predlaganega sporazuma. Medtem mi je pokazal in tudi izročil načrt utrd obkoli postojanke ter načrte fortifikacij Zasavja, ki so bili načrtani na topografski karti. Zatrdil mi je, da bo zdaj vsem podrejenim energično zapovedal, naj se v smislu najinega razgovora in sporazuma takoj izvede razorožitev in vse drugo.

Kmalu zatem so vstopili vsi poklicani. Velel jim je, naj sedejo. V jedrnatem in jasno poudarjenem ukazu je najprej zapovedal dežurnemu oficirju, naj se vojaki in podoficirji zberejo na dvorišču, in to brez orožja. Na svojih mestih naj ostanejo le vodje notranjih služb: skladiščnik orožja in opreme, intendant, šef kuhinje, ambulante in kantine. Drugim prisotnim je na kratko opisal okolnosti, ki so ga prepričale in pripravile do sporazuma, kar je tudi v interesu njih samih. Tako bi z odložitvijo orožja v teh dneh tudi oni prispevali k mirnemu koncu dolgoletnega vojskovanja. Odločno je

od vseh zahteval potrebno disciplino in red ter nazadnje omenil naše glavne pogoje za sporazum in predajo orožja. Po telefonu je odredil, naj posadke takoj zapustijo bunkerje in se javijo dežurnemu oficirju.

Ob tej priložnosti se je v poveljniki pisarni pripetilo nekaj dramatičnih novosti, to pa je moj položaj močno poslabšalo. Negotovst je nenadoma začela naraščati. Zazvonil je namreč telefon in komandant je dvignil slušalko, poslušal, me začudeno pogledal in potem dejal: »Was, was. Prav nič vas ne razumem?« Odločno sem mu rekel, naj mi da slušalko. Glas v njej je bil slovenski, prihajal pa je iz nemške postojanke v Kisovcu pri Zagorju. Na moč sem se ga razveselil, a le spočetka. Govoril je komandant enega naših bataljonov France Herle-Nande, ki je šel malo prej tja z namenom, da napadejo alj razorože posadko v Kisovcu. Tik pred njihovim prihodom v Kisovec pa so Nemci postojanko že zapustili in se odpravili proti Zagorju, torej proti nam. Nande mi je omenil, da bo postojanko zapustil, in me vprašal, če že lahko pride v Zagorje. Odgovoril sem mu, naj še počaka, saj pogajanja dobro napredujejo. Sicer lahko že nastopa proti Zagorju, hkrati pa naj bo pripravljen na različna presenečenja in naj bo skrajno previden. Nemškemu poveljniku in drugim prisotnim sem dal vedeti, da so naši že zasedli Kisovec in se zdaj že približujejo Zagorju.

V tem trenutku pa je pridrvel v pisarno dežurni oficir in raportiral komandantu, da je zunaj posadka iz Kisovca, a se ne namerava predati in položiti orožja. Poveljnik je ostro odgovoril: »Če je že Hitler nor, zakaj bi morali biti nori še komandanti!«

Zapovedal je, naj jim dežurni sporoči, da tu nimajo kaj iskati, in naj gredo že k vragu ali kamor že hočejo. Še enkrat je opozoril dežurnega, naj vzdržuje strog red in da naj z delom v kasarni in na dvorišču pohiti tako, kot je zapovedano.

V tem trenutku se je dvignil podoficir in začel kazati na zemljevid ter govoričiti, da Nemčija še ni presekana na dvoje, da se sreča lahko obrne Nemcem v korist zaradi tajnega orožja . . . , da njegova vest in prisega ne dovoljujeta predaje itd. Komandant je takoj izredno ostro opozoril govorečega, naj sede, miruje in disciplinirano sledi zapovedim, sicer bo takoj uporabil najstrožjo kazen. Medtem se je prijel za tulec pripasane pištole. Razboriti Nemec je takoj sedel in po licu so mu pritekale solze. Takoj nato je poveljnik prisotnim velel, naj vstanejo v pozor. Segel je v predal pisalne mize in mi z igralsko gesto izročil lepo izdelano pištolo ter dejal: »Vzemite ta samokres in ga ohranite za spomin!« Potem je nadaljeval: »Moje enote je zdaj uradno konec. Z vsem smo vam na voljo in najlepše vas prosim za spoštovanje pravkar dogovorjenega sporazuma, prosimo za našo varnost in zaščito pred trmasto in nepremišljeno drugo nemško vojsko, ki je še oborožena.« Navedel mi je še podatke o stanju in oborožitvi posadke ter me prosil, naj si skupaj ogledava kasarno.

Najprej smo šli v skladišče orožja in opreme, kjer je bilo za približno 150 mož kompletne oborožitve. Orožarja je poslal v zbor na dvorišče in mi sam izročil skladiščni ključ. Tako je šlo potem vse naprej od trafike do kantine, apoteke, ambulante, kuhinje in skladišča hrane, tako da se mi je nabralo za debel šop ključev. Skupini nemškega spremstva sem nato velel, naj stopijo v vrsto, ki se je zbirala na dvorišču. Zdaj sem se tudi jaz s kurirjem približal poravnanim vrstam stoječih Nemcev in izstrelil dogovorjene tri signalne rakete: rdečo, belo, rdečo. S tem je bilo vsem našim tovarišem naznanjeno, da je Zagorje v naših rokah in spet svobodno. Lahko si mislite, kakšni občutki so se podili po meni, a moral sem se zadrževati. V tem so prispele tudi posadke, ki so čepele v železobetonskih bunkerjih ter ostale straže. Del teh vojakov je še nosil orožje, del pa je bil že razorožen. Komandantu

sem naročil, naj orožje prispelih zlože ob dvoriščnem zidu, kurir Božo pa je potem ob njem za vsak primer stopil na stražo. Komandanta sem nato vprašal, kako se je počutil v Zagorju. Rekel mi je, da razmeroma slabo, ker mu prebivalstvo ni bilo naklonjeno. Zatrjeval mi je, da je bil do prebivalstva lojalen in human, čeprav so ga zaradi tega nadrejeni večkrat grajali. Tudi ga skrbi, če bi v tem trenutku vdrle nemške enote iz Trbovelj, Zidanega mosta ali Litije. Komandantu sem nato velel, naj svoji enoti poveljuje pozor, ker da imam glede orožja nekaj pripomb. Kurirja sta me namreč obvestila, da so nekateri vojaki in podoficirji spravljali v žepe pištole. Zato sem zbranim kar sam zapovedal, naj tisti, ki so zadržali pištole ali kako drugo orožje, to nemudoma odložijo pred vrsto, sicer ne morem jamčiti za njihovo varnost na maršu tako, kot sem obljubil njihovemu poveljniku. Zdaj me je presenetilo kako naglo so predali še kakih trideset pištol in nekaj bomb. Nato je komandant vse skupaj še enkrat izredno ostro opozoril na poslušnost ter nujnost discipline na maršu in priporočil vsem, da naj se po skupinah zberejo tako, kot so doma, se pravi rojaki skupaj, ter se v dvoredu pripravijo na odhod. Opazil sem, da je poveljnik že težko čakal na soglasje za odhod in na naše spremstvo, jaz pa še teže na prihod naših. On je izrazil zaskrbljenost, kako bodo prekoračili glavno cesto Celje—Ljubljana in Savinjsko dolino, a sem ga potolažil, da je vsak strah odveč, saj so nam ondotna področja zelo dobro znana in da bo z razoroženo enoto zlahka dosegel avstrijsko mejo, kamor je hotel priti.

Končno so se naši tovariši le usuli v dolino. Vse je bilo neizmerno veselo. Tudi Nande je s svojim bataljonom prispel iz Kisovca. Na srečo se je vse dobro končalo. S soborci smo se od veselja objemali, vriskali in pozdravljali. Nekateri so mi ob tem pristrčno čestitali, posebno pa so bili veseli v štabu brigade. Tovarišu Lvovu sem takoj izročil šop kasarni-

skih ključev ter mu poročal o vsem in hkrati predlagal, naj bi odbrali spremstvo za razoroženo posadko, ki je čakala v koloni, ter ostalo. Držali smo besedo: razorožene Nemce je prevzela četa naših fantov. Na hitro smo se odločili in vse Nemce natovorili s polnimi in težkimi nahrbtniki hrane in opreme, da bodo to za nas spotoma prenesli v hribovske vasi Križe, Jesenovo in Znojile, kajti za nas je v kasarni ostalo več kot dovolj raznega modernega orožja, opreme in potrebnih vojaških sredstev. Tako smo vsi imeli kaj nositi. Natovorjena nemška kolona in naša oborožena četa, ki jih je spremljala, se je takoj za tem premaknila in odpravila na pot.

Prebivalci Zagorja so medtem neka-ko zvedeli, kaj se dogaja, zato so iz radovednosti začeli obkoljevati topliško šolo. Ob tej priložnosti nas je ganilo do solz, ko je iz kopice ljudi stopil Robert Štern, star rudar, se približal Lvovu ter ga zaskrbljeno vprašal, če bi dobil ključ od rudnika, to je od kotredeške jame. Povedal je, da so tam odstavljene črpalke in grozi poplava vseh jaškov. Komisar Lvov mu je ta ključ takoj izročil in rudar Robert je potem rešil rudniške naprave in obvaroval rudnik pred večjo škodo.

Tega dne zvečer je bil v Zagorju prirejen večji miting. Bil sem povabljen, žal pa nisem mogel iti. Že nekaj dni in noči ni bilo priložnosti za počitek. Telo-lesna utrujenost in notranja izčrpanost sta zahtevali svoje — mir, hrano, počitek in spanje.

Drugi dan smo si z nekaterimi tovariši ogledali bližnjo okolico in utrdbe ter brez težav ugotovili, da je doseženi parlamentarni poseg pri osvobajanju Zagorja prihranil precej krvi in mladih življenj. Če bi morali ta nemška gnezda napadati, nam ne bi bilo lahko. Tega dne zjutraj je vladalo še sorazmerno zatišje, toda že smo opazili gibanje večjih nemških enot in njihove motorizacije. Kmalu so začeli bruhati topovi. Tolkli smo se do noči, potem pa smo dobili povelje, naj zapustimo Zagorje. Težko nam

je bilo, ker je Zagorje doživelo ponovno okupacijo.

Po dolgem maršu prek Zasavja, Trojan, čez Tuhinjsko dolino in po vznožju Menine planine smo nadaljevali pot proti Radmirju pri Gornjem gradu. V Radmirju so bila na vrsti spet pogajanja z

novimi nemškimi enotami, ki so drvele proti Savinjski dolini in proti avstrijski meji.

Po uspeli likvidaciji naletele nemške vojske v Radmirju smo že motorizirani nadaljevali pot proti Celju, dalje proti Mariboru, Dravogradu in na Koroško.

Tuja kri na naših tleh

Marija Dolinar

V osrčju Poljanske in Selške doline se dviga precej visok in mogočen hrib Blegoš.

Dolga stoletja je molčal, kajti nič posebnega se ni zgodilo na njem. Med zadnjo vojno pa, ko so tudi njegov stoletni mir pretrgale krogle iz okupatorjevih in partizanskih pušk, je postal mnogim znan. Marsikateri partizan bi imel o njem kaj povedati.

Na Blegošu in po okoliških vaseh pod njim, kot so Žetina, Farji potok in Leskovicca, se je tiste čase zgodilo marsikaj, o čemer je vredno zapisati poznim rodovom v spomin. Izmed številnih pretresljivih dogodkov v teh krajih bi rada opisala le enega.

Tisti čas sem še kot dekle živela doma v Leskovici pod Blegošem. To je majhna, vendar pa zelo lepa hribovska vasica, kjer so se pogosto in rade ustavljale partizanske enote, posebno »prešernovci« so nam bili znani. Prav v naši vasi so največkrat imeli sedež štaba brigade.

Kadar so bili v vasi ti naši prešernovci, je bilo vselej zelo veselo. Pogosto so prirejali mitinge in druge kulturne prireditve, ki jih je obiskovalo staro in mlado, kajti naš kraj je bil razen ob ofenzivah, svobodno ozemlje. Partizanske pesmi so po vasi odmevale še pozno v noč. Ta brigada pa ni bila pri nas samo dobro znana, temveč tudi najbolj priljubljena. Prav zaradi tega smo bili takrat, ko je mo-

rala oditi drugam, vsi nekam slabe volje, da ne rečem kar potrti.

Tisti dan se je Prešernova brigada poslovila od nas. Ko je vas ostala spet osamljena, smo se počutili kakor po pogrebu. Nobenega partizana ni bilo več, le ponoči smo včasih slišali neznane korake. Tudi Nemci se niso prikazali, čeprav smo za vsak primer vso partizansko literaturo skrbno poskrili. Tudi nobenega strela ni bilo slišati. Tako so nekateri, posebno starejši ljudje, začeli govoriti, da je vojne konec. Drugi pa so trdili, da se iz tega lahko skuha kakšna velika hajka. Končno pa nihče ni vedel povedati nič točnega in ni nam preostalo drugega, kakor da čakamo, kaj bo pri-nesel čas.

V tem napetem pričakovanju pa je čas kljub partizanski odsotnosti kar hitro bežal. Vreme je bilo pusto in tudi na Blegošu so se začeli zbirati črni oblaki. Zato je oče napovedal drugo vreme. Bil je namreč invalid iz prve svetovne vojne. Imel je pokvarjeno roko, kamor ga je nekje v Galiciji zadela granata. Ta roka ga je bolela vselej, kadar se je pripravljala sprememba vremena, zato jo je imenoval kar »barometer«.

»Da bi zima le kaj kmalu prišla. Potem v našem kraju ne bomo več videli Nemcev!« je rekel tisto jutro, se držal za bolečo roko ter jo počasi gladil. Tedaj sem pomivala posodo

in čeprav na očetove besede nisem odgovorila, sem mu v mislih pritrjevala, če bi bilo le to res in da nikoli več ne bi videli teh zelencev.

Oče je medtem že sedel za mizo ter iz omare privlekel staro uro nekega kmeta in jo začel pregledovati, da bi jo popravil. Tudi takega posla se je večkrat lotil. V tem se je domislil, da ima orodje spravljeno v zgornji sobi. Hitro je vstal, da bi stopil ponj, a ni še odprl duri, ko je nekdo na vežna vrata močno udaril. Prisluhnila sva! Ko sva zaslišala nemško govorico, je bilo dovolj. Obstala sva na mestu kot pribita! Medtem pa so udarci po vratih vse huje odmevali po veži in zdelo se je, kot da hočejo od zunaj vlomiti s silo. In tudi bi, če ne bi odprla. Opogumila sem se in rekla očetu, naj odpre, saj več kot pobiti naju ne morejo. Stopil je že v vežo, tedaj pa so vrata močno zaškripala in se na stežaj odprla. V vežo so planili razjarjeni Nemci in z naperjenimi puškami obkolili očeta, da je bil zaradi njihovih grozečih pogledov ves vznemirjen. Neki njihov mlajši oficir z veliko brazgotino čez lice, ki ga je delala še bolj divjega, ga je trdo zgrabil za ramo in kot razdražen pes revsknil nanj: »Zakaj nisi takoj odprl?« Oče se je na vso moč trudil, da bi se izgovoril, toda bilo je videti, da od presenečenja in strahu niti besede ni mogel spraviti iz grla. Pokazal je le proti vratom, kjer sem stala, češ naj mu jaz odgovorim. Hitro sem stopila korak proti njim ter po nemško povedala, da sva z očetom na podstrešju opravljala neko delo in tako hitro pač nisva mogla dol. Nemeč me je zaničljivo pogledal, vendar je bilo videti, da mu je všeč, ker govorim v njihovem jeziku. Zato je brzostrelko, ki jo je ves čas tiščal v očeta, počasi povetil. Obrnil se je proti kuhinji. Le to je še rekel, naj bomo previdni, če ne...

Dalje ni povedal. Pokazal je samo na orožje, s katerim je, noseč ga v

roki, naglo stopil v kuhinjo. Ostalim je zapovedal, naj gredo skozi zadnja vrata ter naj preiščejo senik in hlev. Sam pa se je s tremi pomočniki odpravil po stopnicah, kamor je poklical tudi očeta. Ta se je počasi prestopil za njim. Dobro sem vedela, da ne bodo našli ničesar, vendar sem kar trepetala od strahu. Medtem sem tudi že slišala, da se tisti, ki so preiskovali senik in hlev, že vračajo. Drug za drugim so se stlačili v kuhinjo, jaz pa sem se umaknila za štedilnik. Orožje so kar zmetali po mizi, tako da so drobna kolesca razstavljene ure na vse strani letela po tleh. Eden izmed njih je stopil celo k štedilniku k meni in mi zatrjeval, da se Nemcev ni treba nič bati, češ da so vsi »fejst fantje«. V tem so od zgoraj prišli še ostali trije. Zadnji je stopil v kuhinjo oče, ki je bil čisto prebledel. Bil je hudo jezen nanje, kar pa ni smel pokazati. Oficir je tiste zelene nevarno surove oči še enkrat uprl vame in trdo zahteval, naj po pravici povem, kdaj sem zadnjič videla partizane. Hitro sem se opogumila in rekla, da še ni dolgo, ker je šla skozi vas velika in močno oborožena brigada. Sicer to ni bilo res, a bilo je videti, da sem jih s tem odgovorom pošteno zmedla. Spogledali so se in se pričeli pripravljati na odhod. Še pred tem je oficir vprašal očeta, koliko je še do tja, kjer je bila meja med Jugoslavijo in Italijo. Oče mu je pojasnil, da približno deset minut. Potem je Nemeč hotel še vedeti, če razumemo italijanski. Oče mu je pojasnil, da smo vse do vojne živeli na meji in je bilo zato skoraj nujno za silo se naučiti tega jezika. Medtem pa so se ostali že zrinili v vežo. Slišati je bilo samo še »Heil Hitler« in že so bili vsi zunaj. Z očetom sva se oddahnili.

Oče je zdaj spet sedel za mizo k razdrti uri. Toda takoj je opazil, da manjka precej delov. Povedala sem mu, da kolesca ležijo po tleh, kamor so jih raztresli Nemci. Oče je togotno

zaklel, nato pa sva jih skrbno začela pobirati.

Ne vem, koliko sva jih našla, kajti naenkrat, ko sva sklonjena čepela pod mizo, sva nekje izza hiše, kamor so pred nekaj minutami odšli Nemci, zaslišala grozno vpitje. Skočila sem k zadnjim vratom, da bi videla odkod to nečloveško vpitje. Oče je prijel za ključ, da bi odprl, toda v tem sva oba od strahu skoraj omedlela. Sprednja vrata so se spet naglo in na stežaj odprla in v vežo je planil pobesneli nemški oficir. Spet je držal v rokah naperjeno orožje in očetu, ki je še vedno stal pri zadnjih vratih, ukazal: »Takoj pojdi z menoj, ker razumeš italijansko! Ujeli smo dva bandita — Italijana. Zvedeti hočem, od kod sta prišla in kje so še ostali. V roke hočem dobiti vso drugo sodrgo, in to živo. Le hitro in nikar se ne obiraj, drugače veš, kaj te čaka! Schnell, schnell!« je še zavpil in planil nazaj pred hišo. Tam je kakih dvajset razjarjenih ljudi obkrožalo ujeta partizana — Italijana. Ta ukaz je očeta čisto spremenil. V obraz je pordel, in ko je še zagledal, kaj se dogaja pred hišo, je stisnil pesti ter odločno dejal: »Nikamor ne grem, če me na mestu ubijejo!«

Trdih in naglih korakov je stopil v kuhinjo, jaz pa za njim. Bala sem se zanj, ko sem slišala, kaj mu je ukazal oficir: Poleg tega pa sem tudi vedela, da ga oče ne bo rad ubogal. Kaj se bo zgodilo potem, o tem nisem smela pomisliti.

V tistem strahu sem zato očetu začela prigovarjati, da bi bilo vsekakor bolje, če gre in prevede tisto, kar bo potrebno, ker se bosta tudi partizana tako laže izmazala. Pri tem jima bo verjetno lahko na kak način pomagal. Medtem je Nmec že spet prihrumel v vežo in zakričal: »Če gospodar ne pride takoj ven, bomo ubili njega!«

Ko je oče to slišal, se je še odločneje pridušil, da ne gre, in meni ni

preostalo drugega, kot da sem kar sama stopila v vežo. Hotela sem povedati, da je oče zdaj, ko je precej v letih, italijanščino že pozabil. Še preden pa sem oficirju mogla do kraja povedati, me je potisnil skozi vrata, kjer so v gruči stali še številni Nemci. »Če oče ne zna, boš pa ti spraševala ta dva bandita!« je zakričal vame in me pahnil naprej, da sem se zalelela v tista dva ujeta partizana, tako da bi ju kmalu podrla. Mislila sem si: »Tudi z mojo pomočjo ne boš nič zvedel, fašist prekleti!« Oba sta bila še zelo mlada, po obleki sodeč, še ne dolgo v partizanih. Bila sta še v civilnih oblekah, po obrazu pa, kot da bi jima pozele solze, ki so se mešale s krvjo. Iz oči jima je odsevalo nekaj, kar je bilo čutiti kot upanje, da bosta še živela.

Ko sem premišljevala vse to, sta se mi hudo zasmilila. Nisem ju mogla gledati. Zato sem oči uprla v tla. Tedaj se mi je že približal oficir in mi rekel, naj ju vprašam, od kod sta prišla. Stopila sem korak proti njima, in ko sem spet zagledala krvava, zatekla in pretepena obraza, mi je vse odpovedalo in glas je obtičal v grlu. Z veliko muko sem končno vprašanje počasi ponovila. Oba sta se obrnila k meni in se delala, kot da ne razumeta, kaj ju sprašujem. Nmec je kar zaškripal od jeze in zavpil, naj ju še enkrat vprašam. Drugi vojaki so stopili še bliže in surovo gledali. Srce mi je začelo hitreje utripati, ko je bil tisti nevarni oficir spet tik ob meni. Trdo me je prijel za ramo in mi še enkrat dejal preteče: »Povej jima, da je to zadnje vprašanje. Še enkrat: od kod sta prišla, kje so še ostali in kako so oboroženi!« Počasi sem vprašanje ponovila, toda ujetnika se nikakor nista mogla zbrati. Ko so Nemci videli, da spet ni nobenega odgovora, so pobesneli. Od strahu se mi je pred očmi stemnilo, le to sem še videla, kako se je iz gruče pognal neki Nmec in s težkim škornjem

močno brcnil v trebuh tistega partizana, ki je stal tik ob meni. Ta se je zgrudil od bolečine, pri tem pa zavpil: »Zakaj naju tepete? Pustite naju! Nič ne veva!«

Nemci pa so od mene vse naenkrat hoteli zvedeti, kaj je dejal. Povedala sem jim le to, da nič ne vešta. Naprej nisem mogla povedati, ker so me oblile solze in iz ust nisem spravila nobenega glasu. Nemci so me zaradi tega sovražno gledali. Medtem so ujetnika brcali še kar naprej ter ju vmes za spremembo suvali še s puškinimi kopiti. Nihče ni pazil, kam je padlo.

Fanta sta stolčena in krvava ležala na tleh ter med pretepanjem vlekla iz žepov slike, na katerih so bili verjetno svojci. Pobesneli Nemci so jima jih strgali iz rok, jih nesramno opljuvali in med psovskami na drobno raztrgali.

Na tleh ležeča fanta se nista dosti več zmenila za udarce. Ko so tudi

Nemci to opazili, so nehali pretepati. Kričali so vanju in jima kazali, naj se dvigneta. Videti je bilo, da sta povelje nekako razumela. Počasi sta le zlezla pokonci, čeprav sta bila hudo zbita. Tisti oficir ju je nato še enkrat ošinil s surovim pogledom.

Tedaj se je obrnil k meni in v očeh mu je še vedno sijal isti bes. Zaničljivo mi je rekel: »In kaj bo zdaj s teboj? Boš še vedno tukaj pri teh banditih? Svetujem ti, da čimprej greš in se javiš na arbeitsdienst! Tam boš delala za veliki reich, kar bo zate najboljše.«

Že prej sem mislila, da bom tudi jaz morala z njimi. Zato kar verjeti nisem mogla, ko se je po teh besedah obrnil k drugim ter jim zapovedal, naj stopijo v vrsto po eden. Sredi te vrste pa je togotno potegnil še pretepena partizana in kolona se je počasi, kot ostudna in nevarna zelena kača, pomikala skozi vas.

Nad zasneženimi prepadi

Vinko Repe-Triglavski

Prvi dnevi 1942. leta. Tisti januar je bil izredno mrzel in bogat s snegom. Takrat smo taborili v Lipanci in stanovali po pastirskih kočah, ki so nekaj čez 1600 metrov visoko. Nemara bi bili težko našli kako planino, ki bi bila še više. To je divji, lep svet, in vzpon tja gor ni lahak. Zato smo se po dva metra debelim snegu le stežka prigrizli do koč. Če ne bi imeli smučí in krpelj, ki smo jih nedavno nabrali po dolini, ne bi bilo nič. Koče so komaj gledale iz snega, vendar so bile dobro založene z drvimi. Zato smo nekaj dni imeli mir, ki nam je bil potreben najmanj tako kakor hrana. Spopad v Brjancih in debela snežna odeja sta nas utrudila, hkrati pa dokazovala, da bodo Nemci verjetno poskušali

vse, samo da bi nas izsledili. Vendar pa so bile te tople in skrite koče tako prijeten dom, da smo se navzeli občutka varnosti. Visoke, strme in zaledenele stene nad nami in okoli nas so samo še poudarjale mogočnost narave, za katero smo mislili, da je to pot na naši strani. Oživljali smo in pomalem začeli opravljati vojaško delo, predvsem pa smo se posvetili razpravam. Tega je največ znal Stane Bokal, naš komisar. Bil je izobražen, široko razgledan komunist, ki ga je vzgojila jeseniška tovarna. Radi smo ga poslušali in se od njega učili. Njegovo znanje je prehajalo v nas kakor čist in močan izvir studenca, ki napaja žejno okolico. Sicer so bili pa vmes še nekateri, ki so svoje izkušnje prenašali na

druge začetnike, novince, žejne znanja. Vmes se je znal pošaliti naš Edvard — Lojze Černe, star poključki furman s Poljšice. Ostal je z nami, čeprav je svoj odhod k partizanom pred slabim mesecem komentiral takole:

»Živini sem položil malo več in ji dopovedal: ‚Na, tu imate za tri dni, potem pa bo tako svoboda!‘«

Takrat je bilo namreč precej govora o tem, da bo vojne v nekaj mesecih konec. In čeprav je bilo tako, je sicer veren in malce svojevrsten Edvard ostal zvesto z nami. Iz dotedanjih izkušenj smo začeli spoznavati, da vojne ne more biti konec tako hitro, kot smo sprva mislili. Zlasti lepo pa nam je bilo tiste večere, ko je okoli koč zavijal oster zimski veter, mi pa smo posedali okoli ognja in prepevali prve partizanske pesmi, ki smo se jih navdušeno učili. V tej zimski samoti so zveneale tako čudovito! Vmes smo oživljali vse dotedanje dogodke in boje ter se pripravljali na nove. Bilo nas je le štiriindvajset z eno zbrojevko, vendar smo se iz dneva v dan počutili močnejše.

Ko sta kmalu prilezla do nas še kurirja Oskar in Kravs s poročili, da se nam bo v nekaj dneh priključila močna skupina, ki prihaja iz Dražgoš, smo bili še boljše volje. Sicer je mraz še vedno naraščal, toda vsak nov borec je pomenil povečano upanje. Nestrpno smo pričakovali tovariše, ki jih je vodil Biček, o katerem smo že slišali, kajti poleg okrepitve bi zvedeli tudi veliko novega.

Noči so bile tedaj jasne in vsak dan hladnejše. Straža na robu nad kočjo se je zato menjavala vsake pol ure. Kdo bi mogel zdržati delj, če je bilo več kot 30 stopinj Celzija pod ničlo! Vedeli smo, da to ne more trajati večno. Jedli smo le sok in krompirjevo juho, vendar nas to ni preveč motilo.

Čez nekaj dni nas je preletela štoklja, nemški izvidnik. Nekajkrat je zaokrožila nad pečmi in izginila proti Bledu. Kako za vraga so mogli pomisliti na Lipanco? Začeli smo ugibati, če smo

izdani? Je spet potreben premik ali ne? Je izvidnik opazil dim in sledi okoli koč?

Toda premaknili se nismo. Komisar Bokal je bil tako prepričljiv in komandir Boris tako neustrašen, da smo ostali.

»Če bodo prišli, smo mi na boljšem! Spomnite se Brjance! Nagnali jih bomo!« nas je vnelal Bokal.

Boris pa je tolmačil po svoje:

»Če je zima za nas, je tudi za Nemce! Če so strmine za nas, so tudi za napadalce!«

Vendar pa smo postali previdnejši in kljub ostremu severu, ki ni nehal briti in nositi suhega pršiča, poostrili varnostne ukrepe.

Naslednji dan pa smo dobili nenaden in svojevrsten obisk, ki nas je močno začudil! Do nas so namreč priganili trije fantje, ki so bili sicer čisto v redu, toda so takoj povedali, da so jih Nemci potegnili iz zaporov (tam so bili zaradi udeležbe v decembrski vstaji) in jih nagnali na Pokljuko, da bi nam povedali, kar so želeli gestapovci.

»Pojdite raje od tu, ker Nemci vedo, kje ste! Poslušajte nas, sicer vas bodo napadli!«

Tako in podobno so nam pripovedovali, mi pa smo se čudili taki nemški taktiki in nehote že pogledovali okoli sebe, če za temi tremi nekje spodaj niso že pripravljeni Nemci.

Povsem jasno je bilo, da Nemci vedo za naše taborišče, sicer ne bi bili prejšnji dan videli letala in tudi ti trije nas ne bi bili našli. Prav nič nismo dvomili, da je bila ta trojica poslana, zato smo hoteli pozvedeti, kako Nemci vedo, kje se zadržujemo. O tem pa nam ti obiskovalci niso mogli povedati prav nič. Po naročilih gestapovcev so nam hoteli še prigovarjati, naj opustimo vse skupaj, češ da Nemci vse vedo in so neznansko močni, zato se je vsililo vprašanje, kakšno igro so začeli Nemci in kaj naj bi mi storili s temi tremi fanti? Vedeli smo, da niso slabi, saj so celo naši ljudje (pozneje so vsi padli kot partizani), vendar se ni zgodilo nič drugega, kot da jih je poveljstvo nagnalo nazaj v do-

lino. Morda so Nemci želeli kaj drugega, morda celo to, da bi jih mi ne spustili nikoli več. Za vsakega izmed njih so imeli celo vrsto talcev in tako bi Nemci ubili dve muhi na en mah.

Tako so se ti trije vrnili, nam pa je bilo povsem jasno, da je nevarnost napada morda že čisto blizu!

Kaj zdaj? Bi se premaknili ali ne! Ima to smisel in ali je res potrebno?

Posveti o tem je bil buren, toda nazadnje je bilo odločeno, da ostanemo v Lipanci, saj ima pripravno lego za obrambo! Torej — ostanemo, tudi če takoj pridejo Nemci!

Naslednji dan, 19. januarja, je bilo zelo lepo v gorah, kajti spodaj po dolinah so se vlačile lene megle, hribovje pa se je bliskalo v jutranjem soncu.

Bili smo previdni. Če smo že ostali tu, je treba računati na karkoli. Zato smo vstali zelo zgodaj, tako da sta dve patrolji že za dne odšli na ogledovanje. To pa je bilo otežkočeno, kajti megleno morje je segalo skoraj do koč. Patrolnja, v kateri sta bila komandir Boris — Andrej Žvan in Marjan — Stanko Kocjančič se je kmalu zasopljena vrnila. Smučiči, na katerih sta se spustila proti Pokljuki, so jima omogočale, da sta bila hitra. Na goličavi, ki sčasoma prehaja v gozd, sta že naletela na Nemce, ki so pritiskali navzgor, oblečeni v bele halje. Srečanje je bilo tako neposredno, da bi bili kmalu trčili drug v drugega. Nemci so bili prisiljeni, da so užgali. Od sten in v sneg so odjeknili prvi strelji, ki so jih pri koči komaj še slišali. Toda zado-stovalo je; patrolnja je opravičila svoje napore in namene, izzvala je napadalce, da so se hote ali nehote odkrili in bili tako ob poglavitno: ob presenečenje, čeprav jih je bilo veliko!

Boris in Marjan sta naglo prišla nazaj in povedala, kaj sta videla. Kaj zdaj? Kakšna bo obramba?

Vsekakor je bilo Nemcev veliko več kot nas, bili so na smučeh, dobro oboroženi in imeli so možnost, da dobijo naglo okrepitev. Sprejeti pozicijski boj

bi bilo nesmiselno. Vsi smo bili že pripravljene na odhod in vsak je v rokah stiskal mrzlo orožje. Odločiti pa se je bilo treba hitro. Eni so hoteli, naj bi posedli levi, drugi pa desni greben nad nami. Enotni smo bili le v tem, da se je iz koč, ki so v nekakem kotlu in neugodne za obrambo, treba umakniti takoj. Nazadnje smo se zedinili, da je za nas ugodnejši levi greben. Vodstvo čete je odločilo tako zaradi umika, ki bi bil lažji proti Rudnem polju in naprej proti bohinjski dolini, če bi bilo potrebno.

Zdaj smo z vso opremo odrinili navzgor in se po grebenih potaknili po mrzlem snegu. Pričakovali smo, da bo vsak hip zaropotalo, vendar nikjer ni bilo videti Nemcev.

Zdaj se je Stane Bokal odločil, da bi nas nekaj šlo naprej proti grebenu za Razor, medtem ko bi drugi še ostali tam. V skupini, ki je šla z njim, sem bil poleg Staneta Bokala, Franca Smrekarja-Brinarja, Lojzeta Knafliča, Francita Kravsca, Janka Jakopiča in Oskarja Pogačnika tudi jaz. Odrinili smo naprej proti grebenu, da bi tako boljše obvladali okolico in tudi od tam imeli razgled. Še vedno ni pokalo in Nemcev ni bilo čutiti nikjer. Previdno smo se že vzpeli na vrh, a še vedno je bilo vse tiho. Nikjer nobenega napadalca? So morda opustili napad? Ne, tega nismo smeli pričakovati! Kaj pa, če so jim te strmine vendarle prehude? Še mi, ki smo jih bili vajeni, smo jih le stežka zmagovali!

Na vrhu smo se malo oddahnili, ne da bi bil kdo streljal proti naši skupini. Tudi na grebenu, kjer so tičali drugi tovariši, ni bilo slišati ničesar. Odločili smo se, da prečkamo strmino proti drugi strani. Zagrizli smo se v sneg in smučali prek prve strmine, da bi potem čez dolino šli na drugo, bolj primerno stran.

Tedaj je zaropotalo! Presenetili so nas prav takrat, ko smo bili že vsi na strmini. Pokalo je z nasprotnega brega, tako da je bila med nami in Nemci huda dolina, razdalja pa ne velika. Vendar smo pokanje samo slišali in čutili živž-

ganje krogel, ki so tipale za nami, tistih, ki so streljali, pa še vedno nismo videli.

Hitro smo se vsi zapražili v sneg in se vkopavali vanj, kot bi nam res lahko dajal zaščito. Nemci so bili oblečeni v belo, zato jih nismo videli. Sčasoma smo le ugotovili, kje so. Toda le površno, kajti pokalo je neprestano. Zelenci so nas na smučeh prehiteli glede višine in zdaj smo vedeli, da so nas nameravali obkoliti. Pomagala jim je ne le megla in ostale prednosti, temveč tudi bele obleke.

Medtem smo začeli pomalem užigati nazaj. Tu je bil ranjen komisar Stane Bokal, ki jo je staknil v prsi. Lojze Knaflič je odsmučal in se pognal proti Kleku ter se nam takrat izgubil iz oči, Janko Jakopič pa se je pognal nekam naravnost naprej. Ko je prišel na rob grebena, je med pokanjem zginil v snegu in posledaj ga nismo videli več. Tako nas je bilo le še pet, še to eden ranjen. Ranjeni Bokal pa ni tožil, temveč je vedel, da moramo čimprej s tega neugodnega kraja. Med streljanjem smo se začeli pomikati proti Lipanskemu vrhu, smuči pa smo staknili in jih nosili ter vlačili v rokah. Sem in tja smo tudi mi, kolikor so pač dovoljevale okoliščine, streljali nazaj. Okoli nas je zaglušno pokalo in krogle so orale po snegu tako, da so se majhni beli kupčki pršiča dvigali na gosto, kamorkoli je kdo stopil. Le počasi smo zmagovali razdaljo do vrha, prisiljeni, da tvegamo to prebijanje, sicer ne bi ostal nihče živ. Na tisti strmini smo bili kakor nalašč izpostavljene tarče. Zato je bilo pravo čudo, ko med tem kopanjem po snegu ni bil zadet še nihče. Kako gosto so streljali proti nam, naj pove samo podatek, da so bile smučarske palice, ki sem jih nosil v eni roki, naenkrat za pedenj krajše. Odstrigel mi jih je dobro merjen strel ali morda celo rafal. Mene pa ni zadelo.

Končno smo se prikobacali na vrh, ne da bi bilo medtem nehalo pokati. Ozirali smo se drug za drugim, da bi videli, če je še kdo živ. Zadihani in utrujeni smo se takoj začeli vkopavati v

sneg, ker smo upali, da jih tja gori ne bo za nami. Poleg druge opreme in pušk so nam bile zdaj smuči in palice v napoto, kajti vse to je bilo treba vleči s seboj na vrh. Najhuje pa nas je skrbel oster mraz, ki je grizel do kosti. Tu gori smo se še bolj čudili, kako se je moglo zgoditi, da niso položili vseh. Zdaj smo pogrešili Jakopiča in Knafliča, kajti računali smo, da se bosta spet priključila skupini, ki se je držala tesno skupaj. Medtem je pokalo tudi na drugem grebenu in vmes smo dobro razločili našo zbrojevko, ki jo je nosil komandir Boriš. Njeno drdranje je bilo ob rafalih šarcev tako počasno, da se ni bilo mogoče zmotiti. Vendar se je oglašala le poredkoma, kajti primanjkovalo je municije in tudi njej je mraz zapiral cev.

Na tej višini je bilo tako, kot bi se že skoraj dotikali neba, pod nami pa so bile na vseh straneh grozljive stene in prepadi, zlasti na drugo stran proti Krmu. Mraz je lezel v naša telesa in tudi orožje je zmrzovalo tako, da nas v premrlih rokah ni rado ubogalo. Sapa, ki je prihajala iz naših ust, je sproti zmrzovala pod nosom in hladila že tako premrzle obraze. Tu z vrha se nismo premaknili nikamor v upanju, da Nemci tako visoko morda ne bodo silili. Dan se je že začel nagibati k večeru. Toda ni trajalo dolgo, ko so se tik pod nogami spet pokazale bele prikazni in proti nam usule močan svinčeni ogenj. Nemci so prišli za nami. Kaj in kako je bilo z ostalimi, nismo vedeli prav nič, toda zavedali smo se, da jim tudi ni prijetno. Pri tem smo morali misliti še na ranjenega Bokala, ki je čutil, kako mu po prsih polzi tenak curek krvi. Če bi bilo količkanj mogoče in ko ne bi bilo tako peklenško mraz, bi ga hitro kdo obvezal, tako pa je ranjenec zdržal brez pomoči in kazal, kot da mu ni hudega.

Ko je spet začelo pokati, se je tudi on začel upirati nazaj. Ni kazalo drugega, kot da na silo oživimo na pol zmrznjene prste in vsak strelja proti Nemcem, kolikor more. Naše puške so zaradi mraza začele odpovedovati in naša telesa so

bila vsa otrpla. Nekaj nabojev smo še imeli, toda dolgo ne bi mogli vzdržati. Vmes so tolkli tudi z minometalci in vse bolj ožili obroč.

Okrog nas pa samo zamrznjeno, zaneseno in strmo skalovje, ki bi bilo tudi za skušenega in opremljenega zimskega alpinista v miru hudo trd oreh. Naš odpor je začel popuščati.

Kam se umakniti, ko s tega grebena segajo v Dolino Krme samo divji in odsekani ter zamrznjeni prepadi? Kam, ko je za našimi hrbti zijala kamenita in mrzla smrt. Pred nami, z leve in desne pa so pretile poželjive nemške cevi, ki so kar naprej trosile rafale in nam pele že predsmrtno pesem! Tam ne bo mogoč preboj, kajti ognjeni zid je bil pregost! Kam torej, če ne drugam, kakor v skale! Če bi še čakali na grebenu, bi bilo isto kakor dočakati smrt. Sicer smo bili domenjeni, da ne smejo dobiti nikogar živega, toda — smo že poskusili vse, preden bi zadnje naboje porabili zase?

Torej nekam v skale, samo če bo šlo in če bo to zmožni tudi ranjeni Bokal. Menda sem prav jaz opazil nekakšno skalno polico, po kateri bi se nam morda posrečilo zaplezati v skalovje, kjer bi nas le stežka dobili. Vrnil sem se nazaj in hitro smo bili domenjeni za umik.

»Ustrelimo še nekajkrat, potem pa med skale! Kar bo, pa bo!«

Poskusili smo dati še vsak po nekaj strellov, vendar pa se vsem ni posrečilo, potem pa smo se po tu in tam spihanem in poledenelem grebenu kar moč neopazno začeli pomikati proti neznani polici. Tam gori smo pustili tudi nahrbtnike in smuči, potem pa smo drug za drugim zlezli med skalne gredi. Tako smo se nekako splazili pod mogočno previsno skalo natanko tam, kjer je bil vrh.

Ta premik je zmožni tudi Bokal, čeravno je lezel v dve gubi in očitno slabel. Če bi poskušal to zdaj, v kopnem in miru, bi stokrat premislil, kajti prepad je grozil, da vsak hip zdrsnemo vanj. Zdaj smo drug ob drugim občepeleli na nekakšni zamrznjeni skalni polici, pod

katero je zijal grozljiv prepad, vrtoglava jama, ki ji nismo videli dna. Nad nami pa se je bočil previs, ki nas je skrival očem z vrha, kajti od tam se je previs lomil dvakrat. Vsak se je zavil v obleko, kolikor se je dalo in čakal. Od tam dalje je vodila pot samo še v smrt. V tako med prepadi ali pa pod krogliami.

Najbolj nas je skrbelo glede Bokala, zato sem včasih pogledal k njemu. Vdano je čepel, toda vidno je slabel. Premikati pa se nismo mogli niti smeli, kajti Nemci niso bili daleč. Slišali smo jih še, da so še nekaj časa za tem, ko smo se umaknili z vrha, streljali tja gor. Morda so jih zmotile naše smuči in druga oprema, ki smo jo pustili na vrhu? Zato pa smo čutili, da se mora ta negotovost kmalu sprevreči v odločilen konec, tak ali tak!

Ranjenec je včasih rahlo zastokal, toda le toliko, da smo vedeli, da še živi, tožil pa ni.

Potem je dahnil nekdo: »Če bodo prišli na vrh in pogledali čez previs, nas lahko posnamejo z enim samim rafalom, ne da bi se mogli premakniti! Požrli nas bodo prepadi!«

Potem je streljanje utihnilo!

Nemci so prišli na vrh! To smo kmalu slišali in videli. Njihovi glasovi so nam spet malo ogreli že skoraj zmrznjeno kri, kajti slišali smo jih robantiti:

»Kaj, vraga je s temi banditi? V pečinah so izginili kakor gamsi!«

Zdaj bodo pogledali za našimi sledovi in prišli bodo za nami! Ali pa se bo kak drzneš spustil med previs in nas zapazil, ko tako neobgljeno kot premrli vrabčki čepimo na polici!

Morda pa bodo odkod prismučali tovariši in že storili kaj, da bodo odvrnili pozornost in preganjalce potegnili za sabo!

Vseh se je že oprijemala vrtoglavica in vsak hip se je moralo nekaj zgoditi. Naše oči so se obračale navzgor v bojazni, da se bo tam pokazala kaka bela postava. In če se bo, kdo jo bo sklatil od tam, ko je bilo naše orožje zdaj zmrz-

njeno in roke otrdele od mraza, da jih nismo čutili več?

Spet je začelo pokati. Vrh je bil v nemških rokah! Morda se je pokazal Jakopič ali Knaflič ali pa še kdo drug, da so vžgali nanj? Toda — strelji so se preusmerili prek nas v dolino, vmes pa smo slišali nemško vpitje. Iz tega smo skleпали, da smo verjetno že vsi skupaj nekje v prepadih in potem so med skalami začele eksplodirati ročne bombe. Zdaj smo razločno videli, da so jih natanko čez nas metali v prepade, da bi nas tam nekje pokončali njihovi drobci. Kakšna se je razletela tudi blizu nas, vendar ni bil nihče ranjen. Vsak hip smo pričakovali, da bodo začeli streljati na nas čisto od blizu, da so nas že morda opazili in je naše uničenje samo še vprašanje časa. Toda namesto krogel so prek nas začele frčati smuči in oprema! To je bilo naše. Vsake smuči, vsak nahrbtnik posebej je zginjal v globino in se odbijal od grapavih sten. Tudi če bi se zdaj rešili, nismo imeli drugega kakor to, kar smo nosili na sebi.

Kmalu za tem pa se je nad nami vse umirilo. Ugotovili smo in še bolj upali, da so se Nemci umaknili nazaj v dolino. To je bilo verjetno res, kajti na Rjavini so se risale temne sence, ki so napovedovale skorajšnjo temo. Bokal je slonel tam bled kakor smrt in vsi smo ugibali, če je na vrhu nad nami ostala še kakšna zaseda. Najbolj so zmrzovale roke in noge, zato se čas ni hotel nikamor premakniti.

Kravs je upal, da bo pomagal sebi in drugim. Nekaj časa so njegove oči begale po žlebovih in stebrih nad nami, potem pa se je nenadoma ozrl pokonci, se pretegnil in brez posebnega premišljevanja začel plezati po nekem rebrastem stebri, ki se mu je zdel najprimernejši. Začudeno smo opazovali njegovo plezanje, za kakršno bi potreboval primerno opremo, dosti vaje in moči. Zato se mi je zdelo, da je bilo to njegovo dejanje le plod oslabeledih živcev. Ko je bil nekaj metrov nad nami, nenadoma ni mogel nikamor več. Kako tudi! Začel se je

tresti in poskušal spremeniti smer. Toda zdaj ni mogel ne naprej ne nazaj. Obvisel je v steni kakor nemočna kaplja na drevesu, ki bo spolzela ali odpadla prej ali slej. Poprosil je:

»Ne morem več! Rešite me!«

Nova skrb! Kako ga rešiti? S čim, ko smo se sami težko premikali! Kravs pa je še tožil in prosil za pomoč, da mu je celo oslabeledi Bokal pomirjajoče rekel:

»Pomiri se! Potrpi! Te bodo že rešili!«

Fant je bil prilepljen na steber in mi trije smo se tedaj skušali rešiti s police natanko tam, kjer smo prišli v steno. Drugod tudi ni bilo možno. Naši otrdeli udje so bili neposlušni in premrzli, vmes pa smo pričakovali, da nas morda pri izhodu iz stene ali pa potem na vrhu čakajo Nemci.

Polzeli smo po centimetrih in pripolzeli. O Nemcih nobenega sledu več! Kopalni smo se proti vrhu in prišli tudi nanj! Tudi tam je bilo že vse mirno. Zdaj smo morali misliti na reševanje ranjenega Bokala, ki pa ga ne bi mogli izvleči brez primerne vrvi, in pa zaplezanega Kravsca, ki je visel v steni. Ustrašili smo se ob misli, da je medtem morda kdo izmed njiju že zgrmel v prepad.

Plezanje nas je razmigalo in ogrelo vsaj toliko, da smo mogli vsaj hoditi. Ko smo se povzpeli na vrh, se je že močno temnilo. Zdaj smo najprej hoteli rešiti Kravsca. Toda kako?

Našli smo rešitev: med nami je bil Brinar najlažji. Odpeli smo pasove in jih zvezali ter speli, potem pa sva z Oskarjem spustila Brinarja čez previs in dosegel je nekakšno sedlo. Od tam je že lahko pomolil pasove Kravsca, ki je bil še na steni.

»Primi,« mu je spodbudno velel Smrekar in Kravs se je takoj oprijel odrešilnega pasu. Počasi smo ga vlekli proti vrhu. Toda Kravs je bil že slab in z eno samo, pa še to premrzlo roko ni vzdržal teže. Nenadoma je kriknil, preprijel skalo, popustil pas in omagal. Tema je bila že tolikšna, da smo samo še slišali, kako se je njegovo telo nekajkrat odbilo od

sten in izginilo v breznu. Preden smo mogli storiti karkoli, je tudi Bokalovo veliko, a že čisto oslabeledo telo zdrsnilo s police in izginilo v globeli Krme. Tam so spomladi oba našli lovci. Ugasnil je velik revolucionar in človek, ki nas je v teh kratkih tednih naučil veliko življenjskih resnic, predvsem pa, kako se je treba bojevati proti vsemu nasilnemu in krivičnemu.

Ostali smo trije. Zdaj smo bili tako slabi, da bi bili potrebovali najprej toplo hišo, kak čaj in varno ležišče. Naši udje so bili že zmrznjeni, nekateri manj, drugi bolj, vendar nam je premikanje dalo toliko moči, da smo se ustavili in začeli razmišljati, kam bi se obrnili. Ko človek tako misli, je še vedno živ. V tem silnem mrazu in negotovosti je bila to drzna ugotovitev. Če že ne drzna, zanimiva pa prav gotovo!

Kam? Vsak je predlagal svoje.

»V Radovni imam brata,« sem svetoval, »pojdimo tja, potem pa bomo že videli!«

Takoj sem videl, da jima ta smer ne diši. Oskar se je nekaj prestopal, potem pa predlagal:

»Kaj bi silili v to luknjo. Vem za nekaj boljšega. Pojdimo v Slamnike k Matevžu Volfu. Ta ima skrit bunker in tudi bliže dolini bomo!«

Oskar je za Matevžev bunker vedel zato, ker je tam čakal na zvezo z nami, ko je prišel z Jelovice, in tudi proti Bledu ga je vleкло. Brinar, ki je bil bolj molčeč in mu je ta smer tudi bolj prijala, je po kratkem premisleku pritrnil:

»Ne bi bilo napak, pa pojdimo, kakor predlaga Oskar!«

Tudi jaz se nisem nič upiral, saj je bila Radovna vas odročna in daleč. In tako smo zatavali v zasneženo Pokljuko...

Vsekakor smo najprej hoteli priti do ceste, ki je bila prav gotovo zvožena, hkrati pa tudi nevarna. Vendar smo morali hoditi tako, da bi bila možnost srečanja z Nemci čim manjša. Gazili smo in gazili, se izmenjavali spredaj za gaz in se skušali izogibati nevarnim krajem.

Noč je bila dolga in ni je bilo konec. Cesta bi morala biti že zdavnaj za nami, toda ni in ni je bilo. Hodili smo vso noč, in šele ko se je začelo svitati, smo le nekako dotipali cesto. Ugotovili smo, da smo krožili sem in tja. Tako smo šele jutraj prečkali cesto in si zadali nadaljnji cilj: Goreljek!

To je bil že drugi dan, ko nismo nič jedli, poleg tega pa nas je utrujala hoja in spopadanje z mrazom in snegom. Spet smo ga bredli do pasu in se ozirali naokoli, da nas ne bi kje zalotili Nemci. Vmes nam je prišlo na misel, da bomo kje naleteli na druge tovariše, predvsem pa na Jakopiča in Knafliča, ki sta se med streljanjem v tisti lipanski strmini odtrgala od naše skupine.

Toda Pokljuka je bila mirna in razen nas nismo nikjer naleteli na kaj živega. Premikali smo se kakor napol mrtvi in minil je ves dan, preden smo končno le prigazili do planine. Zdaj se nismo več obotavljali. Naši želodci so morali dobiti nekaj toplega, potem pa naj bi bilo to karkoli. Vdrli smo v neko koč, zakurili na ognjišču, in ker ni bilo drugega, nalomili nekaj smrekovih vejic. Iz njih smo si skuhali čaj, kakršen je v partizanah prišel na vrsto vedno takrat, ko ni bilo drugega.

Ko smo čakali na to toplo vodo, smo se počasi začeli ogrevati. Pokazalo se je, da je bil izmed vseh treh najbolj ozebljen Brinar. Zaradi segrevanja so ga noge začele hudo boleti. In ko je hotel sezuti čevlje, ni šlo. Pomagala sva mu z Oskarjem in šele s silo se nama je posrečilo zvleči mu jih z nog. Bile so rdeče, premrznjene. A najina sila je bila tudi tako slaba, da sva komaj zmogla ta napor.

Smrekov čaj nas je malce ogrel in opomogli smo si toliko, da smo krenili ponoči naprej. Nadaljnja postaja naj bi bila kakšna koprivniška hiša.

Zdaj smo tvegali toliko, da smo hodili kar po poti. Vedeli in čutili smo, da smo slabi. Če bi nas kdo opazoval, bi rekel, da se tam pozibavajo trije pijanci. Hoteli pa smo hoditi previdno, kajti pot

je pot. Spredaj je nekaj časa hodil Brinar in se včasih ves slaboten ustavil ter šepnil:

»Ali jih vidita? Nemci! Nazaj!«

Pognali smo se s poti in opazovali ter čakali, kdaj bo zaropotalo. Nič takega se ni zgodilo. Z zadržanim dihom smo ugotovili, da so blizu poti stale le od snega ukripljene smreke.

Kljub temu smo se obrnili v drugo smer in gazili sneg na celo, to pa nam je še bolj jemalo moči.

Naenkrat se je Brinar spet ustavil in vznemirjeno dahnil:

»Luči! Vidita luči! Tam spredaj!«

Počakali smo, se čez čas spet pomaknili naprej, toda tam, kjer naj bi bile napovedane luči, ni bilo ničesar.

Bolj ko smo iskali nove smeri, bolj smo se čutili obkoljene, ogrožene in zasledovane. Kaj takega nisem doživljal še nikoli poprej niti se mi je primerilo kasneje.

Spet se je nekdo oglasil:

»Stojta! Lezita, obkoljujeta nas!«

Okoli nas je bilo vedno več luči, videli smo vedno več Nemcev, a vselej se je izkazalo, da to povzroča le naša domišljija, mraz, slabost, lakota in utrujenost. Smrtna utrujenost!

Končno se mi je zdelo, da sem bil izmed vseh treh še najbolj telesno odporen, kajti spoznal sem, da razen nas v bližini ni nikogar. Tudi sile me še niso čisto zapustile in v meni se je sprostila nekakšna rezerva, ki se je v telesu nabirala dolga leta. Končno ni bilo čudno: Brinar je bil poprej dolga leta čevljar, Oskar pa šofer, jaz pa se glede odporosti nisem mogel preveč pritoževati. Zato sem končno presekal:

»To ne pelje nikamor! Iz tega labirinta moramo čimprej ven!«

Zbral sem moč in pamet, stopil naprej in poslej nismo videli nobenega obroča več in nobenih luči.

Prepričan sem bil, da gremo proti Koprivniku, čeravno je skoraj vsa Pokljuka enaka in smreka podobna smreki, zlasti pozimi. Preveč sem zaupal sam

Nikolaj Pirnat: Otožni kuhar, iz cikla Blazni kronos, 1940, perorisba — tuš

sebi, kajti nazadnje smo prišli ven pri kantini na Mrzlem studencu. Naj hudič vzame vse skupaj! Spet smo bili skoraj tam kakor prejšnji dan. Zato smo hoteli ugotoviti, kako je v okolici in se morda tam kje okrepčati. Zdaj smo resnično zagledali luči! Prave luči! To je bil Mrzli studenec. Previdno smo se bližali hiši.

»Nemci!« smo šepnili skoraj vsi hkrati, ko smo tam blizu opazili stražo. »Nazaj!«

In tako je bil tudi ta napor brez-uspešen.

Vendar pa se zdaj nismo dolgo obotavljali. Krenili smo proti Koprivniku; to pot ga nismo zgrešili in tudi nihče nas ni ustavljal. Čutili smo, da so naše moči res pri koncu, zato smo bili še tako pri-sebni, da smo potrkali pri prvi primerni hiši, čeprav nihče ni vedel, če je kje ka-ka nemška zaseda ali so njeni stanovalci pravi ljudje. Imeli smo srečo, po dveh dneh zmrzovanja, naporov, lakote in ne-gotovosti, smo končno le dobili nekaj v želodce. Gospodar nam je dal nekaj kru-ha in lonec navadne črne kave. Drugega ni imel.

Kmalu smo krenili naprej, sicer še vedno slabi, toda vsaj malo okrepljeni. Mraz nam je še vedno hudo nagajal, toda prav zaradi tega je bilo treba čim-prej priti na varnejši kraj. Prek Gorjuš smo prigazili na Belško planino. Vdrli smo v neko kočo, zakurili, iskali po bajti kako hrano, pa je ni bilo, in se morali zadovoljiti le s toploto, ki je vela s pri-jaznega ognjišča. Zdaj Oskar ni imel več potrpljenja in obstanka: dogovoril se je z nama, da se drevi dobimo v skalni votlini nad Slamniki, sam pa je odšel naprej. Imel je srečo in je pri skali na-letel na Matevža Volfa, ki se je tam ukvarjal z lesom samo zato, da bi po-magal komu izmed nas. Računal je, da bo pomoč v teh dneh verjetno sila po-trebna. Oskar je odgazel naprej k Ma-tičku, ki je višje kot Volfova hiša, še prej pa se je z Matevžem dogovoril, da se bomo oglasili zvečer pri njem. Tako je bila zveza s svetom končno spet vzpo-stavljena, čeravno še zelo skromno in negotovo. Zvečer smo se sešli pri luknji in šli naprej k Matičku. Brinar zdaj ni mogel več naprej in je ostal skrit kar tam. V tej hiši je bil tudi ob pet zmrz-njenih prstov na nogi.

Padel je 1944. leta nekje na Jelovici.

Midva z Oskarjem pa sva odgazila k Volfu; ta naju je najprej pošteno na-

hranil, skrivala pa sva se v spretno zgra-jenem bunkerju v hiši. Sicer pa je bilo v njem temno, zato zatočišče kljub var-nosti, ni bilo prijazno. Oskar je ostal tam vse do spomladi, potem je spet pri-šel v četo, toda bil je ves živčen in čisto drugačen, kakršnega smo poznali po-prej. Večmesečna tema in samota sta storili svoje. Nemara je tudi njegova smrt julija istega leta na Voklem v ve-liko meri posledica njegovega zdravlje-nja v tistem temnem skrivališču.

Kmalu za tem, ko sva prišla k Volfu midva z Oskarjem, sta se oglasila še dva lipanška soborca, in sicer Janez Volf-Družinski, ki je bil gospodarjev sorod-nik, in Franc Dijak-Štefan. Veseli smo bili tega srečanja in se tako pomenili o vsem, kar smo preživeli zadnje dni. Ta-ko sva tudi zvedela, kako je bilo z nji-hovo skupino in s Knafličem in Jakopi-čem. Knaflič se je naslednje jutro, po-tem ko smo mi že odgazili med pokljuške gozdove, prismočal na lipanško pla-nino, verjetno prepričan, da bo tam na-šel koga izmed nas. Bil je dober smučar, zato se je še bolj zanesel na svoje noge. Pridršel pa je natanko med Nemce, ki so se še zadrževali na planini in ga po-kosili z rafali. To dokazuje, da se je ves prejšnji dan in vso noč sam skrival ne-kje blizu Kleka, vendar brez koristi. Nje-gove kosti so našli šele spomladi. Tudi Jakopiča ni bilo več med živimi. Ostal je tam, kjer je zginil. Njegove ostanke so odkrili šele potem, ko je skopnel sneg.

Zdaj smo vedeli, da je bila naša sed-merica najbolj nesrečna. Padli so kar štirje, Brinar in Oskar pa sta bila močno ozebljena. Družinski in Štefan sta se kmalu vrnila v četo, ki je bila poslej v svislih na Križih, jaz pa sem se vrnil tja čez štirinajst dni.

Matevž Volf je takrat in še pozneje veliko storil za nas in bil pri tem zelo previden. Zato se je tudi obdržal.

Izmed vseh sedmih, ki smo januarja 1942 tičali v zamrznjenih lipanških ste-nah, sem nazadnje ostal živ samo jaz.

NOB in ljudska revolucija — vedno prisoten navdih za sodobno kulturno ustvarjanje

(Iz govora predsednika republiškega odbora Zveze združenj borcev narodnoosvobodilne vojne Slovenije Janka Rudolfa ob letošnji podelitvi nagrad vstaje slovenskega naroda)

Tradicionalno podeljevanje nagrad vstaje slovenskega naroda je vsakoletni pregled dosežkov na celotnem kulturnem področju, pregled tistih dosežkov, ki se nanašajo na tematiko osvobodilne vojne in revolucije na Slovenskem. Letos lahko z zadovoljstvom ugotavljamo, da je ta kulturna žetev obilna, bogata po problematiki in da jo odlikuje izredno visoka kvaliteta vseh nagrajenih prispevkov. To pa je vsekakor spodbudni dokaz za to, kako živa in nujna je potreba, da se neizčrpen vir izročila revolucije nenehno pojavlja tudi kot vedno prisoten navdih za sodobno kulturno dejavnost. Dela izpričujejo potrebo po izpovedanih težnjah njihovih ustvarjalcev kakor tudi zahtevo naših ljudi po negovanju in razvijanju najbolj humanih, plemenitih in ustvarjalnih tradicij naše narodnoosvobodilne borbe. Ta potreba, trajno prisotna v našem sodobnem življenju, je povsem razumljiva, saj predstavlja težnjo vseh naših delovnih ljudi za doslednim in vztrajnim nadaljevanjem vsega tistega, kar je zorelo v vrsti generacij našega naprednega in delavskega gibanja in ki je tako enkratno in pretresljivo zaživel ob usodni odločitvi slovenskega naroda leta 1941.

V bratski povezanosti z vsemi jugoslovanskimi narodi je slovenski narod takrat prvič v svoji zgodovini vzel lastno usodo v svoje roke in pričel pisati svojo resnično zgodovino. Osvobodilna fronta slovenskega naroda je bila idejni, politični in organizacijsko-revolucionarni izraz te volje in hotenja, samobitnosti in neomajne želje ter zahteve, da on ostane enakopraven subjekt vsega takratnega dogajanja in samostojen ustvarjalec svoje prihodnosti.

Kulturno-umetniško in znanstveno ustvarjanje na temo narodnoosvobodilne borbe in ljudske revolucije je do-

stojno nadaljevanje velikega opusa umetniških in kulturnih stvaritev, ki so nastale v najtežjih dneh naše polpretekle zgodovine. Hkrati pa je to tudi najbolj pristna in zlahka vez med revolucijo, njenimi neprecenljivimi moralnimi in humanimi vrednotami z današnjim življenjem, dogajanjem in potrebami našega časa. Tako ustvarjanje pa je tudi dragocen način obujanja tradicij našega narodnoosvobodilnega boja in prava »pesem za današnjo rabo«, kot je že v začetku borbe zapisal v svoji pesmi Oton Župančič. To delo, ki ga imenujem *pesem za današnjo rabo*, nas tudi neprestano spominja in opominja na veliko izročilo narodnoosvobodilnega boja, ki je danes prav tako pomembno, kot je bilo nekoč, saj predstavlja našo svobodo, enakopravnost in neodvisnost. To pa so tiste osnovne prvine vsega, kar je bilo in ostane v naši revoluciji trajno in nepogrešljivo. Sem sodi zlasti pravica, da si vsak narod in vsaka družba po svojih potrebah, hotenjih in lastni volji ureja življenje in medsebojne odnose tako, kot ji najbolj ustreza in kot misli, da je v danem trenutku najbolj prav.

Pri vsem tem pa je še vedno potrebna enaka odločnost za ohranitev neodvisnosti in samostojnosti, kot je bila v več kot pred petindvajsetimi leti potrebna za brezkompromisno borbo za dosego tega smotra. Jugoslovanski narodi so prav zaradi svoje odločnosti v času revolucije, neomajne zvestobe njenim smotrom in zaradi bratstva in enotnosti, ki sta bila skovana v tej revoluciji, zdržali marsikatero preizkušnjo in najrazličnejše pritiske z vseh strani. Zato nam to tudi v prihodnje zagotavlja uspešno, sicer vseh težav polno in z mnogimi zaprekami preprejeno, toda kljub temu stalno in neizadržno napredovanje po določeni poti.

Jugoslavija je odprta dežela, Slovenci pa smo v njej na najbolj izpostavljenem delu naše domovine podvrženi vsem mogočim vplivom. Omenil bi predvsem vplive, ki v našo socialistično resničnost neprestano vnašajo tuje pojave in pri-

mesi. Odkritost in resnicoljubnost — eni največjih vrednot naše revolucije — sta nam dajali moči, da smo z naše poti neusmiljeno odstranjevali vse, kar je bilo tujega. To pa nam dokazuje, da je prav negovanje te tradicije in dosledno nadaljevanje take politike tudi v graditvi naše sedanje podobe vsakodnevna nujnost in potreba, katere ne smemo nikoli pozabiti.

Ce je v današnjem času treba obvladati mnoga protislovja in dileme, ki jih prinaša vključevanje v svetovna ekonomska in politična dogajanja in če smo se odločili za način socialističnega blagovnega gospodarstva, potem je kot na dlani, da nam je še vedno potrebna organizirana in zavestna dejavnost. To pa pomeni, da je samoupravna družbena ureditev edina možna alternativa, ki predstavlja hkrati zavestno in organizirano upravljanje z lastno usodo, kar ni nič manj pomembno kot zavestna in organizirana odločitev za oborožen boj. Dosežki tega boja pa so nam bili in nam bodo trajno izhodišče za uspešnost naših sedanjih in prihodnjih naporov, za nenehno oblikovanje revolucionarne podobe naše samoupravne socialistične družbe. Za to je tudi kulturna in umetniška ustvarjalnost, ki temelji na najvišjih vrednotah naše revolucije, dragocen in nujen prispevek pri oblikovanju družbene zavesti v naši današnji samoupravni socialistični družbi.

Tovarišice in tovariši! Dovolite, da letošnjim nagrajencem doktorju Tonetu Ferencu, Vladimiru Kavčiču, Francetu Križnarju, Alenki Nedog, Rafaelu Perhavcu, Ivetu Šubicu in Franu Žižku iskreno čestitam k temu velikemu priznanju in prosim predstavnika žirije tovariša Vladimira Lakoviča, da poda poročilo.

Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945

dr. Tone Ferenc

Tone dr. Ferenc je z Nacistično raznarodovalno politiko v Sloveniji v letih 1941—1945 skrbno, dokumentirano, vsestransko in neizpodbitno osvetlil poskus, da bi uničili mali slovenski narod, kar so z vso okrutnostjo in silo ter z vsemi sredstvi v naši bližnji preteklosti skušali doseči nacisti nemškega rajha. To je bilo nadaljevanje germanizatorskega pritiska v preteklosti in njihove težnje pro-

dreti z uničenjem slovenskega naroda do Jadranskega morja. S tem svojim delom, ki ga odklujeta strokovna zgodovinska in metodološka dognanost ter visoka raven obdelave, je avtor orisal velik del trnove poti, ki so jo prehodili Slovenci do svoje suverenosti in svobode, priborjene v osvobodilnem boju; ta je bil obenem borba za njihovo ohranitev kot naroda, revolucionarni cilji tega boja pa so pobudili v njem tiste energije, ki so bile potrebne, da bi se tem uničevalnim nacističnim poskusom uprl v najbolj črnih dneh obupa.

Žrtve

Vladimir Kavčič

Kavčičev roman *Žrtve* prikazuje življenje v Poljanski dolini v dneh pred vojno, ob napadu na Jugoslavijo ter v prvem letu osvobodilnega boja.

Vladimir Kavčič se v svojem pisateljskem delu loteva kljub svoji mladosti predvsem obravnavanja revolucije, dilem in preizkušanj, ki so se med ljudmi takrat postavljale. Hkrati išče odgovor na vprašanje, kaj je revolucija pustila v zavesti ljudi tudi po vojni. V svojem zadnjem romanu pa se je lotil kompleksne obravnave usode ljudi iz Poljanske doline. Njegov roman ima celo galerijo glavnih junakov, ki so razpeti od ene skrajnosti do druge. In vse te junake je uspel povsem oživeti, da stopajo pred bralca v vsej raznolikosti kot resnični in doživeti. Kavčiču je uspelo prikazati ljudi z največjo prepričljivostjo in vsako njihovo dejanje utemeljiti kot edino logično. V romanu praktično ni statistikov, vsi so živi, resnični ljudje, pa čeprav se pojavljajo le fragmentno. Prav zato daje roman, čeprav je omejen le na del naše domovine, resnično sliko tedanjega časa pri nas.

Ne vdaj se, fant

France Križnar

Knjiga Franceta Križnarja: *Ne vdaj se, fant* predstavlja izredno lep in prepričevalen dokument časa in okoliščin iz prvih časov okupacije, doživljanje nemških taborišč in osvoboditve. Presega samo dokumentarnost in ima celo določeno epsko veličino. Avtor pripoveduje izredno plastično, slikovito, tu pa

tam celo poetično v stilu ljudske pesmi. Pripoveduje popolnoma brez patetičnosti, vendar z notranjo prizadetostjo in takó, da čutimo njegovo notranjo moč, ki je prenesla vse strahote življenjske nevarnosti, trpinčenj, bolezní in najhujših, najbolj umazanih ponižanj. Vse strahote in vsa trpljenja pisca niso strle in mu niso vzele mirne sposobnosti, ko razsoja o ljudeh. Nikomur ni krivičen, med ljudmi ne opaža samo pravila, ki so tipična, temveč tudi izjeme, njegova osebna čustva ostajajo nad dogajanja. Sredi strahot nikoli ne izgubi vere v človeka in spoštovanja do človeškega, kjer koli je najmanjša priložnost, da kaj takega opazi. Knjiga ima kljub vsem opisom najbolj grozotnih, umazanih krutosti, kljub blatu in smradu določeno monumentalno veličino, ki je ni mogoče imenovati drugače kakor epsko. Knjigi je samo v prid, da ob njej zelo močno občutimo avtorja v njegovih individualnih, pa tudi tipičnih lastnostih. Tu je spregovoril slovenski kmet z vso najboljšo zgovornostjo, ki jo je navdihnila večstoletna vez z zemljo in naravnim okoljem — kljub vsem krivicam, kljub vsemu trpljenju, o katerem poroča zgodovina. Knjiga pomeni doslej edinstven izraz telesnega, pa tudi duševnega zdravlja in sposobnosti razsojanja v upornosti, izraz, podan z nedvomno ustvarjalno silo.

Tone Tomšič

Alenka Nedog

Knjiga Tone Tomšič izpod peresa Alenke Nedogove o velikem slovenskem revolucionarju — komunistu, ki je v okviru modernega slovenskega delavskega gibanja vse svoje moči posvetil boju delovnih ljudi za socialno osvoboditev in je dal tudi svoje življenje v prvem letu osvobodilne vojne in revolucije, je prva biografija te vrste na Slovenskem. Lik Toneta Tomšiča je orisala skrbno, toplo in človeško pristrčno z vsemi tegobami življenja revolucionarja, predanega velikemu upu prihodnosti.

Biografija njegove osebnosti je živahen in slikovit poskus, da bi orisala zgodovino revolucionarnega gibanja na Slovenskem v letih 1937—1941 oziroma prikazala, kako se je širil vpliv komunistov v množicah, kako so se povezovali in združevali napredni tokovi slovenske družbe in se spreminjala Komunistična stranka Slovenije v dejansko

vodilno politično silo osvobodilnega in revolucionarnega boja slovenskega naroda. Zato je knjiga tudi tehten prispevek k zgodovini delavskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem.

Letalci prekomorci

Rafael Perhauc

Rafael Perhauc je s knjigo Letalci prekomorci odkril slovenski javnosti v zgodovinopisni literaturi dokaj malo znano poglavje osvobodilne vojne jugoslovanskih narodov, vlogo letalcev in letalstva NOVJ. Dokumentirano in podrobno je raziskal nastajanje, razvoj in bojno dejavnost letalstva kot močno orožje NOVJ, ki je veliko pripomoglo v boju proti okupatorjem v drugi polovici osvobodilne vojne in k njenemu uspehu. Zanimivo in vsakomur dostopno je prikazal sodelovanje tega tehnično visoko zahtevnega rodu vojske z narodnoosvobodilno vojsko in njegov prispevek h končni zmagi nad fašizmom na jugoslovanskih tleh. V svoj oris je vpletel tudi politični boj naprednih jugoslovanskih letalcev proti vplivu ubežne kraljevske jugoslovanske vlade in like naših ljudi, ki so v njihovih vrstah darovali svoja življenja za osvoboditev.

Knjiga je zato dragocen donesek k zgodovini, kako se je narodnoosvobodilna partizanska vojska razvijala v jugoslovansko armado, kako je ta kot enakovreden partner drugih zavezniških sil, ki so na evropskem bojišču uničevale nacistični vojaški stroj, s svojimi močmi osvobodila domovino jugoslovanskih narodov.

»21. januar 1942«

Ive Šubic

Akademski slikar Ive Šubic je izrazil ustvarjalec, ki izbira najraje teme iz NOB in socialno družbene problematike.

V sliki »21. januar 1942« (v spomin Rudiju Robniku in tovarišem) je združil svoje dolgoletne izkušnje in spoznanja, kako predstaviti dramatičen dogodek, poln tragike in grozljivosti v enotno likovno umetnino. Pripojil mu je občutek za prvobitnost in znal v ljudeh ter v njihovem naravnem okolju odkriti trdnost, neomajno navezanost na rodno grudo, ki so se zanjo pogнали tudi v neenak boj.

Svojo izpoved pa je obogatil s fantastiko, kakršno srečujemo v bajanjih kmečkih očancev, ko v njihovem pripovedovanju spomini in želje privzemajo podobe živih ljudi, čeravno ne živje več. Brez teže in strnjeni v monoliten blok odhajajo, da se vključijo med maščevalce nad tujimi zavojevalci in požigalci.

Prav ta fantastika je pomemben prispevek Iveta Šubica partizanski tematiki v naši likovni umetnosti. Z njo bistveno pripomore, da se njegovo likovno obujanje spominov in oživiljanje junajske preteklosti dvigne iz suhoparnega beleženja dogodkov v prepesnjeno, baladno, monumentalno umetniško resnico.

Napravite mi to deželo zopet nemško

Fran Žižek

Fran Žižek je za letošnji praznik 27. april pripravil kot avtor teksta in televizijski režiser dramsko kroniko o tragediji in veličini pohorskega bataljona z naslovom *Napravite mi to deželo zopet nemško*. Delo je prvi tovrstni po-

skus dokumentarno-umetniške obdelave resničnega dogodka iz NOB, hkrati pa s svojo človeško in umetniško prepričljivostjo prerašča okvir dokumentarnega zapisa in se spreminja v široko pretresljivo ljudsko legendo o junakih pohorskega bataljona. Žižek je kot avtor spretno ter literarno izkušeno dopolnil podatke iz dokumentov s pristno človečnostjo. Prav zaradi teh izrazito ustvarjalnih pobud Frana Žižka po literarnem in umetniškem oblikovanju dokumentarne snovi je nastalo delo, ki je polno in pretresljivo odmevalo med gledalci.

Kljub temu da se je Žižek omejil na usodo pohorskega bataljona, je raztegnil mnogo širšo panoramo dogajanja, ljudi in časa na Stajerskem, kot mu ga je določal dokumentarni okvir pohorskega bataljona. Ta oddaja je imela izredno velik političen in kulturn odmev med slovenskim občinstvom. Celotno delo, ki traja v obeh delih več kot tri polne ure, je bilo eno tistih, ki je najbolj pritegnilo občinstvo in so ga morali ponavljati. Etična in moralna poslanica je bila pri gledalcih nesporno dosežena in je nesporen izreden vsestranski uspeh te Žižkove dramske kronike.

Moji partizanski filmi

France Štiglic

V Beogradu so 27. junija objavili sklep žirije o podelitvi nagrad »4. julij«. Te nagrade je ustanovil zvezni odbor Zveze združenj borcev NOV Jugoslavije in jih bodo odslej podeljevali vsako leto. Nagrajeni so bili avtorji, katerih ustvarjalnost je pomembna za razvijanje revolucionarnih tradicij osvobodilnega boja, in to na področjih, kot so književnost, kiparstvo, slikarstvo, arhitektura, glasba, film, zgodovina, publicistika in medicinska rehabilitacija.

*Nagrade »4. julij« so razen avtorjev iz drugih republik in Partizanskega invalidskega pevskega zbora prejeli tudi trije Slovenci: Matej Bor za pesniško zbirko *Previharimo viharje*, France Mihelič za zbirko umetniških del na tematiko NOB in France Štiglic za vrsto svojih partizanskih filmov. Takole se spominja filmskega upodabljanja tega velikega časa:*

* * *

Da je bil naš prvi film po osvoboditvi partizanski, je bilo tako naravno in samoumevno, da bolj ni moglo biti. Kaj naj namreč narod in človek najprej upodobita za začetek novorojene nacionalne filmske proizvodnje, če ne svojega največjega doživetja, boja za svobodo? Zato je bil film *Na svoji zemlji* srečno rojen in je to prirodno težnjo tudi izpolnil.

No, od takrat je minilo že več kot dvajset let in snemanje tega filma se vse bolj odmika v spomin ali skromne zapise naše filmske zgodovine. Toda film je

ostal in kdaj pa kdaj spet ožive na filmskem platnu Očka Orel, partizan Sova, komisar Stane, Nančika, Tildica in Drejc, zažive ljudje iz Baške grape, partizanske brigade in divizije in gledalci se spet lahko spomnijo — kot pravijo sami — kako je bilo res v partizanih.

Tudi mi, ki smo ta film ustvarjali, smo bili takrat mladi. Zrasli smo iz partizanov in se nismo ničesar ustrašili. Kljub pomanjkljivemu filmskemu znanju smo se hrabro in z veliko vero spustili v filmski boj za Na svoji zemlji. In ker smo bili še polni tega, kar smo pravkar doživeli, je nekaj ostalo tudi v filmu. Zato pravijo, da je ta film pristen, res naš. Toda bili smo tudi ambiciozni, hoteli smo filmsko spregovoriti čimbolj gladko in lepo, umetniško. Tudi tega je nekaj v filmu, vsaj toliko, da smo dali slovenskemu filmu na pot prve poteze umetniškega obraza.

Filmske zgodbe iz časa osvobodilnega boja so pozneje še često zaživele na filmskem platnu. Vendar so se začele zapletati v nezanimive in utrujajoče kalupe scenarija in realizacije in nekaj let je bilo potrebnih, da so se filmi otresli golega prikazovanja dogodkov, zvenečih besed in patosa ter je lahko stopil v ospredje človek s svojo osebnostjo, doživetji in usodo, da je filmski jezik postal bolj tekoč in umetniška prizadevanja globlja in zanimivejša.

Film Volčja noč, ki sem ga snemal v Makedoniji, je že tipal v to smer, filmi, ki so mu sledili — Dolina miru, Deveti krog in Palada o trobenti in oblaku — pa so že izraz kontinuiranega ustvarjalnega dela.

Partizanska komedija ali veseloigra Ne joči, Peter! je bila povsem nekaj drugega. S tem filmom smo hoteli odpreti tudi vesele strani partizanskega življenja, ki so prav tako gosto popisane, a so čakale in še čakajo, da jih prepíšemo na filmski trak.

V kratkem bomo za ljubljansko televizijo posneli po scenarijih Ivana Ribiča novo serijo o obveščevalcih — VOS. Od prve, ki je pritegnila mnoge gledalce, je minilo že nekaj let. Upamo, da bo ta druga, ki bo popolnejša — sestavljali jo bodo filmi po 50 minut, boljša in bolj zanimiva.

Izjemni čas osvobodilnega boja je tako bogata zakladnica motivov, ki vabijo ustvarjalca k umetniškemu oblikovanju, da se nam ni treba bati za prihodnost partizanskega filma. Dozoreval bo s časom in ljudmi in bo še naprej ubujal ter ohranjal dogodka in človeka teh dni našemu spoznanju in doživljanju.

Tone Tomšič je bil eden od tvorcev tistega gibanja, iz katerega je vznikla naša revolucija

Alenka Nedog

V slovenskem delavskem gibanju in pri pripravljanju vstaje proti okupatorju je bil Tone Tomšič nedvomno pomembna osebnost. To in njegova junaška drama v fašističnih zaporih ter smrt, ki ga je povzdignila v narodnega heroja, sta bila momenta, ki sta mi narekovala lotiti se dokumentiranega prikaza njegovega življenja in dela. Želela sem osvetliti njegovo dejavnost za zgodovino, hkrati pa njegovo bogato revolucionarno podobo približati vsem tistim, ki ga niso poznali, predvsem mladini in prihajajočim rodovom.

Toda še nekaj čisto osebnega me je pritegnilo in me spodbujalo, da sem pri delu vztrajala. Ko je Tomšič padel, sem bila skojevka v 16. letu starosti, vsa navdu-

šena za akcije, a s slabo predstavo o tem, kaj je komunist. Preden je naša skojevska skupina tistega dne odšla na potresno in napisno akcijo, posvečeno Tomšičevemu spominu, nam je o njem govoril njegov sodelavec in naš vzgojitelj, komunist Ingo Vrščaj. Razgrnil je pred nami kot še nihče dotlej podoba klenega komunista, človeka plemenitega značaja, drznega, a brezmejno požrtvovalnega revolucionarja. In mladi entuziasti smo dobili v Tomšiču in tudi v Vrščaju, ki je dva meseca za tem prav tako padel pod streli v Gramozni jami, svoj veliki vzor. Njuna podoba me je potem spremljala v ljubljanski ilegali, v partizanih in tudi pri povojnem političnem delu.

Ko sem po letih mladinskega aktivizma našla svoj življenjski cilj v raziskovanju delavskega gibanja in ljudske revolucije na Slovenskem, sem se pri preučevanju dokumentov naše polpretekle dobe ponovno srečala s Tomšičevo osebnostjo. Podoba junaka in velikega človeka se je dopolnila s spoznanjem, da je bil Tomšič eden od tvorcev tistega gibanja, ki je oralo ledino za polje, na katerem je vzklilo seme revolucije. In tako sem se pred leti oprijela dela, zavedajoč se velike odgovornosti in nič manj težav, ki so me čakale. O njih, zlasti v zvezi z zbiranjem ustnih pričevanj, sem deloma spregovorila v uvodnih besedah knjige. Še posebej sem si prizadevala ogniti se patetičnosti in praznemu povelečevanju — slabosti, ki sta značilni za običajno pisanje o herojih in prvorobcih. Njihova dejanja so sama po sebi pač dovolj velika, da ne potrebujejo okrasnih besed. Zato sem Tomšičevo delo in življenje prikazala tako, kakor so mi govorili pisani in ustni viri. Nič nisem zamolčala, a tudi dodala nisem nič brez utemeljitve.

Slišala sem za pomisleke, češ da knjiga premalo pove o Tomšičevem osebnem življenju. Ne glede na to, da je Tomšič, ko je postal partijski delavec, svoje privatno življenje podrejal partijskemu delu, moram poudariti, da je knjiga zgodovinsko dokumentarno delo, kar sem poudarila tudi z naslovom *Oris življenja in revolucionarnega delovanja*.

Biografski roman, ki piscu dopušča mnogo večjo svobodo, je druga stvar, toda to je naloga literata, ne zgodovinarja.

V uvodnih besedah h knjigi sem zapisala, da nisem mogla najti poti do vseh, ki bi bili lahko o Tomšiču kaj povedali, da pričakujem dopolnitev, novih podatkov in tudi popravkov. Nekaj pisem z novimi podatki sem že dobila, pričakujem jih še več. Že po izidu knjige sem našla tudi nekaj dokumentov, ki osvetljujejo nekatera vprašanja, a sem jih morala pustiti odprta, ker niso bila dovolj raziskana. Takšna je pač narava našega dela. Vse nove podatke, osvetlitve in popravke nameravam zbrati in jih objaviti kot dopolnilo h knjigi. Če bi se pokazala potreba po novi izpopolnjeni in popravljeni izdaji knjige, bi se tega seveda rada lotila. Za to dolžnost me zavezuje tudi priznanje, ki ga je družba dala mojemu delu, še bolj pa zanimanje, ki ga je knjiga zbudila med bralci.

* * *

Ko razmišljamo o tem, kako gojiti in razvijati tradicije narodnoosvobodilnega gibanja, bi morali predvsem vedeti, kaj želimo s tem doseči. Potem bomo laže izluščili tisto, kar to delo krepi in bogati, oziroma izločili, kar bolj škoduje kot koristi. Mladina, ki je vedno bila in je obrnjena v sedanost in prihodnost, je občutljiva za to, kako se poudarja preteklost, tembolj, če gre za junaško obdobje narodne zgodovine. Vsiljevanje vzorov in vase zaverovano povelečevanje preteklih dogajanj jo odbija, še zlasti če začuti solunaško trkanje po prsah ali razhajanje besed z dejanji. Menim, da je razvijanje tradicij uspešno, kadar mladina narodnoosvobodilni boj spoznava stvarno in brez olepšavanja tako, da ji vzbuja spoštovanje in ponos, goji v nji plemenita čustva ter ji utrjuje prepričanje, da sodelovanje

v boju za narodov obstanek ni zasluga, temveč posameznikova dolžnost. V tej smeri lahko stori največ dobra knjiga, kvaliteten in prizadeven pouk zgodovine v šolah, zavzeto in nešablonsko pisanje časnikov, smiselno urejena razstava itd. Izmišljanje vseh novih oblik, raznih, na hitro improviziranih tekmovanj, slabo pripravljenih proslav raznih obletnic »zaradi obletnic« in temu podobno, sporočila NOB bolj profanirajo kot razvijajo. Zato naj bi zlasti pri tem delu veljal stari rek: Bolje malo, pa tisto res dobro!

Že v mladih letih sem imel priložnost videti marsikateri okupatorjev ukrep za uničenje slovenskega naroda

Dr. Tone Ferenc

Ko je nekdo v Delu poročal o izidu moje knjige Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945, je pripomnil, da »uradno hladni avtorjev naslov ne razloži docela njene vsebine«. Knjiga res ne govori o kakšnem nacističnem politiziranju, temveč kaže odnos nacistov do slovenskega naroda, ali bolje, prikazuje, kako so nameravali nacisti po zasedbi Slovenije aprila 1941 v nekaj letih uničiti Slovence kot narodno enoto.

Že od takrat, ko sem se začel poblizje seznanjati z zgodovino druge svetovne vojne in našega osvobodilnega boja, sem si zastavljal vprašanje, kaj so nameravali nacisti storiti s slovenskim življem. To vprašanje me ni zanimalo samo kot zgodovinarja, temveč tudi kot Slovenca, saj sem imel v mladih letih priložnost videti in tudi občutiti marsikateri okupatorjev ukrep za uničenje slovenskega naroda. Dobro se še spominjam, kako sem moral ob začetku okupacije opustiti srednješolski študij in sem ga lahko nadaljeval šele čez več kakor šest let, kako smo s šolskega podstrešja kljub oboroženemu nemškemu učitelju skrivaj in kradoma odnašali slovenske knjige, ki so jih nacisti nameravali požgati; kako so nato te knjige romale od hiše do hiše, od bravca do bravca itd.

Sodil sem, da vprašanje, ki sem si ga zastavljal več let in na katerega sem poskušal odgovoriti v svoji knjigi, ni kakšna obrobna zadeva, temveč eno od osrednjih vprašanj naše preteklosti. Žal so nekateri, ki so odločali o mojem delu, sodili drugače, zato seveda moje raziskovanje tega problema včasih ni bilo deležno njihove naklonjenosti ali pomoči.

Ko sem jeseni 1958. leta začel kot arhivar v Muzeju narodne osvoboditve Slovenije zbirati gradivo za svojo raziskovalno nalogo, se še nisem zavedal, kakšen napor bo zahtevalo prav to delo. Tedaj seveda še nisem vedel, kje vse hranijo za moje delo zanimivo in potrebno gradivo. Že pri pregledovanju domačih arhivov pa sem ugotavljal, da jih pisci razprav in člankov o množičnih deportacijah Slovencev niso izčrpali in so se zadovoljevali le s hitro dostopnim in po njihovi presoji pomembnejšim gradivom. Najprej sem tudi sam nameraval obdelati le vprašanje nacističnih deportacij Slovencev, toda kaj kmalu sem spoznal, da je treba odnos nacistov do slovenskega naroda preučiti širše in ne samo ob enem, čeprav najpomembnejšem in najbolj bolečem vprašanju. Zato sem za predmet svojega raziskovanja vzel nacistično raznarodovanje Slovencev v celoti, zlasti pa tri osnovna vprašanja:

1. množične deportacije Slovencev, 2. načrtno naseljevanje Nemcev na slovenski zemlji in 3. ponemčevanje slovenskega prebivalstva. To so tudi tri osrednja poglavja knjige, ki ima za uvodni poglavji nujno potrebni prikaz nacističnega raznarodovanja v drugih zasedenih pokrajinah in nemških imperialističnih pretenzij v Sloveniji pred drugo svetovno vojno. Brez teh obsežnejših uvodnih poglavij bi ne bilo mogoče pravilno izmeriti in oceniti obsega in intenzivnosti nacističnega raznarodovalnega dela v zasedenih slovenskih pokrajinah.

Kot rečeno, v začetku nisem vedel, kako naporno bo prav zbiranje gradiva. Ob delu pa sem vedno bolj spoznaval, da je mnogo gradiva v tujih arhivih. Ko sem ugotovil, da sta raznarodovalno delo v Sloveniji obravnavala kar dva sodna procesa (VIII. in XI.) pred ameriškim vojaškim sodiščem v Nürnbergu, sem si pri poljski državni komisiji za ugotavljanje okupatorjevih zločinov na Poljskem izposloval pregled tega gradiva. Zatem sem v inštitutu za sodobno zgodovino v Münchnu pregledal mikrofилme z gradivom Himmlerjevega osebnega štaba. Himmler je bil namreč državni komisar za utrjevanje nemštva, utrjevati nemštvo pa je v glavnem pomenilo uničevati druge narode, zlasti slovanske.

Ker so nekatera vprašanja raznarodovalnega dela obravnavali tudi v nemškem zunanjem ministrstvu v Berlinu ali v nemških diplomatskih in konzularnih predstavništvi, na primer v Zagrebu, Rimu, Beogradu, Ljubljani itd., sem moral pregledati tudi gradivo političnega arhiva nemškega zunanjega ministrstva v Bonnu. V začetku baje iz tehničnih razlogov nisem mogel videti izvirkov, pa sem se moral zadovoljiti s pregledom fotokopij in mikrofilmov, ki jih hranita državni arhiv in knjižnica zunanjega ministrstva v Londonu. Slednjič mi je vendarle sedaj že pokojni vodja omenjenega arhiva v Bonnu g. dr. J. Ulrich preskrbel možnost pregledati nekaj izvirnega gradiva. Nekaj zanimivega gradiva sem našel tudi v nemškem osrednjem arhivu v Potsdamu. Žal mi niso dovolili pregledati bogatega arhivskega fonda štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva, ki ga hrani nemški zvezni arhiv v Koblenzu. Ves čas sem tudi pridno naročal — deloma tudi na lastne stroške — mikrofилmsko gradivo iz nacionalnega arhiva v Washingtonu. Bil sem nekaj časa v Sloveniji edini, ki je naročal in uporabljal takšno gradivo in hvaležen sem svojemu dobremu kolegu dr. D. Bibru za marsikatero opozorilo in napotilo.

Prav uporaba širše zbranih virov mi je omogočila priti do novih rezultatov, to je širše in popolnejše prikazati okupatorjeve raznarodovalne zamisli, načrte in ukrepe, potek njihovega izvajanja in uspehe ali neuspehe. Pri tem sem na novo ovrednotil prispevek narodnoosvobodilnega boja, kako je ta oviral ali celo onemogočal okupatorjeve raznarodovalne namene. Osnovni rokopis, ki sem ga pozneje še dopolnil in razširil, sem marca 1965. leta obranil kot doktorsko disertacijo. Zbrano fotografsko in drugo dokumentarno gradivo sem uporabil za Muzej slovenskih izgnancev, ki sem ga uredil lani spomladi v brestaniškem gradu.

Povedati moram tudi to, da spadam v generacijo, ki zaradi svoje mladosti ni sodelovala v osvobodilnem boju. V tej generaciji pa sem eden tistih — in sodim, da ne redkih, ki jim osvobodilni boj slovenskega naroda proti okupatorjem pomeni najveličastnejše obdobje naše narodne zgodovine. Zato sem se tudi odločil, da njegovemu zgodovinskemu preučevanju posvetim večino svojega dela. Zbirajmo gradivo in vsaj na nekaterih področjih skušajmo storiti, kar je mogoče. Zato sodim, da smo na dobri poti, saj bi na primer Knjižnica NOV in POS s svojimi 13 že izšlimi knjigami in z več kakor 40 pripravljajočimi se deli mogla postati edinstvena zgodovinska knjižna zbirka ne samo pri nas, temveč tudi v mednarodnem obsegu.

Marij Pregelj: Ležeča figura, 1941 (Oflag VI-B Dössel-Warburg), risba — svinčnik

Umirati je mogoče za stvari, v katere veruješ

Fran Žižek

»Na idejo, da bi napisal dramo o pohorskem bataljonu, sem prišel zelo zgodaj, pravzaprav že tedaj, ko sem se vrnil v Maribor iz vojnega ujetništva. Pripovedi o tragični usodi mož te enote so bile tedaj še tako žive, da me je tema zamikala, ker pa je bila velika in tudi docela neraziskana, je bilo seveda v tistem času nemogoče misliti na uresničenje tako zajetnega dela. S podobnim načrtom se je tedaj ukvarjal tudi France Filipič, ki se je prav tako zavedal obsesnosti in tudi odgovornosti dela, zato je po temeljitih raziskavah najprej napisal zgodovino pohorskega bataljona. Prav Filipičevi zgodovinski viri so mi bili v izdatno oporo, ko sem se lotil televizijske drame z naslovom *Napravite mi to deželo spet nemško*, stavkom, ki ga je bil izrekel Hitler med obiskom v Mariboru kmalu po vdoru Nemcev v Jugoslavijo.

Tudi sam sem dosti razmišljal o legendarnem pohorskem bataljonu, raziskoval zgodovinska dejstva, obiskoval še žive priče tistih dogodkov, analiziral obdobje vojne, pri vsem tem pa nisem nikoli pozabil na dogajanja in premike, ki smo jim bili tedaj priča v evropskem, ali natančneje, svetovnem prostoru. V moji igri ne gre samo za usodo pohorskega bataljona, temveč za kolikor mogoče temeljit prikaz nemške okupacije Štajerske tja do prvega zloma, ki so ga Nemci v svoji pustolovščini doživeli — do bitke pri Stalingradu. Po tej bitki so se Nemci na območju slovenske Štajerske vsaj za nekaj časa spremenili. Poraz v mestu ob Volgi je pomenil zanje silovit udarec in marsikdo, ki je pripadal Hitlerjevemu vojnemu stroju, je ob tem dogodku izgubil tudi vero v zmago.

Zame je bilo seveda zmeraj zelo zanimivo, da je ta bitka potekala hkrati s tragičnim koncem pohorskega bataljona. Svojo dramo sem zato gradil na paraleli, da je pohorski bataljon herojsko izkrvavel do zadnjega moža, da je torej doživel bridki poraz, če temu lahko rečem, toda zgodba o njem vendarle izzveni optimistično: Umirati je mogoče za stvari, v katere veruješ! Na drugi strani pa, kot nas uči zgodovina, ni bilo tako! Nemška šesta armada je pri Stalingradu položila orožje in Hitler je bil pričakoval, da se bodo usmrtili vsaj njeni poveljniki in tako dali zgled moštvu. Tudi feldmaršal von Paulus tega ni storil. Še več: potem ko je podpisal brezpogojno kapitulacijo svoje vojske, je na strani Rusije začel delovati proti Nemčiji. S tem, glejte, se je zlomila vera Nemcev v končno zmago, izginotje pohorskega bataljona do zadnjega moža prav v tistem času pa je dokaz, da za ljudstvo, ki ljubi svobodo, ni pretežka nobena žrtev.«

»Narodnoosvobodilna borba bo pomenila tudi v prihodnje nenehni vir ne samo za zgodovinske raziskave, temveč tudi za vrsto umetniških stvaritev. Prav z uspešnimi umetniškimi stvaritvami pa je svetlim tradicijam te borbe in njenega velikega časa mogoče dajati zmerom novo svežino in nove dimenzije. Drama *Napravite mi to deželo spet nemško* je po mojem tudi po oblikovni plati novost. Imenujem jo dokumentarno igro, to pa predvsem zato, ker v njej nastopajo osebe, ki so resnično živele in si dogodki slede tako, kot smo jim bili resnično priča. Seveda pa je zaradi tega avtor nehote postavljen tudi pred drugačne zakone, kot jih na primer poznamo iz dramaturške teorije. Tako nastajajo, ker se seveda drži verodostojnosti dejstev, literarna odstopanja, če naj temu tako rečem. Tako ustvarjanje pa seveda zdrami tudi kritiko, ki zagovarja stališče, da tako oblikovanje ni in ne more biti povsem zgodovinsko resnično. Za svoje delo lahko trdim, da od zgodovinske resnice nisem nikjer bistveno odstopil.«

Prežihov Doberdob v novi izdaji

V zbirki zbranih del slovenskih pesnikov in pisateljev ter zbranega dela Lovra Kuharja-Prežihovega Voranca je Državna založba Slovenije izdala v dveh knjigah sicer že znani roman DOBERDOB, »vojni roman slovenskega naroda«, kakor ga je podnaslovil pisatelj sam. Ponoven izid tega romana je pomemben zaradi več okoliščin. Sedanja izdaja, ki je po vrsti že četrta, ni bila samo potrebna, temveč nujna. Prejšnje izdaje so razprodane. Doberdob je velik vojni roman, eden redkih slovenskih vojnih tekstov s tematiko prve svetovne vojne, tehtno umetniško delo velikega pisatelja.

Drugo, kar lahko zabeležimo ob tem, je to, da smo dobili zdaj prvo kritično izdajo tega teksta, ki jo je kot urednik pripravil Drago Druškovič. Ta kritičnost se ne kaže toliko v opombah k tekstu, temveč bolj v tem, da je urednik objavil v Dodatku odlomke, ki so bili črtani iz izvirnika. Črtal je Ferdo Kozak; ta je od pisatelja dobil pooblastilo, da roman pripravi za natis. Kozak pa je mestoma precej posegal v besedilo, na nekaterih mestih tako, da Prežihov Voranc ni bil povsem zadovoljen. Dopolnilo besedila v tej izdaji nam prvič približa podoba izvirnika. Kritičnost sedanje izdaje pa se kaže tudi v uvodni urednikovi besedi, ki je prerasla v študijo in kritično obravnava vse okoliščine v zvezi s tem romanom, »pobude, gibala in dejavnike«, kakor je to v naslovu napisal.

Pomembnost romana je tudi v tem, da z novo izdajo Doberdoba oživljamo spomin na prvo svetovno vojno in na revolucionarno vretje med slovenskimi vojniki ob koncu vojne in sploh na revolucionarne dogodke pred petdesetimi leti. Celoten četrti del Prežihovega romana nosi naslov Judenburg in ga je

pisatelj posvetil upiranju slovenskih vojakov zoper avstrijsko soldatesko, zoper avstro-ogrsko monarhijo, za mir in za novo jugoslovansko državo. Ob polstoletnici teh dogodkov je vsekakor prav, da nam ne utonejo docela v pozabo.

Tudi ni brez pomena okoliščina, da druga knjiga Doberdoba (roman obsega v sedanji izdaji dve knjigi), predstavlja devetdeseti zvezek v zbirki zbranih del slovenskih pesnikov in pisateljev, tej elitni izdaji slovenskega sodobnega založništva. Prva slovenska kritična izdaja zbranih del slovenskih klasikov predstavlja kljub sorazmeroma počasnemu izhajanju teh knjig več kot samo omembe vredno založniško dejanje. Število devetdesetih knjig z izdajami zbranih del vseh pomembnih slovenskih literarnih ustvarjalcev od Prešerna, Levstika, Jurčiča do Tavčarja, Ketteja, Murna, Župančiča, Cankarja, Kosovela in Voranca predstavlja že kar impozantno število. Ni odveč omeniti, da jih je od osemnajstih zajetih slovenskih pesnikov in pisateljev devet že končanih. Te knjige predstavljajo z opombami, uvodi in dodatki že pravcato zgodovino slovenske književnosti. Do števila 126, kolikor knjig naj bi obsegala celotna izdaja zbranih del slovenskih pesnikov in pisateljev, je sicer še daleč. Potrebno bo še precej prizadevanja in naporov, poglobitvi del poti pa je vendarle že prehojen.

Roman Prežihovega Voranca Doberdob zavzema tudi v pisateljevem umetniškem razvoju posebno mesto. Znano je, da se je prvi zapis izgubil, da je drugemu zapisu, nastalem v dunajskih zaporih, grozila podobna usoda. Vse te okoliščine moramo torej imeti pred očmi, ko jemljemo v roke novo izdajo tega odličnega teksta.

S. R.

Iz roda v rod duh išče pot

Nova antologija slovenske poezije

Na tiskovni konferenci, ki jo je ob izidu nove antologije slovenske umetne pesmi od začetka do današnjih dni priredila založba Mladinska knjiga, je nekdo povedal tudi tole nerazveseljivo

dejstvo: Ko ga je pred leti neki češki prijatelj prosil, naj mu preskrbi najboljšo antologijo slovenske poezije — menda zaradi prevajanja — mu je moral, žal, pojasniti, da trenutno nimamo nobene dobre antologije slovenskega

pesništva. Vse resnice, da antologije sploh nimamo, mu ni mogel priznati. In vendar drži, da nimamo ne pregleda proze ne pesništva. Imeli smo sicer nekaj poskusov antologij, tematsko ali časovno omejenih, celotne antologije slovenskega pesništva pa nismo še dobili in je torej nimamo. Toliko večjega pomena je torej prva antologija, prvi izbor slovenske umetne pesmi od začetka do današnjih dni, ki ga je pod naslovom **IZ RODA V ROD DUH ISČE POT** pripravil pesnik Janez Menart. Ideja urednika je stara nekaj let, založba Mladinska knjiga pa je v prizadevanju izdati čimveč knjig z deli domačih avtorjev in v skrbi slovensko leposlovje čimbolj približati našemu človeku ideje uresničila. Tako imamo pred seboj knjigo, ki predstavlja izbor slovenske umetne pesmi od začetkov do današnjih dni in naj najširšemu krogu prijateljev poezije predstavi najboljše in najznačilnejše primere slovenske poezije od začetka do danes.

Menartova antologija ni preobširna, obsega pa skoraj 500 pesmi in je z njimi predstavljenih 139 slovenskih pesnikov. V knjigi so zastopani res vsi slovenski pesniki, med njimi tisti iz najstarejšega

obdobja, od protestantizma do predstavnikov mlade generacije, čeprav ne najmlajše. V tem cvetniku slovenske rimate besede srečamo torej Trubarjeve stvaritve, Dalmatinove in Kreljeve verzice. Spoznamo pesnike katoliške protireformacije, potem pa se nam že počasi predstavljajo Vodnik, za njim pa Urban Jarnik, Valentin Stanič in čbeličarji, dokler nam posebno poglavje knjige ne predstavi Prešerna. Od Prešerna do moderne je poglavje, v katerem je poleg nekaterih večjih pesnikov tudi nekaj malih, ki pa so vendar našli svoje ustrezno mesto. Poleg Slomška, Cegnarja, Tomana, Koseskega, Valjavca se srečamo z Levstikom, Jenkom, Stritarjem. Nato pa smo že pri Gregorčiču, Aškercu, Medvedu. Cankar, Murn, Kette, Župančič sestavljajo osrednji del poezije v moderni, za njim pa se zvrsti cela vrsta pesnikov mimo Gradnika, Kosovela, Golje, Klopčiča, Mirana Jarca do sodobne poezije. Vmes je posebej predstavljena poezija med narodnoosvobodilnim bojem (Kosmač, Levec, Minatti, Šmit, Bor, Seliškar), potem pa smo pri sodobnikih, ki jih zaključujeta Forstnerič in Kramberger. Urednikova uvodna beseda ima namen prikazati koncept ureditve antologije; o posameznih obdobjih v razvoju slovenskega pesništva in o posameznih predstavnikih govori urednik na začetku vsakega razdelka antologije. V teh kratkih sestavkih skuša analizirati tako čas, slovensko poezijo v njem ter posamezne pesnike. Kakega večjega eseja o slovenskem pesništvu kot celoti knjiga nima. Nekaj najnujnejših opomb k besedilu pesmi zaključuje čez 400 strani obsegajoč izbor slovenske poezije.

Antologij je toliko vrst, kot je sestavljalcev. To ni nič novega. Naravo antologiji daje na eni strani okus urednika, njegova estetska opredelitev, na drugi strani pa namen, ki naj ga zbirka doseže. Brez osebne prizadetosti urednika gotovo ni dobre antologije. Janez Menart je svoj izbor slovenskega pesništva pripravil s širokim poznavanjem dobrega slavista, ki pa je v pripuknem skladu z njegovo pesniško osebnostjo. Naravo svoje zbirke je pojasnil v uvodu, v katerem je najprej pojasnil, da je moral upoštevati želje založbe. Te pa so bile predvsem v tem, naj pač nova antologija ustreže kar najširšim potrebam, pri čemer pa vendar umetniška vrednost ne sme biti prezrta. Bralec naj bi torej v tej knjigi našel najbolj zanimive, najbolj značilne, predvsem pa

Marijan Detoni: Iz mape Ljudje ob Seni, list XIV., 1934, linorez

umetniško najbolj uspele slovenske pesmi, ki pa bi mu ob branju nudile tudi ustrezen umetniški užitek. Da bi dobil pri tem pregled nad razvojem slovenskega pesništva, je seveda razumljivo samo ob sebi. Zgodovinski moment izbora je torej Menart razširil, upošteval pri tem umetniško vrednost ter ga tako dopolnil s svojimi osebnimi estetskimi merili. Urednik pravi, da v začetnih poglavjih ni imel dosti izbire, kasneje pa je upošteval bolj kvaliteto kot razvojno zanimivost. Izbral je tisto, v čemer je čutil utrip resničnega življenja in potrebo po izpovedi. Pri obsegu izbora je bilo razmerje med pesniki porušeno v škodo boljših. Ni pa prezrl, da je največje pesnike danes laže prebirati, laže dobiti v roke, kot nekatere manj znane. Zanimaril ni epike, čeprav mnoge antologije slone predvsem na liriki.

Vsekakor je pohvalno, da je bila umetniška vrednost poleg literarno-zgodovinskega pomena večkrat merilo za izbor, ta pa je seveda subjektiven. Morda je še večjega pomena, da je Menart posegel v najstarejšo slovensko poezijo in se pri tem ni omejil na obdobje 200 let. Smemo mu pritrčiti, ko pravi, zakaj najmlajše generacije ni upošteval. V uvodni besedi meni, da imajo vse pesmi kljub različnosti skupno željo po izpovedi. Večji del mlajšega pesniškega rodu pa je pretrgal vse vezi s preteklostjo. Biti hoče nekaj novega, kakšno pa bo to novo, če bo, bo pokazal čas. To svoje stališče je Menart tudi ustno dopolnil. Čustveno te najmodernejše poezije ne dojame, miselno pa nima izhodišč za nje vrednotenje. Pustil je torej najnovejše obdobje slovenske poezije času. Seveda ne smemo prezreti, da je pristne pesnike, svoje sodobnike, kot so Zlobec, Kovič ali pa Slavko Jug, Veno Taufer, Gregor Strniša, Saša Vegri, France Pibernik, upošteval. Morda bodo nekateri to stališče kritizirali in zahtevali, da bi moral urednik bolj drzno poseči tudi v današnji čas. Tako stališče sicer tudi ni neprepričljivo, smemo pa skoraj dati prav uredniku in pustiti, da najprej čas opravi svoje.

Bolj utemeljena bi bila morda kritika, zakaj Menart ni upošteval zamejskih slovenskih pesnikov, zlasti v času, ko poudarjamo enotnost slovenskega kulturnega prostora. Zlasti bi ta kritika veljala za primorske in koroške Slovence, manj pa morda za tiste slovenske pesnike, katerih zbirke se danes pojavljajo v Ameriki ali celo na Japonskem, kjer pač vse žive slovenski ljudje.

Vanja Radauš: Iz cikla »50 listov Danse macabre 1936—1941«, 1939, laviran tuš

Te zbirke so menda pretežno dostopne v narodni in univerzitetni knjižnici. Zato morda ne bi bilo napačno, da bi morda pri kasnejši izdaji urednik svojo antologijo dopolnil s posebnim poglavjem poezije zamejskih Slovencev. Posebno poglavje predstavlja tudi ljudska pesem. Gre pa za antologijo s slovenske umetne pesmi, kar je posebej poudarjeno. Morda narodna pesem ne sodi v ta okvir. Toda to, da je bila prezrta, nas opozarja, da bi morali v doglednem času dobiti izbor slovenske ljudske pesmi. Toda to so le obrobne opombe, kajti Menart je opravil veliko delo, v katerega je vložil, kot rečeno, svoje znanje in svoj pesniški okus. Segel je daleč v preteklost, ni prezrl malih pesnikov, nekatere pozabljene pesnike je tehtno predstavil (na primer Antona Medveda), predvsem pa je vredno pohvale, da se je sploh lotil takega dela. Nove antologije slovenskega pesništva smo veseli. To sicer ni kaka reprezentativna izdaja, je pa knjiga, ki je namenjena branju, širjenju domače poezije med našimi ljudmi in gojenju ljubezni do poezije. To je torej izdaja, ki skuša ustreči najširšim potrebam.

Slavko Rupel

Willard Motley: Potrkaj na vsaka vrata

Kadar govorimo o Ameriki, si to deželo predstavljamo kot deželo moderne tehnike, kot deželo avtomobilov, nebotičnikov, kot deželo z izrednim utripom gospodarskega življenja. Predstavljamo pa si to deželo tudi kot domovino gangsterjev, kot deželo, kjer se dogajajo najhujši zločini in najgnusnejši umori. Ameriški človek je razpet med visokim standardom in visokim kriminalom, med pehanjem za denar in umorom. Morda se nikjer otrokom ne godi tako dobro kot v tej deželi, toda morda nikjer drugje na svetu ni toliko propadle mladine in mladinskega kriminala. Roman **POTRKAJ NA VSAKA VRATA** je roman o propadli mladini in mladinskem kriminalu sodobne Amerike.

»Vrabcem sedi na telefonskem drogu v uličici v mestu. Mesto je svet v malem. Mesto leži v blišču in bedi. Mnogo vrat se odpira v mesto. Za mnogimi vrati se skriva mnogo stvari. Več kot eno življenje utripa v mestu, več kot ena smrt živi znotraj mestnih vrat. Mesto se ne spreminja. Ljudje, obiskovalci prihajajo in odhajajo. Ti vidijo le zunanost. Toda kaj se dogaja znotraj in v uličici? Kdo pozna življenje in misli ljudi, ki živijo v ulici? Potrkaj na vsaka vrata v tej ulici, v tej uličici.«

Tako je zapisal ameriški črnski pisatelj Willard Motley na začetku svojega romana. In res je sam potrkal na taka vrata, jih odprl in razgrnil pred bralcem podobo velikega ameriškega mesta. In podobo malega človeka ter mladine v vlemestu. To življenje se navadno skriva za zunanjim bliščem, za fasado nebotičnikov, za lučmi in neonskimi reklamami, za bogatim prometom in z ljudmi, ki so navidezno brezskrbni. V resnici pa je to življenje povsem drugačno. Kakšno je, bo bralec spoznal iz romana, ki je tako življenjsko in prepričljivo napisan, da mu smemo verjeti.

Dogajanje svojega romana je pisatelj postavil v zakotne ulice Chicaga, po katerem blodijo mladi pustolovci in brezdomci, gangsterji, homoseksualci, kockarji, tatiči, izsiljevalci. Med njimi je tudi Nick Romano, sin italijanskega priseljenca, ki skuša svojemu mlademu sinu pripraviti boljše življenje. Toda mladi Nick razen lepe postave nima ničesar. Sprva je bil sicer namenjen cerkvi in kot ministrant se je začel pripravljati na svoj duhovni poklic. Toda že v prvih razredih šole je krenil na

pot kriminala. Sprva njegove male tatvine, razni drugi prestopki in okoriščanja niso imela zlih posledic. Potem pa ga je to pripeljalo v poboljševalnico, v visoko šolo kriminala. Iz poboljševalnice do zapora pot ni bila dolga. Po kratkih letih svobode, polnih kaznivih dejanj, ga je življenje privedlo do električnega stola; na njem je končal svoje mlado življenje, ker je ubil policista.

V romanu **Potrkaj na vsaka vrata** spremljamo torej življenjsko pot poprečnega ameriškega fanta današnjih dni, fanta, ki je zašel na pot kriminala, s katere se ni znal rešiti. Zgodba romana torej ni niti zapletena niti se v njem, kot bi bilo to navadno, ne prepletajo usode ljudi. Zato bi temu delu skorajda lahko nadeli naziv kronika, življenjska kronika o fantu, ki konča na električnem stolu. Seveda bi bilo zgrešeno misliti, da pisatelj pripoveduje le o Nicku Romanu. Pripoved o njem kot o izoliranem človeškem bitju bi bila nemogoča. Zato spremljamo Nickovo usodo ob usodah drugih, njemu podobnih mladih ljudi v poboljševalnici, v šoli, v igralnicah, na cesti, pri kriminalu. Tako se nam ob podobi glavnega junaka kažejo tudi podobe mladih ljudi, nemogoče razmere v poboljševalnici, prosveti in policiji. In tako nam iz vseh teh zgodb zraste podoba sodobne Amerike, ne tiste bleščeče z nebotičniki in velikimi avtomobili, visokim standardom in velikimi zaslužki, temveč podoba Amerike z dna, s hudimi problemi vzgoje mladine, kriminala, urejanja odnosov med mladimi ljudmi, urejanja problemov policije, gangsterstva.

Prav v tem pa je vrednost tega sicer malce dolgoveznega in raztegnjenega teksta. Pisatelj odkriva negativne strani sodobne ameriške družbe. Ne boji se odkriti resnice, pri tem se ne zadovoljuje samo s prikazom razmer, s slikanjem življenja glavnega junaka, njegovih sovrstnikov in prijateljev. Povzpne se do obtožbe nevzdržnih razmer, zato ne skriva svojega kritičnega stališča. In tako je tudi bralec ne samo vznemirljen, temveč pretresen nad naravnost nemogočimi razmerami. Kajti mestoma skoraj ne moremo verjeti, da ameriška družba, ki naj bi bila v svojih konceptih moderno organizirana, težeča k napredku, k blaginji, k urejanju socialnih problemov, dopušča, da se take stvari danes dogajajo. In vendar se.

Roman Willarda Motleya Potrkaj na vsaka vrata nam torej odkriva sodobno Ameriko z druge strani, kot smo jo navadno vajeni spoznavati. Obsežen pripovedni tekst kot literarna umetnina morda po estetski vrednosti zaostaja. Je pa zato bolj temna podoba in žgoča obsodba Amerike. Prav zaradi te kri-

tične družbene note je vredno roman prebrati, čeprav je treba biti zaradi obsežnosti teksta (702 strani) včasih malce potrpežljiv.

Delo je izdala založba Lipa v Kopru, prevedel pa ga je Mirko Napast.

S. R.

France Bevk: Moja mladost

France Bevk nam je v svojih številnih pripovednih spisih že veliko povedal o sebi, svoji mladosti, o svojem življenju in literarnem delu, o svoji udeležbi v osvobodilnem boju. Vendar še ne vsega. Kajti na knjižnem trgu imamo njegovo novo pričevanje o sebi. Zanimivo je, kako se vsi veliki pisatelji, ki imajo za seboj zrela leta in bogato literarno žetev, na jesen svojega življenja začno vračati v leta svoje mladosti. Tudi France Bevk, naš najbolj brani pisatelj, ki bo sicer kmalu stopil na prag svoje osemdesetletnice, se je spet povrnil v svojo mladost in napisal knjigo o njej. Pod naslovom MOJA MLADOST jo je v zbirki Levstikov hram izdala založba Mladinska knjiga.

Bevkova najnovejša knjiga, posvečena pisateljevi mladosti, ima tri dele. Začudene oči, to je naslov prvega dela, ki govori o pisateljevem rodu, domačih krajih in najnežnejših pisateljevih letih tja do petnajstega leta starosti. Poznavalcu Bevkovega literarnega dela naslov začudene oči ne bo nov. Pod tem naslovom so Bevkovi mladostni spomini izhajali v Ljubljanskem Zvonu že l. 1936, v obliki črtic v nadaljevanjih. V knjigi, v celoti posvečeni mladostnim dnevom, so ti Bevkovi spomini razumljivo uvrščeni na začetek. Tudi drugi del knjige Moja mladost, z naslovom Materina smrt, ne predstavlja nekaj novega. Ta črtica o materini smrti, o zunanjih okoliščinah žalostnega dogodka in o notranjem pretresu štirinajstletnega fanta, ki se sicer vsebinsko sklada s prvim delom knjige, je nastala že v prvem obdobju Bevkovega literarnega ustvarjanja. Pod naslovom Moja mati je bila prvič natisnjena že leta 1923. Tretji del nove Bevkove knjige nosi naslov Nemirna leta. Ta del pa predstavlja novost, saj je ta del svojih spominov pisatelj napisal nalašč za Levstikov hram oz. novo knjigo, ki ji je nadel enoten naslov Moja mladost. Ob

materini smrti je bil pisatelj v petnajstem letu in kot sam pravi, je bilo tedaj konec njegovega otroštva. Začela so se leta njegove mladosti, ki jih imenuje nemirna, saj so taka tudi v resnici bila. Čas od petnajstega leta starosti pa tja do leta 1917, ko je bil pisatelj po končanem učiteljišču in prvi službi, sedemindvajsetleten znova poklican na nabor in poslan v vojsko, obsega ta tretji del nove knjige. Tedaj je bila vojna, ki je zarezala novo brazdo v pisateljevo življenje. Bilo je konec mladosti in nemirnih let.

Knjiga Franceta Bevka Moja mladost ima torej tri dele, ki so nastali vsak zase, ki pa vendar predstavljajo zaokroženo celoto in prikazujejo kronološki potek pisateljevih mladih let. Kljub različnemu času nastanka lahko govorimo o harmonično ubrani knjigi. Vsem trem delom knjige je skupna topla misel na mlade dni, ljubezen do domačih krajev, do svojih bližnjih in sploh malih, zgaranih ljudi cerkljanskih hribov. Zato se nam zdi, ko to knjigo prebiramo, kot da bi bila nedavno napisana za današnji čas, za današnji rod bralcev. V enem samem zamahu in v polni moči literarnega ustvarjanja. Z bistrim spominom na davne dni in s kleno besedo zrelega pripovednika.

Urednik Bevkovega izbranega dela, ki je pred leti izšlo, France Koblar, je v sklepni besedi tega dela posebej označil tri Bevkove stvaritve: roman Kaplan Martin Cedrmac, Legende in Začudene oči. Ta tri dela so kakor trije sklepni kamni v razsežni stavbi Bevkovega pripovedništva. V Cedrmacu se je pisatelj povzpел na vrh svojega narodnopolitičnega oblikovanja. V Legendah se je vrnil k ljudski romantiki in njenim duhovnim vrednotam. V Začudenih očeh pa je odkril pravi vir svoje ustvarjalnosti, posebnosti svojega rodu, svojo prvo mladost in kraje svojih najboljših domačij-

skih let. K tej ugotovitvi res ni kaj dodati. Crtica Materina smrt, čisto kratko vmesno poglavje med dvema daljšima pripovedima, je primerno vstavljena. S svojo notranjo močjo, z načinom pripovedi, ki spominja na Cankarjevo pisanje, predstavlja samostojno umetnino in najlepši spomenik materi. Tretji del knjige je prikaz pisateljevega dozorevanja, njegovih prvih ljubezenskih srečanj, notranjega nemira, pa tudi razmer v Gorici pred prvo svetovno vojno in deloma med njo in razmer v domačih krajih. Tudi ta del Bevkove knjige je tak kot prvi, čeprav po svoji vsebini vendarle drugačen. Pisatelj ni več vezan na domači svet cerkljanskih hribov, na svojo Zakojco, temveč se je že bolj ali manj ustalil v Gorici, kraju svojega šolanja, svojega zorenja, prvih ljubezenskih srečanj in prvemu spoznavanju pravega življenja. Zato morda ni več toliko obrnjen k svojim sorodnikom, temveč morda bolj v samega sebe in tuje ljudi, s katerimi je prišel v stik. Morda je ta del knjige, ta novi Bevkov avtobiografski spis, še bolj kot ostala dva dela knjige, pričevanje o sebi in notranjem zorenju, pa o razmerah v tujem svetu, pa tudi pričevanje o začetkih Bevkovega pisanja.

Pisanje je nenehno odkrivanje pisateljeve osebnosti, lastnih doživljanj in doživljanj sveta. To velja za vsako knjigo pravega pisatelja, in tudi za vsako Bev-

kovo knjigo. Za knjigo Moja mladost pa še posebej. Tako piše knjigi na pot založba, ko predstavlja Bevkovo novo delo in pravi, da je Bevkova Moja mladost delo, ki bo bralcu odkrilo neki posebni svet, svet Zakojcev in tolminskih hribov, med katerimi je odraščal danes najbolj brani slovenski pripovednik. In seveda tudi pripoved o tem, kako je začelo nastajati Bevkovo pisateljevanje. Knjiga Moja mladost bo torej odkrila pisateljeva mlada leta in svet njegove mladosti. V pripovedi, ki je napisana preprosto, toplo, kot vsaka prava umetnina.

Knjigo Moja mladost ne bodo brali samo mladi ljudje, katerim predvsem je pripoved namenjena. Z užitek jo bodo brali prav tako odrasli bralci, saj je Bevkova pripoved polna tistih odlik, ki jih ima vsaka umetniško zrela literarna stvaritev. Govori pa tudi o svetu, o času in ljudeh, ki jih je vredno spoznati. Zato si ob tej knjigi želimo, da bi nam pisatelj napisal še kaj o svojem življenju. Do tistih dni, ki jih že poznamo iz njegovih drugih spisov in knjig in ki sicer govore o preganjanju, zaporih, konfinacijah ter udeležbi v osvobodilnem boju. Želimo si, da bi nam v zreli umetniško oblikovani pripovedi razgrnil tudi čas svojih nemirnih let, ki pa so bila vendar tako plodna. Morda ta želja kljub visokim pisateljevim letom le ni pretirana?!

S. R.

Ustanovitev — Prva knjiga v zbirki Dokumenti štirih generacij

Jugoslovanska socialnodemokratska stranka se je v Sloveniji po koncu prve svetovne vojne izneverila delavskemu razredu in ni opravičila svojega zgodovinskega poslanstva. Delavskega razreda ni povedla v socialistično revolucijo. Še več: njeni voditelji so začeli odkrito sodelovati z domačo buržoazijo, s čimer so povzročili konec samostojne delavske politike. Obenem pa tudi razkol v stranki. Na tako imenovanem »kongresu ujedinitvenja«
aprila 1919 v Beogradu je prišlo do sklepa o prenehanju socialnodemokratskih strank v posameznih pokrajinah Jugoslavije. Nastala je nova stranka, ki se je imenovala Socialistična delavska stranka Jugoslavije (komunistov). Tako je prenehala obstajati ve-

čina posameznih socialnodemokratskih strank v jugoslovanskih pokrajinah. Nastala je nova stranka, ki se je imenovala socialistično, toda z dodatkom, da gre za stranko komunistov. Socialnodemokratska stranka Slovenije, ki se je od ustanovitve leta 1896 imenovala Jugoslovanska socialnodemokratska stranka, na kongresu zedinjenja ni bila navzoča. Ostala je samostojna, ločena, edinole slovenska. Toda znotraj stranke je zaradi take politike nastal hud razkol in levo krilo je stranko zapustilo. Tedaj je tudi v Sloveniji prišlo do odločilnih dogodkov. Širši osrednji odbor krajevne organizacije Jugoslovanske socialnodemokratske stranke za Ljubljano je sklenil, da stopi iz stranke, in se razglasil za

Oton Postružnik: Žrtve, 1944/45, olje

sestavni del nove Delavske socialistične stranke za Slovenijo. Izbral je pripravljalni odbor ter izdal manifest, naslovljen na slovensko delavstvo. Dne 14. marca 1920 pa se je v Ljubljani zbrala prva zaupniška konferenca Delavske socialistične stranke za Slovenijo in sklenila, da se za 11. april 1920 skliče strankin ustanovni kongres v Ljubljani. Dne 11. aprila 1920 se je v Ljubljani sestel ustanovni zbor Delavske socialistične stranke za Slovenijo. Kongresni sklepi, predvsem združitev s Socialistično delavsko stranko Jugoslavije (komunistov) so pomenili rojstvo komunistične stranke v Sloveniji. Delavska socialistična stranka za Slovenijo, ki je obstajala

samo mesec dni, je predstavljala tako le prehod od socialnodemokratske stranke h komunistični stranki, ki je spomladi leta 1920 postala stvarnost.

To so zgodovinska dejstva, ki smo jih — priznajmo odkrito — poznali bolj megleno, ki pa jih je v svoji zgodovinski študiji Velika razmejitev oživil France Klopčič in temeljito obdelal dogodke okrog ustanovitve komunistične stranke v Sloveniji. Kot neko dopolnitev te knjige smo dobili še eno knjigo, ki prav tako govori o teh dogodkih. Tudi to je uredil France Klopčič in ji je napisal krajši uvod. Gre za knjigo z naslovom USTANOVITEV, knjigo, ki je prav tako posvečena ustanovitvi komunistične

Ismet Mujezinović: Borec, peroriska — tuš

stranke v Sloveniji spomladi leta 1920. Pa tudi knjigo, ki jo je kot prvo publikacijo svoje zbirke Dokumenti štirih generacij izdala Cankarjeva založba v Ljubljani. Cankarjeva založba je za letošnje leto poleg leposlovnega programa pripravila širok program knjig s področja družboslovja, predvsem klasične in sodobne marksistične literature. Osnovala pa je tudi zbirko Dokumenti štirih generacij za izdajanje dokumentarnih del o aktualnih političnih dogodkih preteklosti. Ustanovitvi komunistične stranke na Slovenskem je posvečena

prva knjiga nove dokumentarne zbirke.

Knjiga Ustanovitev ima štiri dele. Predgovoru Franceta Klopčiča, ki v uvodni besedi podaja pregled dogodkov okoli ustanovitve komunistične stranke v Sloveniji, sledo dokumenti o strankinem zboru, o resoluciji o zedinjenju. Objavljen je praktični delovni program Socialistične delavske stranke Jugoslavije (komunistov), resolucija o agrarnem vprašanju, resolucija o strankinem tisku in statut Socialistične delavske stranke Jugoslavije (komunistov), pokrajinske sekcije za Slovenijo. Drugi del knjige prinaša komentarje v glasilu srbskih in hrvatskih komunistov, komentarje, ki govorijo o ustanovitvi komunistične stranke v Sloveniji. V dodatku sta objavljena še dva dokumenta (Podlaga za zedinjenje in Sporazum o prenehanju slovenske socialnodemokratske stranke). V zadnjem razdelku knjige pa je objavljeno slikovno gradivo, ki ga zaključujeta faksimila sklepov o dveh pomembnih dogodkih, ukinitvi socialnodemokratske stranke in o združitvi s socialistično stranko Jugoslavije (komunistov).

V tej knjigi objavljeni dokumenti doslej niso bili ponatisnjeni. Ohranili so se v policijskih in sodnih spisih kot dokazno gradivo in so kot neodkriti ležali skoraj štirideset let. Dokumente je treba razumeti kot odsvit dobe, v kateri so nastali. So pa neovrgljiv dokaz pretekle dejavnosti delavskega razreda ter so zato vredni prebiranja in študija.

Knjiga Ustanovitev ima zadosten uvodni del, ki jasno prikazuje bralcu dogodke v usodnem času po prvi svetovni vojni. Sicer pa je njeno bistvo v dokumentarnem delu. Dokumenti sami na sebi pa so dovolj zgovorni in dovolj prepričljivi, da kake posebne razlage niti ne potrebujejo. Ob petdeseti obletnici komunistične partije pomeni izdaja dokumentov o ustanovitvi komunistične stranke na Slovenskem tako tehten prispevek k našemu zgodovinopisju.

S. R.

Ladislav Grat-Kijev: V metežu

Ob presojanju spominskih knjig s partizansko tematiko se navadno izkaže, da so spominski zapisi preprostih, nešolanjih avtorjev navadno le faktografski zapisi. Da pač obnavljajo zunanje dogodke in da je zato pripovedovanje sicer polno dejstev, polno najrazličnejših po-

datkov, sicer pa nepoglobljeno in mestoma utrujajoče, če že ne dolgovezno. Seveda so tudi izjeme, toda mnogi tovrstni zapisi imajo le svojo dokumentarno vrednost. Včasih pa nas taka knjiga neznanega avtorja vendarle preseneti. Izkaže se, da se za takim preprostim

pripovedovalcem skriva izreden pripovedni dar, smisel za poglobljeno pisanje, če že ne za literarno oblikovanje. Nekaj posebnega pa je s knjigo V METEŽU, ki jo je napisal Ladislav Grat, s partizanskim imenom Kijev, izdal za zavod Borec v opremi Vladimira Lakoviča. Ladislav Grat je stopil v partizane še pred osemnajstim letom. Do takrat je bil zaposlen kot ključavničar pri železnici. Ni ga izobraževala toliko šola kot ga je šolala vojna. V knjigi tudi beremo, da je njegovo besedilo uredila Katja Spur, kar pomeni, da je njegove zapiske popravljala in redigirala. Toda kdor bo vzel knjigo Ladislava Grata v roke, bo moral priznati, da zlepa še ni bral tako dinamično, tako plastično in tudi zanimivo napisanih spominov na partizanski boj. Naslov V metežu je več kot primeren, saj je v tej knjigi popisano, kako se je mlad fant tolkel z Nemci po Dolenjskem, Štajerskem in Koroškem, od spomladi leta 1942 pa do konca vojne, kako se je boril vsak dan, se vsak dan izpostavljal smrtni nevarnosti, pri tem pa doživel toliko, da vsebuje ta njegova knjiga, čeprav ima skoraj 600 strani, le delček izredno bogatih doživetij. Knjiga Ladislava Grata-Kijeva vsebuje torej nepretregano pripoved dogodkov, lastnih doživetij v partizanih. Gre za opise pohodov, spopadov, akcij, hajk, za prikaze bojev in redkih mirnih trenutkov. Ne gre torej za prikaz notranjih doživetij in lastnih spoznanj v osvobodilnem boju. Tudi ne gre za literarno oblikovano pripoved, temveč izključno za opise dogodkov, kakor jih je sodoživiljal avtor knjige. In vendar je knjiga kljub temu napisana tako polnokrvno, tako sočno, tako živo in prepričljivo, da jo je užitek prebrati.

O čem pripoveduje avtor, torej ni težko uganiti. Grat je že leta 1941 začel delovati v sabotažnih trojkah pri železnici, kjer je bil zaposlen. Potlej so ga aretirali, pa je pobegnil in odšel v partizane, v štajerski bataljon, ki sta ga

takrat vodila Franc Rozman-Stane in Dušan Kveder-Tomaž. Ko je enota narasla in se preimenovala v II. grupo odredov, je Grat z njo prvič odšel na Štajersko. Toda dalj kot do Posavja niso prišli. Morali so se umakniti pred premočnimi Nemci nazaj na italijansko stran meje. Toda junija 1942 je znova odšel na Štajersko in se nato tolkel, tudi dokler ga onemoglega niso poslali nazaj na Dolenjsko. Leta 1943 so Grata poslali na Koroško, kjer je bil nekaj časa komisar I. koroškega bataljona. Bojem na Koroškem je posvečen pretežni del knjige. Potem je bil Grat poslan v oficirsko šolo, kasneje je spet odšel na Koroško. To pot s skupino Avantgarda, ki so jo sestavili v Sovjetski zvezi in v kateri so bili poleg sovjetskih državljanov tudi Avstrijci. Bil je oficir za zvezo med slovenskimi in avstrijskimi partizani, katere naj bi omenjena skupina spodbudila k aktivnejšemu delovanju. Kot tak je torej Grat do konca vojne doživiljal osvobodilni boj na Štajerskem in Koroškem, tostran in onstran meje in tudi tu dočakal osvoboditev.

Doživljaji v vseh teh bojih so torej prikazani v knjigi, ki je dragocen zgodovinski vir. Predvsem zaradi pripovedi o osvobodilnem boju na Koroškem, kjer so slovenski ljudje z vsem srcem podpirali osvobodilni boj. Dragocena je knjiga tudi zaradi podatkov o bojih na Štajerskem, zlasti v zvezi s štajerskim bataljonom in skupino Avantgarda. Končno ima sploh vse, kar je Grat prikazal, svojo dokumentarno vrednost. Hkrati moramo omeniti izredno dinamičnost pripovedi in zanimivosti, kar daje knjigi, kljub temu da avtor ni šolan pisec, svoj izvirni pečat. Če upoštevamo pristnost doživetij, iskrenost prikazovanja dogodkov, nepotvorjenost, potem lahko rečemo, da imamo samosvojo izvirno pričevanje o osvobodilnem boju, in to v knjigi, ki je tako zanimiva, da je ni odveč vzeti v roke.

S. R.

Obisk pri slikarju Nandetu Vidmarju

Popoldne, dan borca.

Prijazen sprejem pri Vidmarjevih.

Slikar Nande Vidmar med svojim bogastvom, pravo galerijo del, nastalih zgolj iz izpovedne potrebe. Ta dela so del njega, njegove vsebine, življenjske filozofije, njegovega prizadevanja za lastni in obenem sodobni izraz. Presenečenje. Sicer so bila nekatera dela razstavljena na društvenih razstavah, vendar pa je tu večja skupina v čudovitem ambientu. Seveda vse to dopolnjujejo knjige, okrasni predmeti, tudi lastnoročno izdelani, in pa pravcati cvetličnjak. V tem plemenitem okolju živi in dela.

Kot bi bila porušila ta svet, ko sem ga prosila, naj bi pregledal in dopolnil medvojno dokumentacijo, ki sem jo o njem zbrala, da bi jo objavila v Borcu. Zadelo sem ga v živo, ker se je umaknil v svoj svet in ne želi, da se ga omenja. Ko sem mu razložila, da sem že objavila več medvojnih biografij likovnikov in da tudi ta ni poslednja, se je pričel počasi mehčati. Pravzaprav ne zato, bolj zaradi čustvenega odnosa do tega težkega, a lepega obdobja, zanj tako pomembnega od prvega dne (pa že tudi prej) polnega predanosti, zavednosti in idealizma.

Kmalu se je razvnel v obujanju spominov in ure so neopazno tekle. Čeprav me je prosil, naj ne pišem o njem, material pa uporabim za lastne namene, mi naj oprostijo, ker ga ne ubogam. Kajti prav na dan borca sem odkrila zgled pravega borca, enega izmed tistih, ki so ostali v bistvu nespremenjeni, značajni in skromni. Obenem se mu zahvaljujem za obogatitev poznavanja tega obdobja. Veliko je povedal, toliko, da bom morala res še nekaj ohraniti zase. Obsežno je namreč njegovo predvojno, medvojno in povojno delo na področju socialne in revolucionarne tematike, tolikšno, da se v skopem članku res ne da prikazati. Zato bom kot običajno razčlenila predvsem medvojno obdobje.

*

Po razsulu stare Jugoslavije v aprilu 1941 se je umaknil pred nemškim okupatorjem iz Tržiča in se naselil v *Ljubljani*. Takoj se je povezal z Vinkom Möderndorferjem v OF. Deloval je v kulturni sekciji likovnih umetnikov in v terenski organizaciji OF, udeleževal se je sestankov, izvrševal navodila. Sodeloval je predvsem z bratom, slikarjem Dragom, pisateljema Tonetom Čufarjem in Prežihovim Vorancem. V okviru prireditev OF sta 1941 z bratom Dragom priredila preizkusno razstavo pri Obersnelu. Poleti 1941 so se Vidmarja, Pirnat, pesnik Ivan Rob idr. kot znani levičarji umaknili v Iški Vintgar. Ljubljano je zapustil tudi tedaj, ko je odšel za nekaj dni v okolico Cerknice na Notranjskem in ko je odhajal v Radohovo vas pri št. Vidu idr., kjer se je srečaval s prvimi partizani. Ko je okupator obdal Ljubljano z žico, je bil v mestu.

Dne 25. februarja 1942 je bil aretiran in zaprt v belgijski vojašnici. Po mesecu dni zaslisevanj je bil odpeljan v italijanska koncentracijska taborišča, najprej v Čiginj, nato v Gonars in nazadnje, oktobra 1942, v Renicci.

Aretilali so ga in uklenili. V zaporu je imel okupator tudi več nastavljenih ovaduhov, vendar ti niso ničesar izvedeli, ker je Nandeta Vidmarja takoj ob prihodu v celico neopazno opozoril sozapornik. Kljub grožnjam tudi na zasliševanjih ni ničesar izdal. Bil je poslan v taborišča.

V Gonarsu ga je Tone Čufar, ki je prišel z enim kasnejših transportov, obvestil, da je bil medtem, marca 1942, v Ljubljani sprejet v KP (septembra 1941 je bil na predlog Prežihovega Voranca sprejet kot kandidat in je obiskoval v kulturniški celici kandidatski tečaj, ki ga je vodil Maks Stermecki), enako brat Drago in da sta partijsko povezana z njim.

O slikarskem delu v Gonarsu pa je leta 1964 spregovoril Nande Vidmar v TV oddaji Umetnost v ječah in taboriščih naslednje: »Slučaj je bil, da smo bili v Gonarsu internirani štirje slikarji, in sicer Niko Pirnat, Lebez in midva z bratom. Vsi štirje smo se dobro poznali že iz Ljubljane. Prišli smo na misel, da bi ustanovili slikarsko šolo, kajti po taborišču je bilo precej mladih in nadarjenih fantov, ki so dosti risali in po svojih sposobnostih upodabljali taboriščno življenje. Delo v šoli smo si pa takole razdelili: Pirnat je poučeval slikanje akta, Lebez je predaval umetnostno zgodovino, midva z bratom pa portret in perspektivo. Prvotni namen te šole ni bil samo v šolanju teh fantov, saj smo največ važnosti posvečali temu, da smo dvigali moralo teh ljudi in da smo prikazali okupatorju slovensko samozavest, nadarjenost in kulturo. Postavili smo celo slikarsko razstavo — a kmalu po razstavi so nas razgnali. Mislim, da je bil vzrok politične narave.« (To gonarsko »slikarsko šolo« je dva meseca v poletju 1942 obiskovalo 20—30 »učencev«. Imeli so 4 ure pouka dnevno v popoldanskem času. Razstavo so priredili avgusta 1942. »Šolo« pa so Italijani kmalu prepovedali in ukinili.)

Italijani so ga z bratom s prvim transportom premestili v Renicci. To je bilo neurejeno taborišče. Sprva so bili le šotori, čez zimo in pomladi pa so si interniranci sezidali barake. Organizacija OF se je takoj sestala. Poleg splošnih nalog, politične priprave internirancev, prepričevanja, dviganja morale idr. je bila Nandetu Vidmarju dodeljena skrb za mladino. Z bratom Dragom sta nadalje dosegla, da so interniranci dobili delavnico, kjer so imeli strugalo na nožni pogon, ki so si ga sami izdelali, in drugo orodje (skrite so imeli celo škarje za rezanje žice) za izdelavo raznih predmetov iz pločevine in kosti. Tako so se interniranci zaposlili in laže prenašali taboriščno življenje.

Tu ni bilo slikarskega centra kot v Gonarsu, z bratom sta bila od slikarjev sama.

Po kapitulaciji Italije je 9. septembra 1943 odšel v partizane. Sprva je do novembra 1943 deloval v štabu XII. SNOUB kot vodja propagandnega odseka, kasneje pa je bil namestnik vodje propagandnega odseka pri štabu XV. divizije vse do 16. aprila 1944. Tako je 8 mesecev preživel v vojaških enotah, na pohodih in v borbah teh po Dolenjskem (Suha krajina in okolica Mokronoga).

Največ je delal v VI. SNOUB Slavka Šlandra, nato XVI. SNOUB od njene ustanovitve 24. septembra 1943. Udeleževal se je borb in neutrudno skiciral ter fotografiral na položajih. Glavno pa je bilo tedaj politično delo — prepričevanje, dviganje morale borcev, ki jih je obiskoval po četah. Sodeloval je

kot recitator na mitingih ter pri tisku (z Leonom Otavnikom-Lečem in Milenom Doberletom so pripravljeno gradivo tiskali v šapirografu po večerih ob svojevrstni razsvetljavi — posodi od buče, napolnjeni z lojem, in ga takoj nato oddali).

Novembra 1943 je bil na predlog Vladimira Pavšiča-Mateja Bora premeščen iz brigade v divizijo. Kot namestnik vodje propagandnega odseka je nato nadaljeval propagandno delo. Obiskoval je brigade, se udeleževal hajk, skiciral in fotografiral, za tisk prispeval ilustracije ipd. Imel je veliko vaj in priprav za mitinge. Z igralsko skupino je odšel tudi na turnejo v Belo krajino.

Petnajstdnevno poročilo propagandnega odseka štaba XVI. divizije (od 1. do 15. januarja 1944) z dne 16. januarja 1944 propagandnemu oddelku glavnega štaba nadalje navaja, da je Nande Vidmar slikar in igralec. Tudi nedatiran dokument Slovensko gledališče pri propagandnem oddelku glavnega štaba pravi, da je v igralski skupini XV. divizije Nande Vidmar, slikar in igralec, namestnik vodje propagandnega odseka XV. divizije. Propagandni oddelek glavnega štaba pa je 26. januarja 1944 poročal propagandnemu oddelku vrhovnega štaba, da je v propagandnem odseku XVI. divizije Nande Vidmar, znan slikar, čigar slike so uživale zelo velik sloves zlasti v Parizu (opomba: ne v Parizu, pač pa v Londonu, od koder so potovala razstavljena dela še po drugih mestih Anglije in v Bruslju, ko je bilo odkupljeno njegovo delo na jugoslovanski razstavi). Propagandni odsek štaba XV. divizije je nato v petnajstdnevem poročilu (od 1. do 15. februarja 1944) z dne 25. februarja 1944 propagandnemu oddelku glavnega štaba zapisal, da je Nande Vidmar zbolel (srčna napaka, okvara sluha in oslabelost vida). Zato je propagandni oddelek glavnega štaba (Nikolaj Pirnat, vodja slikarske sekcije) 11. aprila 1944 prosil štab XV. divizije zanj. Zato naj bi bil zaradi obolelosti nekaj tednov v glavnem štabu, da bi se pozdravil, potem bi se po okrevanju zopet vrnil v divizijo. V poročilu (15. III. do 30. IV. 1944) z dne 30. aprila 1944 propagandnega odseka štaba XV. divizije propagandnemu oddelku glavnega štaba in propagandnemu odseku VII. korpusa najdemo podatek, da je bil Nande Vidmar zaradi slabega zdravlja odpuščen 16. aprila 1944 iz vojske.

Ker je Nande Vidmar zapustil lepo število fotografskih posnetkov, bi ga še posebej omenili kot fotoreporterja. V seznamu fotosekciji glavnega štaba tistih, ki znajo fotografirati, z dne 10. marca 1944 je v propagandnem odseku VII. korpusa — pri XV. diviziji naveden tudi Nande Vidmar. Kasneje, 12. junija 1944, ga je propagandni oddelek glavnega štaba prosil za negative za bližnjo fotografsko razstavo, češ da je precej fotografiral, ko je bil v XV. diviziji.

Iz operativne vojske je bil nato aprila 1944 premeščen na bazo IOOF 13-23, februarja 1945 na gimnazijo v Črnomelj ter od evakuacije NOV in POS ter oblastnih forumov iz Bele krajine konec aprila pa vse do konca avgusta 1945 v propagandno komisijo IOOF.

Iz vojske je odšel v Semič, kjer se je oglasil pri Filipu Kumbatoviču-Kalanu, vodji oddelka za umetnost. Že 17. aprila 1944 mu je oddelek za umetnost odseka za prosveto predsedstva SNOS poveril nalogo, dogovorjeno s slikarji, ki so se prejšnjega dne udeležili konference umetnikov aktivistov in po sporazumu z Božidarjem Jakcem, referentom za likovna vprašanja pri oddelku za umetnost, da na bazi 13-23 sledi vse potrebno za nemoteno slikarsko

*Dorđe Andrejević-
Kun: Iz mape
»Krvavo zlato«,
1934, lesorez*

delo. Svoje delo da lahko opravi sporazumno z direktorjem Znanstvenega inštituta pri IOOF dr. Franom Zwittrom. Z naslednjim dnem, 18. aprila 1944, pa datira neuresničen predlog odseka za prosveto predsedstva SNOS vodji oddelka za umetnost, da bo punkt za likovne umetnike vodil B. Jakac v Semiču in da bo na ta punkt, ki bo primernejši, lahko poslal Vidmarje. Ob priliki pa da bodo tovariše, ki so na bazi 13-23, pomaknili v večjo bližino z Znanstvenim inštitutom vred (trenja so nastala predvsem zaradi oddaljenosti baze 13-23, saj je bilo do nje kar celih osem ur hoda).

Z Lojzetom Udetom, članom Znanstvenega inštituta, se je napotil na bazo 13-32 nad Bilpo. Tu je bil Znanstveni inštitut, medtem ko je slikar France Mihelič (s katerim naj bi bila uredila bazo) že prej odšel. Imeli so dve hiši, eno za prenočišče, drugo za delo. Svoj prostor si je Nande Vidmar poiskal v hiši za prenočišče, v predsobi oziroma kuhinji. Pričel je intenzivno delati. Brata Draga je prosil za linolej in ta mu je res poslal kakih 10 kosov. Šele tedaj so lahko nastali njegovi prvi linorezi. V nedatiranem dopisu B. Zisherlu je Nande Vidmar z baze 13-23 sporočil, da je za mapo, ki jo bo izdal glavni štab, že odposlal tri linoreze. (Že 29. januarja 1944 je vodja slikarske

sekcije propagandnega oddelka glavnega štaba Nikolaj Pirnat poslal okrožnico vsem slikarjem-partizanom s prošnjo za prispevke za skupni album linorezov. Ker pa se je ta album zaradi pomanjkanja gradiva zakasnil, jih je 28. aprila 1944 ponovno prosil za linoreze za skupni album, ki naj bi izšel za obletnico glavnega štaba. Nande Vidmar je tako lahko pripravil linoreze šele za drugi album).

Dne 11. maja 1944 je sporočil Tone Seliškar z baze 13-23 Francetu Bevku, da se bo Znanstveni inštitut preselil, tja pa da pridejo menda slikarji — Nande Vidmar da je že tam. V dopisu oddelka za umetnost, odseka za prosveto predsedstva SNOS načelniku odseka za prosveto (Borisu Ziherlu) z dne 16. maja 1944 pa piše, da so likovni umetniki že organizirali svojo bazo 23, kamor se bodo vračali iz svojih študijskih izletov na podrobno delo. Poročilo o tej bazi da je že poslal Nande Vidmar, ki je prevzel nalogo organizacije te baze. Tudi na I. sestanku oddelka za umetnost 20. maja 1944 so ugotavljali, da imajo upodabljaljoči umetniki že svojo bazo. Material pa da bo deloma shranjen na tej bazi, deloma pa pri grafičnem ateljeju (6 a), ki je bolj dostopen in primernejši. T. Seliškar je 25. maja 1944 poročal F. Bevku, da je Znanstveni inštitut odšel in da je na bazi 13-32 le še Nande Vidmar. Baza 13-23 pri IOOF pa je 18. junija 1944 sporočila IOOF, da je Nande Vidmar napoten na bazo od IOOF.

Kot druge umetnike je oddelek za umetnost in ljudsko prosveto odseka za prosveto predsedstva SNOS prosil 11. avgusta 1944 tudi Nandeta Vidmarja za dela za razstavo v inozemstvu (neuresničena). V referatu Kulturno-prosvetno delo v Sloveniji z dne 16. avgusta 1944 pa je le navedeno, da sta brata Drago in Nande Vidmar, slikarja, delala v vojski. Dne 24. avgusta 1944 je odsek za prosveto predsedstva SNOS izdal objavo, da T. Seliškar in Nande Vidmar potujeta po osvobojenem in po naših enotah kontroliranem ozemlju zaradi iskanja gradiva za brošuro Tihi junaki in naj jima gredo na roko.

Na bazo 13-32 sta zadnjega avgusta prišla tudi Drago Vidmar in Vinko Turk-Vanja. Tu sta slikarja Vidmarja učila Turka. Risali so po modelu, pa tudi krajino. Odsek za prosveto predsedstva SNOS je nato 26. septembra 1944 pisal Vidmarjema in Turku, da je Vinko Möderndorfer sestavil Slovensko začetnico v treh delih, ki jo je treba ilustrirati. Ker da so tamkajšnji umetniki zaposleni z drugim delom, jih poziva, da pridejo v Črnomelj, kjer naj bi prevzeli in dokončali delo, nato bi se lahko zopet vrnili na bazo 13-23 (tudi ta Slovenska začetnica je ostala le pri pripravah; poleg F. Miheliča in omenjenih so nameravali pritegniti še Globočnika in Petriča).

Med 13.—24. januarjem 1945 je sodeloval na razstavi umetnikov-partizanov v Črnomlju z deli Okupator na vasi, Naskok, Čez progo (Dušan Moravec: Naši umetniki so razstavili, Slovenski poročevalec, 14. II. 1945, št. 5, str. 3). Že 11. novembra je Miha B. (Marjan Brecelj) odgovoril Viktorju Smoleju, referentu za srednje šolstvo, da glede Vidmarjev in Seliškarja nimajo nič proti, da jih zaposlijo na šolah. Še prej, poleti 1944 pa je Nande Vidmar z baze 13-32 v že omenjenem nedatiranem dopisu B. Ziherlu obrazložil svoje mnenje v zvezi z nastavitvijo na šoli.

Agitprop komisija pri CK KPS je 24. januarja 1945 sporočila Vidmarjema, naj se javita. Tedaj so ju razporedili na šole. V poročilu realne gimnazije Črnomelj z dne 7. marca 1945 oddelku za srednje šolstvo odseka za prosveto predsedstva SNOS je omenjeno, da se je pouk risanja zakasnil in da je Nande

Vidmar nastopil službo 8. februarja 1945. Dne 9. aprila 1945 je oddelek za srednje šolstvo odseka za prosveto predsedstva SNOS med drugimi (Jakac, Mihelič, Klemenčič, Drago Vidmar) povabil tudi Nandeta Vidmarja na sestanek 12. aprila 1945 pri B. Jakcu v Črnomlju glede razgovora o vprašanju učnega načrta za risanje na bodočih gimnazijah.

Ob evakuaciji Bele krajine je prek Gorskega Kotara, Skadra, Ravne gore, Delnic in po poti prek Knežaka, Divače prišel v Trst, odtod v Ajdovščino in Ljubljano.

Že v Črnomlju je sodeloval pri fotosekciji propagandne komisije IOOF in med potjo so se na Ravni gori sestali brata Vidmarja in Edi Selhaus ter si zadali nalogo fotoreporterjev.

Po prihodu v Ljubljano se je sestala pri propagandni komisiji IOOF fotosekcija, ki jo je vodil Franjo Veselko. Prevzela je filme, iskala fotomaterial, pritegnila ljubljanske fotografe (v sekciji so delali: slikarja Vidmarja, Franjo Veselko, Edi Selhaus, Dušan Omahen), fotografirala po terenu (Edi Selhaus), razstavljala gradivo po ljubljanskih izložbah — pri tem sta Vidmarja predvsem aranžirala itd.

Nande Vidmar pa je kmalu nato postal zelo delaven kot podpredsednik Društva slovenskih upodablajočih umetnikov, sodeloval je pri organizaciji razstav in drugega, npr. slikanje zgodovinskih obeležij na terenu itd.

Med vojno je izgubil atelje na Žabjaku in se je po smrti Milene Dolganove preselil v njen, nekdanji Goršetov atelje. Čez čas pa, ko so prejeli umetniški-partizanski sredstva za atelje, si je uredil boljšega na Bregu. Decembra 1945, ko se je končno našlo službeno mesto v Ljubljani tudi zanj, je prevzel profesuro na II. realni gimnaziji, kjer je služboval vse do upokojitve. Tako je neutrudno delal v DSSU, kot profesor na srednji šoli in kot slikar.

Ohranil je nad 700 medvojnih del: predvsem v risbi, manj v drugih tehnikah. Od tega jih je približno 20 iz Ljubljane, nad 500 iz italijanskih koncentracijskih taborišč (17 iz Čiginja, drugo iz Gonarsa in Reniccija) in nad 200 iz partizanov (precej del iz partizanov pa je ostalo v nekem kontejnerju z neznano usodo v Črnomlju).

Avgusta 1941 je nastala risba prvih partizanov — Pod Krimom. Iz leta 1941 je še približno 10 del z motivi deportirancev iz Št. Vida nad Ljubljano idr.

Iz italijanski taborišč 1942—1943 je največ portretov, nadalje motivov iz taborišč, od stražarskih stolpov do pogledov na taborišče, posameznih barak, šotorov, raznih prizorov iz taboriščnega življenja idr.

Partizanski opus, nastal med septembrom 1943 in majem 1945, obsega skice iz borb VI. in XII. SNOUB npr. Krmelj, vasi nad Št. Rupertom pri Mokronogu, Ostri vrh, Šentjanž; portretne skice Radomirja Božovića-Raca, komandanta XII. SNOUB; Franja Bulca, intendanta; Leona Otavnika-Leča, tehnika; Milenka Doberleta idr., vse iz leta 1943. Slede motivi iz XV. divizije: borbe za Zdensko vas, Pijava gorica, Hinje itd.

Glavnina partizanskega opusa pa je nastala na bazi 13-23 IOOF. Med drugim najdemo portrete komandanta Zalarja, Zalarjevo taborišče (bunker v hribu za hrambo materiala), vrsto risb vasi Zavrh, tudi hišo Znanstvenega inštituta, beguncev na bazi — sirot iz Drežnice (ki so jih hranili), nadalje raznih motivov iz kočevskih, belokranjskih in hrvaških zaselkov (kamor jih je vodil Zalar kot nekdanji predsednik kočevskega okrožja), predvsem požganih vasi in drugih grozodejstev (Lapinja, Nemška Loka, Kostel, Brezovica,

Zadarc, Predgrad, Brod Moravice itd.). Na bazi je nastala tudi vrsta osnutkov za linoreze in olja.

Leta 1945 pa so nastali razni belokranjski motivi: zasilen most na Vinici (ko so prišle prekomorske brigade), največ pa je pogledov na Črnomelj (med drugim na radijsko postajo, kjer je oddajal ROF) ter motivov iz okoliških vasi (npr. Adlešiči, Zapudje itd.). Med portreti so skice izdajalca Žunka izpred črnomeljskega sodišča ipd.

Medvojni opus je zaključen z motivom glavnega trga z zastavami v Trstu maja 1945.

Linorezov je, žal, ohranjenih le sedem iz leta 1944: Na maršu, Patrulja, Čez progo, Lahki minomet. Juriš, Počitek v vasi, Bitka za Krko.

Med drugimi tehnikami prevladujejo akvareli (Črnomelj), vmes pa je celo nekaj temper in olj (Ljubljana, baza 13-23 in Črnomelj).

Ilustriral je brošure: Mihelič Stane-Ambrož: Borba za Zdensko vas in Košir Niko: S topovi in havbicami. Izdal prop. ods. XV. div., tehnika XV. div., marec 1944, šapirograf; Savnik Dušan-San: Lavrica. Rreportaža. Izd. prop. ods. XV. div., tehnika XV. div., april 1944, šapirograf idr.

V medvojnih delih je nadaljeval predvojno kmečko in socialno motiviko, pejsaže, portrete (ves predvojni opus z izjemo nekaj del je bil, žal, med vojno uničen). Pogosti motivi so brezdromci, izgnanci, begunci, sirote ter požgana ognjišča, domačije, vasi (npr. znana risba Vas gori, 1944 idr.). Ob njih se vrste partizanske kolone, borbe in drugi prizori iz partizanskega življenja, koncentracijskih taborišč ipd. Značilen za ta medvojna dela, predvsem risbe in skice, je realizem, obarvan s čustveno, lirično noto. Tudi po vojni je med drugimi izpovedoval medvojna doživetja.

Še nekaj splošnih podatkov.

Rojen je bil 17. avgusta 1899 na Proseku pri Trstu. Po učiteljišču je študiral na akademijah in privatnih slikarskih šolah (na Dunaju, v Dresdenu in Zagrebu — prof. V. Kovačević, T. Krizman, J. Kljaković). Študijsko je potoval po Italiji, Nemčiji in Franciji.

Dela prvenstveno v olju, risbi in grafiki. Bil je član Kluba mladih (1922) in Slovenskega lika (1934). Po začetnem ekspresionizmu se je približal »novi stvarnosti« (1925), nato pa je razvil samosvoj izraz,

Po podatkih iz kratkega življenjepisa, ki ga je ob priliki sam napisal, je prvič razstavljal leta 1921 v Mariboru. Samostojno oz. skupno z bratom slikarjem Dragom pa v letih 1922, 1925, 1928, 1932, 1936, 1938, 1941 v Jakopičevem paviljonu v Ljubljani. Na umetniških razstavah napredne skupine Slovenski lik pa po večjih mestih Jugoslavije (Ljubljana, Zagreb, Sarajevo, Beograd) in v inozemstvu na Dunaju, v Berlinu in Pragi. Na jugoslovanskih razstavah v inozemstvu pa v Hodoninu, Varšavi, Bruslju, Londonu, Belfastu, Birminghamu, Bradfortu, Manchesteru, Kopenhagenu, Oslu ter na mednarodni grafični razstavi na Reki. Dodali bi še razstavi umetnikov-partizanov v Ljubljani in Zagrebu 1945, razstavo primorskih umetnikov v Trstu in Gorici 1945, razstavo Slikarstva in kiparstva narodov Jugoslavije XIX. in XX. stoletja 1946—1948, razstavo slovenske umetnosti po osvoboditvi 1945—1955, razstavo sodobne slovenske umetnosti 1958 razstave DSSU itd.

Leta 1947 je prejel prvo nagrado na natečaju Glavnega odbora Zveze sindikatov Slovenije za predloženo delo s tematiko »povojna socialistična izgradnja«.

Umetniška matica v Ljubljani je 1930. leta izdala publikacijo Toneta Se-
liškarja: Slikarja Vidmarja.

* * *

Takšno je v obrisu življenje in delo enega naših slikarjev, ki mu poštenje
in značaj nista nikoli dovoljevala nečednih življenjskih borb. Vendar je kljub
temu izpolnjeval poslanstvo umetnika in človeka. Za razvoj slovenske umet-
nosti je med drugimi pomemben predvsem njegov prispevek k tako imenovani
novi stvarnosti. Kot pedagog je pripomogel razvoju estetskega čuta otrok tudi
najbolj zakotnih vasi ter posredoval poznavanje umetnosti mladini in jo
navduševal zanjo. Kot človek pa se je vseskozi razdajal izkoriščanim in zati-
ranim, bodisi brezposelnim, tabrharjem, delavcem in njihovim družinam pred
vojno, bodisi ilegalcem, zapornikom, internirancem, partizanom in vsem sim-
patizerjem v vojni; njegov veliki idealizem je bil prisoten tudi v letih po
osvoboditvi. Plod združitve umetnika in človeka pa je predvsem njegova
predvojna socialna tematika ter dragocena in obsežna umetniška dokumen-
tacija medvojnega obdobja, ki bi bila lahko še toliko večja in popolnejša, ko
ga ne bi bile ovirale druge dolžnosti.

Vera Visočnik

Ob sedemdesetletnici slikarja Božidarja Jakca

Na dan 16. julija letos smo praznovali sedemdesetletnico našega naj-
plodovitejšega akademskega slikarja, rednega člana Slovenske akademije
znanosti in umetnosti, soustanovitelja, večkratnega rektorja in vse do upo-
kojitve rednega profesorja in vodje grafičnega oddelka Akademije za likovno
umetnost v Ljubljani, »očeta moderne slovenske grafike«, dopisnega člana
Jugoslovanske akademije znanosti i umjetnosti in Srbske akademije nauka
i umetnosti, častnega akademika sekcije za grafiko na Accademia delle Arti
del Disegno v Firencah, člana Société de culture Europ ene itd., umetnika-
partizana Božidarja Jakca. Za to priliko se že skozi vse leto vrste in se bodo
še nadaljevale številne prireditve. Spomnile so se ga umetniške galerije,
ne le naše, z razstavami, listi in revije s članki in reportažami, RTV z odda-
jami, film itd. Že lani je Muzej AVNOJ v Jajcu izdal za 25-letnico zasedanja
njegovog monografijo.

Ker smo se nazadnje v lanski oktobrski številki naše revije, posvečeni
25-letnici zasedanja odposlancev slovenskega naroda v Kočevju in II. za-
sedanja AVNOJ v Jajcu ob njegovem likovnem prispevku z obeh zasedanj
in s poti AVNOJ spomnili tudi umetnikovega dela in življenja, predvsem
medvojnega, bi se tokrat le pridružili množici čestitk. Ovitek ene prihodnjih
številk bo obogaten z reprodukcijo njegovega dela, ob priliki pa ga bomo
zopet kot nepogrešljivega znanca in sodelavca prosili, da nam bo kot vedno
doslej prijazno postregel z dragocenim gradivom iz svoje edinstvene med-
vojne likovne zakladnice, da bo še vnaprej poživiljalo marsikateri opis zgo-
dovinskih dogajanj in osebnosti.

Razstava nadrealizem — socialna umetnost v Muzeju savremene umetnosti v Beogradu

Beograjski Muzej savremene umetnosti je priredil med letošnjim aprilom in junijem v počastitev 50-letnice ZKJ obsežno razstavo jugoslovanske umetnosti, ki zajema obdobje med 1929. in 1950. letom ter obsega nadrealizem, postnadrealizem, socialno umetnost, umetnost NOB in socialistični realizem. Ob tej priliki je izšel tudi zajeten razstavni katalog. Poleg uvoda in sestavka Srbski nadrealizem 1929—1932 ravnatelja Muzeja savremene umetnosti Miodraga B. Protića vsebuje ta še sestavke Jerka Denegra Postnadrealizem, Božice Čosića Socialna umetnost v Srbiji, Josipa Depola Zemlja 1929—1935, Špelce Čopič Socialna umetnost v Sloveniji, Azre Begića Socialna umetnost v Bosni in Hercegovini, Borisa Petkovskega Socialna umetnost v Makedoniji. V jugoslovanskem merilu pa sta sestavka Nade Šuice Umetnost NOB ter Dragoslava Đorđevića Socialistični realizem 1945—1950. Nadalje vsebuje katalog seznam 468 razstavljenih del nad sto avtorjev, 460 reprodukcij (brez tistih med tekstom), Kronologijo 1929—1950, Literaturo, Bibliografijo periodike, Biografijo in literaturo o umetnikih, Resumeje v francoščini ipd., kar vse znaša 291 strani velikega formata. Skratka, to je prvi resnejši prikaz jugoslovanske socialne umetnosti, ki mu je priključen srbski nadrealizem in postnadrealizem v delih Milene Pavlović-Barilli in našega Staneta Kregarja.

Ker je preveč omembe vrednega gradiva in bi vsako naštetih področij zahtevalo posebno študijo, bi na kratko omenili predvsem tematico, ki nas prvenstveno zanima ter ožje, slovensko področje. Preden pa preidemo k temu, bi naštel prav vse razstavljalce, kar je zares najmanj, kar zaslužijo. Ti so: Đorđe Andrejević-Kun, Antun Augustinčić, Bora Baruh, Miloš Bajić, Arpad Balaž, Dragan Beraković, Stevan Bodnarov, Marko Čelebonović, Olivera Čohadžić, Oskar Davićo, Marijan Detoni, Vojo Dimitrijević, Ivan Generalić, Oton Gliha, Sergije Glumac, Vinko Grdan, Nedeljko Gvozdenović, Krsto Hegedušić, Željko Hegedušić, Oskar Herman, Antun Huter, Boža Ilić, Tode Ivanovski, Nebojša Jelača, Đorđe Jovanović, Leo Junek, Pivo Karamatijević, Milan Konjović, Đorđe Kostić, Edo Kovačević, Branka Kristijanović-Hegedušić, Mirko Kujačić, Borko Lazeski, Lazar Ličenoski, Petar Lubarda, Ivan Lučev, Nikola Martinoski, Dušan Matić, Antun Mezdić, Milo Milunović, Franjo Mraz, Ismet Mujezinović, Edo Murtić, Ivo Novaković, Danijel Ozmo, Vjekoslav Parać, zgoraj omenjena M. Pavlović-Barilli, Mihailo S. Petrov, Roman Petrović, Moša Pijade, Oton Postružnik, Zlatko Prica, Vanja Radauš, Ivan Radović, Nikola Reiser, Ivo Režek, Marko Ristić, Kamilo Ružička, Bratislav Stojanović, Vilim Svečnjak, Vilko Šeferov, Milenko Šerban, Ljudevit Šestić, Petar Šimaga, Frano Šimunović, Branko Šotra, Ivan Tabaković, Đorđe Teodorović, Đuro Tiljak, Mica Todorović, Ernest Tomašević, Kamilo Tompa, Fedor Vaić, Pavle Vasić, Mladen Veža, Mirko Virius, Dušan Vlajić, Nikola Vučo, Antun Zuppa, Vane Živadinović-Bor, Radojčica Živanović-Noe ter še nekaj avtorjev skupinskih del nadrealizma.

Od 28 slovenskih umetnikov pa so s predvojnimi deli zastopani: Ivan Čargo, Ivan Kos, France Kralj, Stane Kumar, Veno Pilon, Evgen Sajovic, Maksim Sedej, Hinko Smrekar, Lojze Šušmelj, Klavdij Zornik ter že omenjeni postnadrealist Stane Kregar; s pred- in medvojnimi Božidar Jakac, Nikolaj

Pirnat, France Uršič, Drago Vidmar, Nande Vidmar; s pred-, med- in povojnimi France Mihelič; s pred- in povojnimi Tone Kralj; z medvojnimi Alenka Gerlovič, Zoran Mušič, Božo Pengov, Ivan Seljak-Čopič; z med- in povojnimi Vito Globočnik, Dore Klemenčič-Maj, Marij Pregelj ter s povojnimi Gojmir Anton Kos, Nikolaj Omersa, Slavko Pengov. Razstavljajo 93 del, od teh 70 risb in grafik ter 23 olj in temper. Razstavljenjena dela naših umetnikov ne zajemajo strogega obdobja 1929—1950, vključena so še zgodnejša dela socialne tematike vse od 1921. leta dalje (Jakac 1921, Pilon 1921—1923, Čargo 1923, Pirnat in D. Vidmar 1926, kolikor pa ne bi bile očitne prevelike časovne razlike, bi lahko s to tematiko segli še dalje nazaj), pa do povojnega iz leta 1952 (varianta v olju G. A. Kosa).

Najpomembnejši in glavni delež za nas je prispevala Špelca Čopičeva s prvim temeljitejšim in široko zasnovanim pregledom slovenske socialne umetnosti. Likovno umetnost je postavila v čas vzporedno z dogajanjem na drugih področjih, predvsem literarnem. V razpravi je med drugim omenila, da segajo začetki naše socialne umetnosti že v čas pred I. svetovno vojno. Pregled je pričela s Franom Tratnikom, H. Smrekarjem, Rihardom Jakopičem, nadaljevala z bratoma F. in T. Kraljem, bratoma N. in D. Vidmarjem, B. Jakcem, V. Pilonom, naštela še Frana Stiplovška, Tineta Kosa, Ivana Napotnika, Frana Zupana idr. ter omenila Avgusta Černigoja in I. Čarga. Ob njih se je dotaknila Kluba mladih (1922), Nove stvarnosti (1925), Slovenskega lika (uradno ustanovljen 1934, čeprav je deloval že prej; soroden je bil hrvaški Zemlji). V četrtem desetletju se je ustavila ob ciklu Zrcalo sveta iz leta 1933 H. Smrekarja, N. Pirnatu s ciklom Blazni kronos iz leta 1940, navedla še A. Trstenjaka, I. Kosa, Frana Stiplovška, Olafa Globočnika, Jožeta Gorjupa, cikel Križev pot slovenskega naroda Borisa Kobeta, Ljuba Ravnikarja, Petra Lobodo, poudarila M. Sedeja s cikloma Predmestje 1933 in ilustracijami Mrzelove knjige Bog v Trbovljah iz l. 1937 ter F. Miheliča z Mrtvim kurentom. Omenila je še druge študente zagrebške akademije Gabrijela Stupico, Z. Mušiča, E. Sajovica, M. Preglja, Zorana Didka, K. Zornika, F. Uršiča, Lajčija Pandurja ter nazadnje Mirka Lebeza, Vlada Lamuta, S. Kumarja, Franja Goloba, L. Šušmelja. Posebej je navedla Grudo (ustanovljeno 1938 — vodja S. Kumar, katere učenec je bil tudi Vladimir Lakovič). V razpravi je seveda podala karakteristiko in oceno socialne umetnosti ter njen prispevek k slovenski in mednarodni umetnosti.

V razstavnih katalogih, pa tudi pregledih, tako jugoslovanskega kot ožjih obsegov, imamo že nekaj prikazov umetnosti med NOB, v jugoslovanskem okviru predvsem avtorice tega sestavka Umetnost med NOB. Zato poznavalcem te vrste likovne umetnosti sestavek ne more prinesiti kaj posebno novega, saj je tematika NOB od ostalih, tako predvojne socialne kot povojnega socialističnega realizma še najbolj raziskana. Vsekakor pa je ta, kot tudi vsi prejšnji pregledi pomemben.

Od naših umetnikov omenja v nepopolnem seznamu padlih, kakor sama poudarja, F. Goloba, H. Smrekarja in J. Weissa-Belača. Samo obdobje 1941—1945 pa deli na umetnost partizanov in zapornikov ter internirancev, vojnih ujetnikov in nazadnje simpatizerjev v okupiranih mestih, ki pa zato, ker še ni raziskana, ni prišla v okvir te razstave. Med zaporniki in interniranci omenja iz Begunj F. Goloba (nemški zapor, le prehodno), iz italijanskih koncentracijskih taborišč na Rabu Janeza Lajevca (kasneje, v partizanih je izrezal tri linoreze z motivi iz taborišča na Rabu), iz Čiginja, Gonarsa,

Moniga, Padove, Reniccija: V. Globočnika, S. Kumarja, V. Lamuta, N. Pirnata, D. Vidmarja, N. Vidmarja (ter I. Čarga, ki je bil konfiniran na otokih Tremiti, v zaporih Foggia, Manfredonia, Luccera); iz nemških koncentracijskih taborišč Mauthausna Jožeta Polajnka ter iz Dachaua Z. Mušiča, B. Pengova, F. Uršiča ter N. Omerso (med drugimi taborišči); med ujetniki pa M. Pregelja. Posebej se ustavlja ob delih Mušiča, Pregelja, Polajnka.

Od likovnikov-partizanov navaja A. Gerlovičevo, V. Globočnika s ciklom *Herrenvolk* 1945 (izšel po vojni), B. Jakca, D. Klemenčiča-Maja s cikloma *V imenu Kristusovih ran* 1944 in *nedokončanim Übermensch* 1945, F. Miheliča s cikloma *Krvava bratovščina* 1945 (izšel po vojni) ter skupnim s Pirnatom *Naša Borba* 1944, N. Pirnata s cikloma *Domovi—ječe—gozdovi* 1944 ter skupnim z Miheličem *Naša borba* 1944, I. Šubica, D. Vidmarja, N. Vidmarja. Ob njih priznava sila bogato grafično dejavnost, med grafičnimi centri omenja Kočevski Rog in Črmošnjice. Pri dogodkih se spominja I. kongresa kulturnih delavcev v Semiču januarja 1944 in razstav v Semiču (1944 *Jakac*), Dobindolu (1944 *Klemenčič*), Črnomlju (1945 *skupna*), v kronologiji še 1944 *Čepovan-Klemenčič* in S. Maria di Leuca — Čargo. V kronologiji tudi posebej našteva za leto 1943 *Centralno tehniko »Urška 14«* v Kočevskem Rogu s stalnim ilustratorjem I. Šubicem, kratek čas tudi D. Klemenčičem-Majem; ob II. zasedanju AVNOJ v Jajcu med skupino umetnikov B. Jakca (ki je portretiral maršala), za leto 1944—1945 grafični atelje *Centralne tehnike KPS v Črmošnjicah*: I. Šubica, V. Globočnika, I. Seljaka-Čopiča (prehodno), Vinka Turka-Vanjo, A. Gerlovič, L. Lavriča, V. Jordana, D. Petriča, M. Dolgan. V tako zelo podrobnem pregledu pa ne bi bil odveč še kakšen avtor (vsaj umetniki), predvsem v prvem delu.

Pomemben je sestavek D. Đorđevića *Socialistični realizem*. Avtor je z njim oral nehvaležno, za oceno dokaj problematično ledino. Po tej obsežni študiji (vsebuje splošni uvod, o podrobnejši vsebini pa govore podnaslovi. Pojav socialističnega realizma v Jugoslaviji, Organizacija umetniškega življenja po 1944, Razstave, Umetnost in kritika, Prispevki in nagrade, Oznanjevalci novega časa), podprti z vsemogočimi viri, bo moral seči vsakdo, ki bo obravnaval to obdobje. Za nas je uporabil v tem prikazu razen nekaj člankov, objavljenih drugod, predvsem vire zveznega značaja. Morda so bili naši odmevi na socialistični realizem, tako pri umetnikih kot kritikih milejši in zato polemike manj karakteristične kot drugod. Zaključimo lahko le, da je avtor naredil tudi za nas veliko na tem področju in bo nadgranja lahka.

Najzanimivejši del razprave je tisti, ki prikazuje bistvo socialističnega realizma, nastanek tega pri nas, predvsem pa odnos umetnost—kritika (najhujše napade je tedaj doživel M. Konjović, zgled pa je bil B. Ilić; tudi naši umetniki so bili deležni napadov). Motivno je tedaj sprva prevladovala tematika NOB, nato izgradnje.

V samem pregledu likovnega dogajanja tega časa med drugim navaja ustanovitev Društva slovenskih upodablajočih umetnikov (DSUU) v Ljubljani 1945 in reorganizacijo tega 1946, nadalje iniciativni sestanek predstavnikov republiških društev za osnovanje Saveza likovnih umetnika Jugoslavije (SLUJ) v Zagrebu 1946 in sam I. kongres SLUJ v Zagrebu 1947 (na njem je postal B. Jakac eden izmed dveh podpredsednikov. SLUJ je pričel izdajati glasilo *Umetnost* 1949—1951), nato II. kongres v Beogradu 1950 (Jakac je postal predsednik). Med nalogami in prizadevanji umetnikov je omenjen odhod na mladinsko progo Šamac—Sarajevo 1947 (že pred ustanovitvijo

SLUJ 1946 je bila delovna ekskurzija ca. 50 jugoslovanskih umetnikov Po sledih IV. in V. ofenzive po Bosni, Hercegovini in Črni gori ter na progo Brčko—Banovići).

Med razstavami 1945—1950 najdemo razstavo umetnikov-partizanov v Ljubljani 1945, preneseno v Zagreb, razstavo Za svobodo padli umetniki v Ljubljani 1945, tri razstave DSUU (1946, 1948, 1950), razstave članov pododbora DSUU v Mariboru od 1946 dalje, potujoče razstave DSUU po mestih in industrijskih centrih 1946 (Kamnik, Tržič, Stari trg, Guštanj, Mežica, Jesenice, Trbovlje, Zagorje, Ribnica, Cerknica, Rakek, Logatec, Novo mesto, Sv. Peter na Krasu, Ilirska Bistrica, Idrija, Tolmin, Sv. Lucija in Vipava; omenja tudi kulturne stike s Trstom in novoosvojenim ozemljem: 1945 razstavo slovenskih primorskih umetnikov v Trstu in Gorici ter tržaških v Ljubljani, 1946 razstavo J. Cesarja in A. Lukežiča v Ljubljani, 1950 razstavo slovenskih slikarjev iz Trsta v Ljubljani, a v Trstu razstavo slovenskih slikarjev in grafikov ter samostojni razstavi Pavlovca in Jakca). Med zveznimi razstavami so bile I. razstava SLUJ ob 100-letnici smrti Franceta Prešerna februarja 1949 v Ljubljani, prenesena v Zagreb in Beograd, II. razstava ob 100-letnici smrti Petra Petrovića-Njegoša septembra 1951 v Cetinju, prenesena v Sarajevo in Skopje, razstava sodobne jugoslovanske skulpture in grafike 1948 v Beogradu, jugoslovanske karikature 1948 prav tam, sodobne jugoslovanske grafike 1950 v Ljubljani, sodobnega jugoslovanskega kiparstva 1951 v Ljubljani ter največja razstava Slikarstvo in kiparstvo narodov Jugoslavije XIX. in XX. stoletja 1946—1948 (1946 Beograd, 1947 Zagreb, Ljubljana, inozemstvo: 1947 Moskva, Leningrad, Bratislava, 1948 Praga, Varšava, Krakov, Budimpešta; 1947 pa je bila menjalna razstava sovjetskih slikarjev v Beogradu, Zagrebu, Ljubljani in Novem Sadu). Med tematskimi razstavami našteva razstavo Mati in otrok v Umetniški zadrugi 1949 v Ljubljani, za tisti čas »poizkusne« razstave slovenskih impresionistov 1948 v Brežicah, 1949 v Ljubljani in Zagrebu; med samostojnimi 1945 T. Kralj, 1946 T. Gorjup, 1946/47 posmrtna V. Globočnik, 1949 retrospektivna B. Jakac in skupna G. A. Kos-Pavlovec ter 1950 skupni Kavčič-Maleš-Pregelj in Omersa-Sajovic ter retrospektivna Kregar.

Pod glavnimi prispevki tega časa našteva Miheliča, Preglja, Stupico, G. A. Kosa, Kregarja, Sedeja; posebej med slikarskimi Debenjaka, Klemenčiča, Didka, Pavlovca; med grafičnimi Jakca, Miheliča, Pirnata, Klemenčiča, Globočnika; po dekorativni in hladni monumentalnosti pa se izdvajajo freske S. Pengova v Beogradu, na Bledu, v skupščini, Novi Gorici idr.

Med nagradami omenja Prešernove nagrade in zvezne tj. vlade FNRJ (npr. v letu 1949 so te dobili Jakac, S. Pengov — I. nagrado za slikarstvo za freske v CK KPJ v Beogradu, G. A. Kos, Mihelič — II. nagrado za slikarstvo za olje Partizansko taborišče, Pavlovec). Kipar Boris Kalin pa je 1947 prejel naziv mojstra-kiparja.

Novi čas so napovedale že omenjene razstave slovenskih impresionistov in pa XXV. beneški bienale, na katerem je bila Jugoslavija prvič po vojni zastopana (G. A. Kos idr.).

Ce bi pa imeli kakšne pripombe, moramo pričeti pri nas samih, ker doslej še nismo uspeli poiskati, predvsem pa študijsko obdelati prav vsega gradiva. Kritizirati je namreč lahko, kaj napraviti, in to temeljito, pa teže. Prireditelji bi morali imeti na razpolago že tiskane monografije ali obširne kataloge z reprodukcijami po republikah, da bi lahko po njih najvažnejše povzemali, tako pa je ravno obratno. In če smo npr. kdaj sami zastopavljali

posamezne umetnike, ne moremo pričakovati, kaj šele zahtevati tankočutne korektnosti Beograjčanov. Priznati moramo, da je v kratkem času izredno težko postaviti študijsko razstavo v jugoslovanskem obsegu in pripraviti zanjo, kakor smo že videli, obširen katalog. Kolikor se tega zavedamo, bomo prezrli nekatere, sicer ne bistvene pomanjkljivosti, tudi čisto tehničnega značaja (npr. korekture kataloga) in dali prirediteljem vse priznanje za njihovo intenzivno delo. Storili so vse, kar so mogli.

V tej številki objavljamo nekaj, za revijo manj znanih del iz te največje in najpomembnejše razstave jugoslovanske socialne umetnosti doslej. Razstava je obogatena z novimi odkritji in najširšim registrom likovnih opominov o človeških vrednotah, zato je izpolnila svoje poslanstvo.

Vera Visočnik

Slikarka in likovna pedagoginja Alenka Gerlovič

Slikarka Alenka Gerlovič je kmalu po osvoboditvi, potem ko je kratek čas delala kot risarka v slikarskem ateljeju začasne uprave tiska za severno štajersko v Mariboru in kot scenografka Slovenskega narodnega gledališča v Ljubljani, postala likovna pedagoginja. Poučevala je na gimnaziji, osnovni šoli, Pionirskem domu in zopet osnovni šoli vse do upokojitve 1968. leta. Pri likovno-pedagoškem delu se je veliko pečala z eksperimentiranjem, izdelala je pedagoški koncept, ki sicer v svetu ni nov, pač pa pri nas, vodila seminarje itd. Plod izredno vztrajnega, dolgoletnega intenzivnega dela na tem področju je knjiga Likovna vzgoja otrok, ki jo je lani izdala Mladinska knjiga in jo junija letos nagradila z Levstikovo nagrado. Žiri je med drugim obrazložila v oceni knjige: »Avtorica je zajela bistvo problema likovne vzgoje in je knjiga zato potreben priročnik, ki bo olajšal delo likovnim pedagogom. Odlika dela je tudi preprost in razumljiv jezik.« Več smo lahko že brali v časopisju. Ta nagrada je bila že njena druga nagrada za likovno pedagoško delo. Prvo ji je leta 1959 podelil Savet društava za staranje o deci i omladini Jugoslavije, Upravni odbor fonda za unapređenje likovnih umetnosti »Moša Pijade« v Beogradu.

Tudi kot slikarka si je po realistični fazi prizadevala za lasten likovni izraz. Najpogosteje upodablja krajino, najraje otoke. Poleg slikarstva se peča tudi z risbo in grafiko. Samostojno je razstavljala 1948 v Štanjelu, 1953 v Ljubljani, 1949 v Ljubljani (s S. Šegulo), 1960 v Ljubljani (z R. Piščanec). Sodelovala je na kolektivnih razstavah doma in v tujini, med drugimi na razstavah umetnikov partizanov, razstavi slikarstva in kiparstva narodov Jugoslavije XIX. in XX. stoletja 1946—1948 itd.

In poglobitni biografski podatki? Rojena je bila v Ljubljani. Po gimnaziji v Ljubljani se je 1937. leta vpisala na zagrebško akademijo in dovršila študije pri prof. Beciću ob zlomu stare Jugoslavije. Živi v Ljubljani in se, odkar je izpregla v šoli, posveča slikarstvu.

In medvojna biografija? Že jeseni leta 1941 je stopila v OF. Najprej se je povezala s skupino mladih deklet, ki je delovala pri univerzi. Od te skupine je vodila še eno skupino, ki jo je sama zbrala. Potem ko so se razformirale strokovne komisije in pojavile terenske organizacije, je vodila manjšo

skupino AFŽ v hiši na Cankarjevem nabrežju poleg gostilne Maček. Od pomladi 1942 je delovala kot terenska sekretarka terena Študentovska ulica. Nekako od konca leta 1943 je bila članica okrožnega odbora OF za Ljubljano (Fanča, zastopala je KS linijo). Medtem je na željo staršev od oktobra 1942 delovala kot scenografka ljubljanskega gledališča in naredila nekaj scen brezplačno. Med marcem in junijem 1944 se je morala umakniti v strogo ilegalo.

Dne 29. julija 1944 je odšla v partizane. Ko je prišla v Občice pri Starih žagah, so jo vprašali, ali želi strokovno ali politično delo. Predlagali pa so, da bi šla k Slovenskemu narodnemu gledališču (SNG). Ker pa se je že pred tem oglasila pri SNG in videla, da je inscenacijskega dela bolj malo, je predlagala, da bi delala kaj bolj koristnega, npr. v tehniki, in kadar bi jo potrebovali pri SNG, da bi jo poklicali. Pri tem je ostalo. Delala je v grafičnem ateljeju Centralne tehnike KPS, sprva v Starih žagah, nato od jeseni 1944 v Črmošnjicah. Vmes pa so jo res poklicali v SNG, kjer je kratek čas delala inscenacije za Borove Raztrgance.

V grafičnem ateljeju Centralne tehnike KPS, kjer je delovala vse do osvoboditve, je kot risarka poleg dnevnih nalog za opremo tiska med drugim prispevala ilustracije za Kurirja (1944), Novi rod (1944), Pavliho (1944), Slovenskega pionirja (1944—1945); napravila naslovno stran Z rdečo armado naprej! (za Novo leto 1945); lepake: Daruj, zbiraj obleko, obutev, perilo, vse za našo vojsko! Naši narodnoosvobodilni odbori, naša prava narodna oblast (1944), Žene, steber našega zaledja (1945) itd.

Posebno je treba omeniti linoreze Hajka, Talci, Partizanska ljubezen, Kurirja, Pogreb, Obešenci (iz leta 1944); Kolona z ranjenci, Kamnolom, V snegu (iz leta 1945), nadalje drobne linoreze za ilustracije Novega rodu in Slovenskega pionirja (1944—1945). Pripravljala je mapo Pasijon slovenskega naroda kot nekakšno paralelo Dürerjevega pasijona (Obešenci—Križanje; Kamnolom—Kristus pade pod križ itd.), ki pa je kot nekateri drugi likovniki ni utegnila dokončati. Poleg osnutkov za linoreze in ilustracije tiska so med risbami še: vas Brezje, Podstenice, Topli vrh, ruševine, drevesa; med akvareli portreti slikarja Vita Globočnika, kiparke Milene Dolgan, Tončke Drobnič, pionirčka Tončka, motiva iz doline Starig žag in Črmošnjic.

Jeseni 1944 je obiskovala kratkotrajno »partizansko akademijo« za člane grafičnega ateljeja Centralne tehnike KPS v Črmošnjicah, kjer so pod Pirnatovim vodstvom risali akt po modelu (poziral je partizan). Sodelovala je na razstavi umetnikov-partizanov v Črnomlju januarja 1945 z linorezi Hajka, Pogreb, Bičanje (Dušan Moravec, Naši umetniki so razstavili, Slovenski poročevalec 14. februarja 1945, št. 5, str. 3), sodelovala je tudi na razstavi Centralne tehnike KPS 27. aprila 1945 v Črnomlju (z grafikami in celo akvareli in gvaši). V Centralni tehniki KPS je vodila agitprop, ki je skrbel za predstave, mitinge itd. Delovala je tudi kot avtorica teksta, režiserka, igralka, scenografka partizanskega lutkovnega gledališča, ki so ga vse, dokler ga ni prevzel drug kolektiv, vodili člani grafičnega ateljeja Centralne tehnike KPS. Njena marionetna igrlica Jurček in trije razbojniki, nastala 1944. leta, je izšla 1950. leta pri Mladinski knjigi (Lutkovni oder 1).

Slikarka Alenka Gerlovič je dokaj znana po vsem tem širokem delovanju, pa tudi po tistem, ki ga tu nismo omenili — po njenih člankih, bodisi aktualnega ali spominskega značaja bodisi o njenih vtisih s potovanj. Še bolj pa je postala znana po nagrajeni knjigi, ko si je ta utrla pot med likovne pedagoge.

Vera Visočnik

Vohunski sateliti

Med tisoči fotografijami, ki so jih razvili v neki skrivnostni stavbi blizu Washingtona, imajo tudi tako, ki kaže Rusa, kako mirno hodi po moskovskih ulicah. Pravzaprav nič posebnega, če kamera tega posnetka ne bi bila vgrajena v satelit, ki je krožil okrog Zemlje v oddaljenosti 160 kilometrov. Ameriški tednik News Week je kljub strogi tajnosti odkril po svojem redaktorju, zadolženem na področju znanosti, Evertu Clarku, številne podrobnosti o tehnologiji vojaških satelitov, v ZDA imenovanih MILSAT.

Američani so izstrelili od leta 1958 v vesolje 458 satelitov, vsaj dve tretjini je takih, ki služijo v vojaške namene. S podatki, ki jih sateliti pošiljajo na Zemljo, se v vohunski službi dnevno ubada na tisoče strokovnjakov s področja fototehnike, elektronike, oboroževanja, gospodarstva. Velik del njihovega dela obsega rutinsko pregledovanje fotografij, radarskih posnetkov, šifriranih radijskih znakov, ki prihajajo od »nebesnih« vohunov. Najvažnejše podatke dobe v nadaljnjo obdelavo specialisti.

Vesoljski proračun ameriškega obrambnega ministrstva vsa suče okrog dveh milijard dolarjev. Na splošno se skrivajo vojaški sateliti MILSAT pod proračunsko rubriko »vojaška aeronautika«. Dodati je treba še neznane proračune CIA in drugih vohunskih organizacij, ki jih te dajejo za informacije od satelitov. V takšni računici utegnejo zajeti letni stroški satelitne vohunske službe MILSAT do 4 milijarde dolarjev.

Že Lindonu Johnsonu se je zdelo, da se ta sorazmerno velik denar bogato obrestuje. »S pomočjo satelitov,« tako je že pred dvema letoma dejal, »natančno vem, koliko raket ima nasprotnik.« Nobenega razloga ni, da njegova tedanja izjava ne bi veljala tudi za njegovega naslednika Nixona. ZDA ne le lahko vsak hip ocenijo, koliko raket vrste SS-9 imajo Rusi in do kam so se dokopali z jedrsko oborožitvijo Kitajci, temveč lahko tudi natančno ocenijo, koliko ton riža bo Kitajska letos pridelala, ali pa če je ukrajinsko žitnico napadla pšenična plesen. ZDA in SZ so si

s pomočjo satelitov ena o drugi nabrali toliko informacij, da izražajo že marsikateri poznavalci razmer previdno upanje, pravzaprav je to paradoksalno — da se bo ravno po tej poti napetost med obema veselilama zmanjšala. Vodja oddelka za prirodoslovno-tehnične znanosti v knjižnici ameriškega parlamenta Charles Sheldon je ocenil MILSAT kot sredstvo, ki bo spravilo dirko med veselilama pod popolno nadzorstvo, kar bi lahko posredno preprečilo izbruh atomske vojne.

Čeprav ZDA tega niso objavile, je vendarle znano, da so že omrežile celotno ozemlje SZ in lahko s posebnimi detektorji registrirajo še tako skrite jedrske glave raket ali ugotove, da je ta ali ona na zunaj vsakdanja tovarna usmerjena na predelovanje jedrskega materiala. Sovjeti to seveda dobro vedo, čeprav je vse, kar zadeva MILSAT ali pa podobne ruske vohunske satelite ne le stroga tajnost, temveč, kot temu pravijo, supertajnost. Na koncu petdesetih let in v začetku tega desetletja so imeli vohunski sateliti vsaj svoja imena: SAMOS (SATELLITE AND MISSILE OBSERVATION SYSTEM) ali pa MIDAS (MISSILE EFENSE ALARM SYSTEM). Danes so imena izginila in posamezne vrste satelitov so označene le še s šiframi v številkah. SAMOS je bil težak 1180 kg; današnji MILSAT tehta tudi čez 3 in pol tone. V vesolje jih pošiljajo z nosilnimi raketami vrste AGENA-D. Kakor hitro so se sateliti razvijali, toliko hitreje so se večale tudi njihove zmogljivosti. Naštejmo samo najvažnejše:

Stražarski satelit. Oznaka ni znana. Opremljen je z infra rdečimi senzorji in kroži okrog Zemlje na višini 3200 km z nalogo, da patrolirja nad svetom in signalizira morebitni izbruh tretje svetovne vojne.

Satelit-770. Opremljen je s tako imenovanim stranskim radarjem, dolgo, ozko anteno, tako da lahko »gleda« elektronski žarek na levo ali na desno. Ta radarska naprava lahko zazna in posname skozi najdebelejše oblake še tako skrite podrobnosti na Zemlji.

Ferret. Oznaka ni znana. Ti sateliti imajo na vesti elektronsko špijonažo. Iz

njihovih osebnih karakteristik je mogoče razbrati med drugim, pa naj se šliši še tako neverjetno, da lahko Američani z njihovo pomočjo iz višine 160 km prisluškujejo navadnemu telefonskemu razgovoru. Kar pa je že povsem normalno — Ferreti prežijo nad celotnimi radijskimi zvezami sovjetske armade in poskušajo odkrivati obratovalne frekvence ruskih in kitajskih radarskih postaj. Če odkrijejo frekvenco radijskih oddajnikov, se v satelitu avtomatično vključijo prisluškovalne naprave.

Satelit-823. Prej je bil znan pod oznako VELA. Prirejen je za odkrivanje jedrske energije. Njegovi senzorstvi so sila občutljivi na ultravioleto in rentgenske žarke ter reagirajo na vse poizkuse z jedrskim materialom, katerega sevanje ujamejo daleč zgoraj v stratosferi. Tako tudi vse jedrske poizkuse. Nekateri od teh satelitov krožijo okrog Zemlje v višini 112.000 km, morebiti zato, da bi ujeli podatke o tajnih jedrskih poizkusih »za Luno«!

920-A. Prej je bil znan pod oznako »Advanced Samos«. V te satelite so vgrajene specialne kamere s teleobjektivi in najbolj občutljivimi filmi, ki jih je danes sploh mogoče izdelati. Odvisno od občutljivosti filma lahko satelit iz višine 140 km zelo natančno posname morsko obalo ali reko, s še občutljivejšimi filmi zazna cesto ali pa poljsko pot. Z najbolj občutljivimi filmi — strokovnjaki pravijo, da so jih razvili Američani že pred nekaj leti, kje so potem že danes — pa je mogoče razbrati tovarniško znamko na osebnem avtomobilu. Neki specialist za te vrste satelitov je dejal, da bi bilo v dosegu njihovih možnosti brati tudi časopis sprehajalca na Rdečem trgu v Moskvi, vendar pa tovrstnih informacij ne potrebujejo. Zato pa lahko iz višine 160 km nezmotljivo zabeležimo objekte, velikosti avtomobila, tanka, letala, ali pa najmanjše rakete, je dejal omenjeni strokovnjak. Med lansko invazijo držav članic varšavskega pakta na Češkoslovaškem so bili MILSAT tako ostrooki, da niso odkrili le dolge vojaške kolone, temveč tudi njihovo sestavo. Mislili pa so, da gre za vojaške manevre.

Zlasti zanimivi so sateliti, katerih senzorstvi so občutljivi za infra rdeče žarke. Tako opremljen satelit natančno registrira neznatno bolj temperiran odplak tovarne, ki potemtakem obratuje, ali pa kolono vozil, ki vozi ponoči in brez luči. Kamione izda obratovalna temperatura motorja z notranjim izgorevanjem. Po istem principu nadzorujejo ti sateliti zračni prostor in letala v njem ter pristanišča, iz katerih bi na skrivaj sredi noči hotela odpluti bojna ladja. Še laže seveda zaznavajo razne po-

izkuse z novimi raketami na sovjetskih kozmodromih, ali pa odčitujejo ruske oz. kitajske jedrske napadalne objekte. Tu so potem še tako imenovani vremenski sateliti, ki dajejo podatke za sinoptične karte, na koncu pa še skrivnostno tajno o vesoljskem brodogovju, o katerem za zdaj še ne vemo veliko.

Ameriške MILSAT izstreljujejo iz oporišča Vandenberg 240 km severozahodno od Los Angelesa. S kamerami opremljeni krožijo okrog Zemlje na višinah od 145 do 400 km, drugi pa na večjih razdaljah. Njihove podatke zbirajo v sprejemnih centrih na Havajih, Aljaski ali pa v New Shampshiru ter na ladjah in letalih, ki so locirana na gotovih pozicijah v morju ali zraku. Takšen sprejemni center imajo Američani menda tudi na Pine Gapu v Avstraliji. Seveda skrbno pazijo, kdaj MILSAT pošilja podatke na Zemljo, na primer filmske kasete. Satelit je opremljen z napravo, ki zamota kaseto v poseben ovoj, ta pa potem s padalom prileti na določeno mesto na Zemlji. Američani potem love te zavojčke s posebej za to prirejenimi helikopterji in letali že na višini 3000 m, da podatki ne bi padli v roke nepoklicanim! Sovjetski vohunski sateliti obkrožajo Zemljo najbolj pogostoma v osmih dneh. Nekateri med njimi so veliki kot vesoljske ladje Vostok in teži 4500 kg. Podatke pošiljajo na trdna tla. Nekako tako kot pristajajo na trdna tla tudi sovjetski kozmonavti, ne pa v morju kot Američani. V dosegu obeh veselil pa je, da razvijajo tudi supervohunske satelite. Najnovejši nebesni vohuni z lahkoto odkrivajo pod površino morja ameriške jedrske podmornice vrste Polaris.

Ameriško letalstvo je 6. avgusta lani izstrelilo na krožno pot okrog Zemlje prvi tako imenovani »Integrated Satellite«, v katerem so, kot že ime samo pove, funkcije doslej znanih vohunskih satelitov združene. Gre za cel paket medsebojno uravnanih sistemov, infrardečih senzorjev, detektorjev, ki so občutljivi na rentgenske žarke, kamer s teleobjektivi in kdo ve česa še vsega ne. Integrated satelite so izstrelili v orbito, ki je od Zemlje oddaljena najmanj 31.674 in največ 39.853 km. Kar je zlasti zanimivo, hitrost satelita je sinhronizirana z zemeljsko rotacijo, zato vselej plava nad določenim ozemljem. Zorni kot IS obkroža Severni Vietnam, južno polovico Kitajske in centralni del Sovjetske zveze. Ko leti bliže Zemlji, prehitava hitrost njene rotacije, v najbolj oddaljeni orbiti pa nekoliko zaostaja za njo. V severni legi je skoraj naravnost nad Sajgonom, na jugu pa nad Džakarto. Tako vedno znova riše čez azijski prostor počasne osmice.

Najbolj prefinjeni modeli IS tehtajo menda do 3600 kg.

Medtem ko se je razvijalo to nebesno vohunstvo, pa so SZ in ZDA napredovale tudi na področju nasprotnih ukrepov. Streha oblakov, naravno varstvo pred njihovimi radovednimi pogledi, namreč ne zadostuje več. Vohuni v vesolju so postali že tako nadležni Rusom, da s helikopterji prevažajo ljudi in material na svoja raketna izstrelišča. Čisto mogoče je, da je Kitajska zgradila blizu svojih pravih poizkusnih poligonov v puščavi Sinkijang tudi lažna izstrelišča. S takšno taktiko je bilo morda mogoče zavesti satelite, ki so bili opremljeni le s kamerami in teleobjektivi, bolj izpopolnjene, kakršen je na primer Integrated Satellite, pa najbrž ni več mogoče prevarati. Ko so raketna skladišča posneta in so bombniki in baze podmornice pod stalno stražo, pa lahko prevzame MILSAT druge naloge! Pri ameriški vohunski službi se razvija novo področje z okrajšavo imenovano »Econ Recon« (Economic Reconnaissance) — gospodarska spoznava. Riževa polja sevajo na primer infrardeče žarke, zato jih je mogoče jasno ločiti od drugih vrst žita. To pa ni vse. Zdrava riževa polja se po nekaterih značilnostih infrardečih žarkov ločijo od nezdravih! Posebni senzori, s katerimi so opremljeni te vrste sateliti, lahko nadzorujejo celotno letino Kitajske in ugotove, če bo letos pridelek rekorden ali pa bo podpoprečen. Visoko razvite države lahko z gospodarsko špijonažo odkrivajo še neodkrita nahajališča nafte ali rudnin v nerazvitih deželah.

GOSPODARSKA UPORABNOST SATELITOV

Čeprav Evropa zaostaja za ZDA in SZ na tem področju skoraj za celo desetletje, pa po drugi plati treznejše razmišlja o uporabnosti satelitne tehnike. Zahodnonemški zvezni minister Gerhard Stoltenberg je že na lanski tretji evropski konferenci za vesoljske raziskave v Bonnu povedal: »Najmočnejši motivi za skupno evropsko delovanje na področju vesoljskih raziskav leže v ekonomskih možnostih praktične uporabe satelitov.« Za Nemce dokaj značilno: Zakaj se tudi v vesolju ne bi dalo zaslužiti? Stoltenberg je že takrat predlagal, da bi se evropske organizacije za vesoljske raziskave, Eldo — gradi nosilne rakete za Evropo — Esro in Cets združile. V Eldo so včlanjene Velika Britanija, Zvezna republika Nemčija, Francija, Italija, Nizozemska, Belgija in Avstralija. Esro združuje že omenjene države z

izjemo Avstralije, zraven pa so še Danska, Švedska in Svica, ter gradi satelite in druge vesoljske sonde. Organizacija Cets ima na skrbi satelitne sisteme za televizijsko in radijsko tehniko.

Ameriška poročevalska satelitska družba Comsat je zaslužila lani z uslugami svojih satelitov 160 milijonov mark. Ena njenih vesoljskih sond Intelsat, imenovan tudi Early Bird, posluje na 240 dvokabelnih kanalih in omogoča telefonske razgovore ter prenose televizijskih oddaj iz ZDA v Evropo. Okrog Zemlje kroži v višini 36.000 km in sodi med sinhronske satelite, katerih hitrost je uravnana tako, da krožijo toliko hitreje, kot Zemlja sama, da plavajo na enem in istem mestu. Podobne satelite imajo zdaj že tudi na drugih področjih. Njihova zmogljivost je še večja: hkrati zmorejo 1200 telefonskih razgovorov na obe strani. Prihodnje leto nameravajo izstreliti v vesolje prave poštno telefonske centrale, katerih vsaka bo zmogla do 10.000 telefonskih pogovorov hkrati, po vrhu pa bo imela še 10 do 12 televizijskih kanalov. Družbe, ki jih bodo lansirale, bodo z njimi letno zaslužile več milijonov mark. Nemci, ki znajo vselej vse natančno preračunati, so ugotovili, da stane vzdrževanje podvodnega zemeljskega telefonskega kabla med San Franciscom in Tokijem 40.000 mark mesečno, zveza prek satelita pa le 19.600 mark. Za polovico cenejša je! Seveda imajo Američani za zdaj še monopol v tej, kako ji naj rečemo, nebeški trgovini. Neameriškim interesentom so dovolili kupiti le 20 % akcij družbe Comsat Corporation, ki nudi tovrstne usluge. Mimo tega drže v strogi tajnosti tudi večino podrobnosti o gradnji in uporabi takšnih satelitov.

Najnovejše študije kažejo, da peljejo sateliti na področju komunikacij v pravo gospodarsko revolucijo. Njihove usluge bodo slej ko prej rabile vse velike družbe, trgovci, bančniki itd. Po računicah tehničnega načrtovalnega štaba evropske konference za poročevalske satelite bodo le-ti letno privarčevali dve do tri milijarde mark že s tem, ko bodo sistematično obdelovali podatke o še neodkritih zemeljskih rudninah. Tudi naftna polja doslej ni bilo mogoče po nobeni metodi odkrivati tako zlahka in natančno kot zdaj. V Avstraliji in Afriki so tovrstna satelitna opazovanja dala nova odkritja.

Tehnični dosežki in nova odkritja pa sama zase niso dovolj, svarijo sociologi. Današnja človekova miselnost je pretresna za vsa nova spoznanja, ki mu zato v nekem smislu groze, če nanje ne bo pripravljen tudi po svojih miselnih in moralnih kvalitetah.

Meje popuščanja med velesilami

Ves čas po invaziji na Češkoslovaško je bila Evropa priča nenavadnega pojava. Nekdanji politični odsevi hladne vojne, se zdi, so se pomešali s političnimi nagnjenji k popuščanju. Na eni strani je vodstvo NATO razglasilo pripravljenost odgovoriti na vsako sovjetsko zaostrovanje, zmanjševanje NATO čet se je ustavilo, na določeni mestih celo povečalo in novo vodstvo NATO je bilo sestavljeno tako, da lahko takoj reagira na povečanje sovjetske pomorske vojaške aktivnosti. Na drugi strani je vzniknila nova berlinska kriza, v kateri se je Sovjetska zveza z vso ihto spravila nad Anglijo in Zahodno Nemčijo. Pa vendar vsakokrat, ko se je kjerkoli pokazala resnična kriza, najsi bo v Berlinu, Sredozemlju ali Bližnjem vzhodu, sta obe velesili uredili stvari tako, da sta spet vzpostavili medsebojno zaupanje, ki se je bilo že močno utrdilo v zadnjih nekaj letih.

V berlinski krizi je Sovjetska zveza obtoževala Zahodno Nemčijo in podpihovala Vzhodno. Mar to pomeni, da so sovražnosti, ki so se vsaj začasno umaknile v ozadje, spet vzniknile, da bi se ustvarila napetost lanskega avgusta in je tiho popuščanje med velikima silama zamrlo? Ali pa mar stopamo v obdobje, ko bo spet vsako popuščanje med obema velikima silama ustvarilo možnost za nove mednarodne krize?

Ta čas bi bilo verjetno zelo tvegano napovedovati bodoči razvoj odnosov med obema silama, ker ne vemo, če so slepilo ali resničnost. Očitno se je politično stanje med obema velesilama poslabšalo. Prav tako je očitno, da so interesi, ki sta jih izkazovali do glavnih mednarodnih nasprotij, čeprav sta v zadnjem trenutku popustili, še vedno za obe sili velikega pomena. Toda sedanja prizadevanja kažejo nujnost, da je treba ponovno popuščati.

V preteklosti, zlasti v obdobju od kubanske krize pa do napada na Češkoslovaško, je to popuščanje med velikima silama obtičalo na mrtvi točki; lahko rečemo, da je veljal status quo. Res so številni evropski politiki kritizirali naraščajoče popuščanje ter sporazumevanje med ZDA in SZ na osnovah, ki so bile za Evropo povsem nevdržne zlasti zato, ker se je krepilo razdeljevanje Nemčij in pri tem ustvarjala napetost ob umetno postavljenih mejah v srcu Evrope. Še več, ponovno zbliževanje med silama je nakazovalo, da bi vsa najvažnejša vprašanja evropskih držav — vprašanja, ki zadevajo njihovo varnost in njihove poglede o vlogi v svetu — določale sovjetsko-ameriške pogodbe, v katerih bi

evropske države imele samo posvetovalni glas.

Prav tako je bilo to obdobje težavno za ZDA, saj so bile venomer razpete med željo, da bi njeni stiki z evropskimi državami napredovali, in napori, da bi se lahko vsestransko sporazumele s SZ. Leta 1966, ob Johnsonovem govoru o mirnem reševanju svetovnih problemov, se je izkazalo, da so ZDA poskušale zbrati okrog sebe velik krog držav, od Atlantika do Urala, da bi sodelovale v politiki in gospodarskem napredku. Toda kaj kmalu so ZDA opustile vse misli o politični kooperaciji ter na drugem koncu sveta ustvarile »Zvezo za napredek« in se tesnejše navezale na SZ. To stanje ni zadovoljevalo, ker je rasla napetost v komunističnih partijah. Za svoje nadaljnje sodelovanje z vzhodnoevropskimi državami in partijami so morali narediti vrsto resnih korakov, prav tako pa sprejeti vrsto izzivanj v svojih lastnih vrstah. In ne samo to, v luči tradicionalne objektivne politike SZ se je izkazalo, da je popuščanje med obema velikima vzpodbudila in ohranjala najslabše na obeh straneh sveta: naraščajočo vojaško moč Zahodne Nemčije in stalno slabšanje odnosov s Kitajsko in drugimi deželami.

Če danes pogledamo nazaj, moramo ugotoviti, da popuščanje med obema velikima silama ni bilo nikoli dovolj vsestransko, nikoli dovolj stabilno, da bi bilo dolgo vzdržalo status quo. Preveč je bilo med njima ostrih nasprotij. In danes se zdi, da je takšno stanje počasi odtajalo številna nasprotja ne samo med obema velikima, pač pa tudi med mnogimi manjšimi državami. Tako so se tiho kopičila vprašanja, dileme, nasprotja, nezaupanja in podobno.

Prva, ki je razbila ta negotovi status quo, je bila SZ. Invazija na Češkoslovaško je pokazala, da ni več mogoče vzdržati pritiska, ki ga je ustvarilo novo stanje v Evropi, pač pa bi bilo treba vzpostaviti novega na nekdanjih osnovah. Doktrina Brežnjeva o omejeni suverenosti vzhodnoevropskim državam ni določila, kaj je dovoljeno in kaj ne. V glavnem je jasno naglašala, da bo SZ vedno s silo intervenirala tam, kjer se bo izkazalo, da so njeni interesi v nevarnosti. Toda s to deklaracijo in z njenimi podtalnimi akcijami sovjetsko vodstvo ni moglo več povsem ustoličiti metod stalinistične ere, pač pa je predvsem vzbudila negotovo sedanost. Niti ena vzhodnoevropska vlada se ni povsem odrekla svojim zvezam bodisi z vzhodnimi

ali z zahodnimi državami. Razvoj vseh vzhodnoevropskih držav je še vedno odvisen bolj od njihovih notranjih družbenih in ekonomskih odločitev kot pa od direktiv iz Moskve.

Podoben proces je potekal v Zahodni Evropi — čeprav so vlade držav Zahodne Evrope pri odločanju uživale veliko večje svobodine kot vzhodne; tega so povzročile njihova bolj pogumna hotenja, kot bi to gódilo ZDA, vendar pa so jih plačevale z različnimi notranjimi in zunanjimi težavami. Pred odstopom generala de Gaulla je Velika Britanija nekako pridobila v ogledu: zaradi položaja na Češkoslovaškem in povečevanja sovjetske aktivnosti v Sredozemlju, ker je ponovno uporabila evropske obrambne forume v zblíževanju vse Zahodne Evrope. Aktivirala je NATO in poživila dejavnost Zahodnoevropske zveze. Toda ob tem je tvegala ne samo zaostritev odnosov s SZ, ampak tudi s Francijo. Po majskih dogodkih in velikih stavkah leta 1968 se je namreč pričela Francija približevati ZDA in nameravala invazijo na Češkoslovaško uporabiti, da bi vzpostavila sodelovanje z Moskvo najprej na Srednjem Vzhodu. V podobnem položaju se je znašla Zahodna Nemčija. Čeprav je odločno dokazovala, da v njeni politiki do vzhodnih držav ni alternative, se je znašla v vse bolj naraščajočih nesoglasjih z Vzhodno Nemčijo, četudi so se njuni medsebojni odnosi pred dogodki na Češkoslovaškem zadovoljivo razvijali in vodili k vse večjemu medsebojnemu sodelovanju. Žal, vsi ti dogodki in zapletji so kljub naporom posameznih držav vodili bolj k poglobljanju nesoglasij med obema velikima silama, kot pa k popuščanju napetosti.

Tako imata zdaj Vzhodna in Zahodna Evropa v tem pogledu enake pozicije. Če je bil prej v popuščanju status quo, je danes ta status quo enak vse večji sovražnosti med obema velikima velesilama. Takšen je resnični položaj sprememb, ki jih je prinesla invazija na Češkoslovaško. Danes niso težave samo v popuščanju, pač pa v zaščiti ene velesile pred drugo. Vendar ni opaziti, da bi bila katera koli vlada na zahodu ali vzhodu zmožna ali pripravljena doseči pozitivne premike v sedanji napetosti med Vzhodom in Zahodom.

Sama ameriška vlada si prizadeva za večje medsebojno razumevanje s SZ, ne bi pa pri tem želela žrtvovati svoje druge interese kjerkoli v svetu. V Vietnamu in na Srednjem Vzhodu jim je prepotrebno sovjetsko razumevanje, ZDA pa niso preveč prizadete pri povezovanju držav v Evropi, ker ne čutijo, da so pri tem prizadeti njeni odnosi s SZ. Hkrati se kaže, da se bodo v kratkem pričeli pogovori med ZDA in Moskvo o kontroli nad sodobnim orožjem,

ki temelji na medcelinskih izstrelkih. Celo Nixonovo vztrajanje pri izgradnji znamenitega ameriškega ABM obrambnega sistema je odigralo zelo pomembno vlogo. Toda cena je očitna. Kaže na ostrejšo razliko kot kdajkoli poprej v sovjetsko-ameriškem popuščanju in povezovanju Vzhod—Zahod v Evropi. Kajti vse do avgusta 1968 je bilo jasno, da so vedno evropske države v dialogih SZ—ZDA le pridobivale, čeprav so bile razlike med evropskimi državami in velesilami kakršnekoli. Po avgustovskih dogodkih pa se je zgodilo prav nasprotno, sovjetsko-ameriški odnosi se lahko že nadalje poglobljajo, toda od njih Evropa lahko pričakuje v najboljšem primeru imobilnost, v najslabšem pa sovražnosti.

Vprašanje je, kako dolgo bo še vzdržalo sedanje stanje. Jasno se kažejo spremembe, predvsem v politiki med obema Nemčijama, ki vedno bolj zrcali mednarodno politiko v »izgradnji mostov«. To aktivnost je zmanjšala SZ zaradi lastnih interesov, pa vendar je ni mogla povsem zavreti. Veliko bolj se kažejo težave v graditvi mostov med nasprotnima taboroma, ker je med njima toliko nerazčiščenih pojmov, ki so bili in bodo še nadalje velika ovira za boljše sporazumevanje. Se več, takšne mostove je kaj lahko porušiti. Z drugimi besedami, koncept o gradnji mostov, o sodelovanju ali celo postopnemu usklajevanju interesov, ki bi vsebovali resnično sodelovanje med vzhodno in zahodno Evropo, je še vedno odvisen od strpnosti SZ do tega vprašanja.

In prav v sedanjem času se te namere kažejo z vso težo. Če bi bila Sovjetska zveza naklonjena zblíževanju zahodnoevropskih držav z vzhodnimi, bi vzpostavitev mostov med obema stranema povsem legaliziralo namero za pridobivanje časa. Čas sam na sebi je nevtralen, vendar lahko dela za eno ali drugo stran. Glede na sovjetske namere, kot so se kazale pred avgustom 1968, je bilo možno predvideti, da pridobiva v času Zahodna Evropa. To bi bil lahko resničen vzrok, da so se v SZ odločili intervenirati na Češkoslovaškem. Po teh dogodkih ni bilo več mogoče govoriti, da dela čas v prid Zahodni Evropi, ker je SZ jasno pokazala, da ne bo dovolila nobeni zahodnoevropski vladi liberalizirati odnose z Vzhodno Evropo, niti ne bo dopustila Zahodni Nemčiji, da bi vzpostavila kakršnekoli stike z vzhodnimi državami, pri tem pa izolirala Vzhodno Nemčijo.

V prvi vrsti ima Sovjetska zveza veliko notranjih težav. Zato ne bo dovolila, da bi bil njen notranji razvoj bolj počasen od katerekoli druge vzhodnoevropske države. Na drugi strani pa je politika, ki so jo sprejeli na zasedanju evropskih KP v Kar-

lovih Varih leta 1967 zdaj dosegla drugo stopnico. Takrat je bilo jasno, da nobena druga država vzhodnega bloka ne bo sledila romunskemu vzgledu in vzpostavila odprte diplomatske stike z Zahodno Nemčijo, ne da bi prej dobila privoljenje od SZ. Zato je po zadnjih dogodkih v Berlinu Vzhodna Nemčija prešla v ofenzivo. Menila je, da je skrajni čas, da jo Zahodna Nemčija prizna. Vzhodnonemška taktika ni doživela popolnega sovjetskega odobravanja, toda kljub vsemu Pankow še vedno v vsem podpira sovjetsko politiko do Zahodne Nemčije. Tako so se izrodile vse namere Zahodne Nemčije, da bi vzpostavila kakršnekoli stike z državami vzhodnega bloka, ker ne more več povsem zemarjati Vzhodne Nemčije. Koliko časa bo vzdržala, ni gotovo, toda čas je na strani in dela za Vzhodno Nemčijo.

Prav tako pa v državah Vzhodne Evrope postaja vse bolj očitno, da so zavrli vsako namero o neodvisni zunanji politiki. V času, ko je Brežnjev razglašal doktrino o omejeni suverenosti, je vladala nevarnost za socializem in to naj bi bilo opravičilo za sovjetsko intervencijo v CSR. Zdaj pa se SZ počuti veliko močnejša, tako da lahko do potankosti izdela definicije o omejeni suverenosti. Celo več, politična pomembnost Varšavskega pakta je zdaj veliko večja, kot je bila kdajkoli poprej.

Od leta 1965 je sovjetska vlada uporabljala Varšavski pakt kot primarno sredstvo za stike z vzhodnimi zavezniki. Pomen Varšavskega pakta je postajal vedno večji zaradi stikov med obema velikima silama. Medtem ko je politična moč NATO pakta upadala, se je na Vzhodu krepila vloga Varšavskega pakta. Počasi je postajala moč Varšavskega pakta tudi vzrok za vedno večja nesoglasja med Kitajsko in SZ, čeprav je SZ vedno vztrajala, da bo ta problem dokončno rešen na zasedanju svetovnih KP. Toda oboroženi spopadi na reki Usuri letos marca so spremenili vsa ta odlaganja. Lahko domnevamo, da je SZ dala neposreden povod za te sovražnosti, ker so boji vzplamteli prav v trenutku, ko se je začel zelo skrbno pripravljati sestanek Varšavskega pakta v Budimpešti. Sestanek so prekinili po dvehurnem zasedanju, napad Kitajske pa so obsodile vse članice VP in jasno izrazile svoje stališče, da je to napad ne samo na eno izmed članic, pač pa na vse. Čeprav je SZ v tem primeru menila, da je to neposredni napad nanjo, je vseeno samo povabila varšavske zaveznike, naj pošljejo svoje opazovalce na prizorišče sovražnosti.

Mogoče ni odveč omeniti, da se je takoj po teh dogodkih pokazala večja strpnost do Češkoslovaške, resneje pa so opozorili Romunijo, ko je njen zunanji minister aprila

obiskal Moskvo. Toda podobni dogodki so se dogajali še prej in se bodo nadaljevali tudi v prihodnje. Češkoslovaško in Jugoslavijo so takoj po avgustovskih dogodkih na Češkoslovaškem resno opozorili zaradi zблиževanja z Zahodno Nemčijo. Več poskusov za postavljanje mostov med vzhodnimi in zahodnimi državami Evrope je bilo tako že v kali zatrtih.

ZDA pa niso napravile prav ničesar, kar bi bilo evropskim državam v prid, pač pa so takoj pričeli zelo intenzivno kampanjo za dogovarjanje dveh velikih velesil za omejitve oboroževalne tekme. Čeprav so ZDA že pred leti pričele graditi večglave rakete samo zato, da bi presenetile in osupnile z njimi SZ, je videti, da z njimi niso dosegle zaželenega uspeha. Prav tako pa kaže SZ nagnjenja, da se odreče ostrejši kontroli nad nekaterimi vzhodnoevropskimi državami, samo da bi se začeli razorožitveni pogovori z ZDA.

To kaže, da je v svetu spet nastala popolna nesimetrija. Prejšnja postopna popuščanja med velesilama so spet zašla v slepo ulico, v novo negotovost, novo nevarnost, novo možnost za spopade.

Videti je, da se SZ in njeni zavezniki vsega tega zavedajo. Zato so na zadnjem sestanku Varšavskega pakta zahodnoevropskim državam predlagali, naj bi se vsa Evropa udeležila konference za evropsko varnost. To seveda še zdaleč ni nova ideja, marveč star koncept, ki so ga že velikokrat prej predlagali predvsem Poljaki, mnogi v ZDA pa podpirali, zlasti tisti, ki morajo skrbeti za dobre odnose z Vzhodno Evropo. V trenutnem položaju pa bi bilo verjetno uspešnejše, če bi namesto enkratne konference za evropsko varnost ustanovili stalno Komisijo za evropsko varnost, nekaj podobnega kot je Evropska ekonomska komisija. Takšno evropsko telo bi odstranjevalo politične in druge ovire, ki bi se pojavljale v različnih evropskih državah vzhodne in zahodne Evrope.

Takšna komisija bi tudi omogočala večje zблиževanje med obema velesilama, ker bi k temu pripomogle vse evropske države članice, saj je njihov interes, da obe veliki državi prijateljsko sodelujeta. Toda SZ ne bo nikoli privolila v kakršnokoli vseevropsko sodelovanje, če bodo zahodnoevropske države še naprej ignorirale Vzhodno Nemčijo. Zato mogoče res ne bi bilo neumestno, da bi v sedanjem trenutku, ki se zdi od vseh še najbolj primeren, pač vsi tisti, ki še niso priznali Vzhodne Nemčije, to storili in jo kot enakopravno članico vključili v evropsko skupnost. Ker je Evropi vseevropska komisija za varnost vedno bolj potrebna in se zlasti zahodne države tega v polnosti zavedajo, potem je res najbolje vključiti še Vzhodno

Nemčijo. Če bi v tem trenutku s takšnimi odločitvami še dolgo odlašale, bi zahodne države res ogromno zgubile, kajti ZDA ne kažejo pravega nagnjenja niti na sestanku NATO, da bi poskrbele za vsesplošno varnost v Zahodni Evropi ali pa se pridružile in podprle predlog Varšavskega pakta o konferenci o evropski varnosti. ZDA bodo

pač poskrbele predvsem za čimprejšnja pogajanja s SZ o razorožitvi, ker je videti, da kljub vsemu njen sistem obrambe je ni tako uspešen, kot so prvotno predvidevali. Glede na to mora pač Zahodna Evropa poskrbeti predvsem za svojo vsesplošno varnost o povezovanju z Vzhodno Evropo, ne pa čakati na ZDA.

World today 6/69.

Sodelovanje treh na Daljnem vzhodu

V zadnjem času je Japonska zelo razširila stike z deželami Azije, predvsem pa se je močno obrnila k Sibiriji. Še več, SZ je bila prva, ki je ponudila roko Japonski in prišla v Tokio in oni so bili prvi, ki so ponudili Japoncem delež pri razvoju Sibirije.

Dolgo po letu 1945 je ostalo sovjetsko-japonsko sodelovanje na mrtvi točki. Toda leta 1960 se je razširila govorica, da bi sovjetsko-japonsko sodelovanje prispevalo h krepitvi vloge SZ na Daljnem vzhodu. Od tajanje v medsebojnih odnosih se je pričelo, ko je Mikojan, namestnik Hruščova, leta 1961 obiskal Tokio, predvsem pa leta 1964. Sovjetski minister je prikazal veliko priložnost Japonske pri razvoju Sibirije. Ta predel ima velikanske možnosti, če bi ga lahko s skupnimi močmi razvili v industrializirano deželo. Še več, nakazal jim je, da bi imeli velike koristi, če bi prevzeli del sibirske industrializacije. Seveda takšne vabljuje ponudbe Tokio ni mogel zavrniti. Ves problem je pričela raziskovati jeklarska družba pod vodstvom znane finančnika Sigea Nagana. Kaj hitro so se pričeli številni medsebojni obiski: misija Keidanrena v Moskvi, Mikojana v Kosigina v Tokiu, nato obisk Gromika v Tokiu, potem pa še Patoličeva in nekaterih drugih. Že leta 1966 so ustanovili japonsko-sovjetski ekonomski komite.

SEST BISTVENIH TOČK SKUPNE POGODBE

V Tokiu trdijo, da so sovjetske ponudbe v mejah sibirskega bogastva, skoraj popolnoma neizkoriščenega, z 18 milijoni prebivalcev na tako velikanskem teritoriju, ogromne. Sibirija, kot trdijo, ima še velikanske neraziskane rezerve nafte, velikanske zaloge zelo lahko dostopnega premoga, veliko železove rude, naravnega plina, katerega velikanske množine leže predvsem na Sahalinu. Nadalje velikanske količine bakra, svinca, kositra, kobalta, tungstena, molib-

dena, diamantov, boksita, soli in končno ogromna gozdna bogastva. Moskva in evropski del Sovjetske zveze sta zelo oddaljeni od srca Transsibirije. Japonci so veliko bližje, poleg tega bi Japonci potrebovali veliko tega bogastva, v zameno pa bi lahko nudili opremo za industrijske obrate in za eksploatacijo tega velikanskega bogastva. Sodelovanje med SZ in Japonsko se je že pričelo takoj ob podpisu pogodbe v Tokiu.

1. Nafta: Sovjeti zahtevajo od Japonske, da skonstruirajo ogromen naftovod z napačnimi postajami: ti bi peljali iz zahodne Sibirije, kjer leži neizkoriščenih še najmanj 40 milijard ton nafte, v vzhodni del Sibirije, ki ji nafte primanjkuje. Ta velikanski naftovod, 1,20 m premera in dolžine nad 7000 km, bi šel od Tjumena v zahodni Sibiriji do Nahodke, pristanišča v vzhodni Sibiriji pred Vladivostokom. Drugi, manjši, z 720 mm premera, pa bi vodil od Megiona do Aleksandrovska na razdalji 820 km. To zahteva izredne napore in skoraj dvajsetletnega solidnega dela. Sovjetska zveza želi dolgoročne kredite, te pa bodo Japonci z veseljem dali, saj potrebujejo predvsem nafto in železno rudo.

2. Naravni plin: Glavne rezerve so na severnem delu otoka Sahalina. Danes jih cenijo na 875 milijard m³. Japonci naj bi postavili stroje za utekočinjenje plina in okoli 1000 km plinovoda do južnega konca Sahalina, zgradili pa tudi ladje za prevoz utekočinjenega plina na Japonsko. Japonci naj bi po pogodbi v petnajstih do dvajsetih letih prevzeli dve milijardi m³ plina. Manj pomembne rezerve zemeljskega plina so odkrili na drugi strani Sibirije, v okolici Jakutska, okrog 60 milijard m³. Japonci bodo zgradili plinovod prav do Nahodke. SZ bo dobila od Japoncev opremo v vrednosti 400 milijonov dolarjev.

3. Pristanišče Nahodka: To pristanišče na Tihem oceanu bodo razširili in modernizirali Japonci, prav tako Vladivostok, Va-

nin in Mag. Nahodka, z zelo značilnim imenom, je bila ustanovljena že leta 1859 kot zelo lepa trgovska luka v čudovitem zalivu Vladivostoka. Stalin se je odločil, da bo iz nje ustvaril veliko trgovsko luko, Vladivostok pa bo ostal vojaška luka. S 100.000 prebivalci leta 1967 je postala v nekaj letih močan tekmeč Leningradu in Odesi. Japonci so jo pričeli na veliko uporabljati za prevoz svojega uvoznega blaga. Poleti je vzpostavljena redna pomorska potniška linija Nahodka—Jokohama za japonske turiste, ki si žele ogledati Transsibirijo. Sčasoma ne bodo v pristanišču Nahodki le soderni stroji nosili znamko Made in Japan, temveč bodo Japonci zgradili ceste ter hotele za številne turiste, ki pristajajo na značni poti do Evrope.

4. Gozdna bogastva: Eksploatacija sibirskega gozdnega bogastva zahteva veliko najrazličnejših tovarn za predelavo lesa, ki jih Sovjeti žele zgraditi v okolici Bratska, Komsomolska, na reki Amur in na Sahalinu. Pogodba o izročitvi opreme za predelovanje sibirskega leša, ki je bila podpisana leta 1968, je prva uresničena pogodba med Sovjetsko zvezo in Japonsko. Japonci bodo dobavili za okrog 133 milijonov dolarjev industrijske opreme. Od tega bo SZ plačala 20 % v denarju, za drugo pa imajo Japonci pravico nabaviti 8.800.000 ton lesa v petih letih.

5. Baker: Ogromne količine neizkoriščene rude v Udokanu v centralni Sibiriji čakajo na japonsko opremo in eksploatacijo. Podjetje Micui je že predložilo SZ svoje načrte. Prav tako pa SZ pričakuje japonsko sodelovanje v rudnikih Norilsk v centralni Sibiriji.

6. Premog: Premogovniki v srednji Sibiriji zelo privlačujejo Japonce, ker vsebujejo v glavnem koksni premog. V okolici Sulmana cenijo rezerve na 3,5 milijarde ton. Štiri japonske velike družbe so vključene v ta projekt. Prvotni japonski načrt bi stal 400 milijonov dolarjev, po katerem bi letno izkopal 5 milijonov ton sibirskega premoga. Toda SZ s tem načrtom ni bila zadovoljna in je za zdaj vprašanje ostalo odprto.

PROBLEMI GLEDE IZKORIŠČANJA SIBIRIJE

Ogromni predeli Sibirije s svojim neizmernim bogastvom in klimo so med največjimi neizkoriščenimi predeli na svetu. Tujci, ki so videli ta neizmerna prostranstva, so pisali o velikih naporih SZ na Daljnem vzhodu. Pogodba z Japonsko, da bi lahko izkoriščali ta velikanska bogastva, je očitno znamenje sovjetskih naporov, da bi Sibirijo razvili v eno največjih industrijskih območij prav pred vrati Kitajske.

Marca leta 1963 je kitajski tednik zapisal, da Kitajska ne bo nikoli priznala pogodbe s carsko Rusijo, ki daje SZ možnosti izrabljati ogromni del Sibirije. Območje od Amurja do Usurija zaokroža velikanski sovjetski imperij na Pacifiku, kjer nastajajo industrijski predeli, kot na primer Habarovsk ali Komsomolsk. Za razliko od Kitajske je SZ pozabila stare spore z Japonsko, ko so se Japonci več kot stoletja bojevali v Aziji in so že kdaj kazali nagnjenja do osvajanja Sibirije. Prav tako japonski militaristi še vedno želijo, kot leta 1917, osvojiti ogromna zahodna prostranstva, toda SZ kljub vsemu ponuja Japonski obsežna dela z velikanskimi dobički.

Toda prav gotovo je Japonska v sovjetsko-japonski pogodbi tista, ki ni toliko zainteresirana kot SZ. Vzrok ni samo v tem, da tako veliko delo zahteva čas za razprave in odločitve. Japonska gleda z enim očesom tudi proti Kitajski, ki bi sicer rada uveljavila svojo prisotnost na tem delu, toda povsem drugače od SZ. Operacija Sibirija naj bi bila legalna in seveda dobičkonosna, to pa je tudi vse. Toda Japonci nočejo, da bi operacija Sibirija postala delno ali v glavnem politična domena med Japonsko in SZ proti Kitajski. Washington in Moskva menita, da želi Tokio sodelovati le v ekonomskem napredku, ne pa na političnem področju, sicer bi tvegali spor med svojimi partnerji.

Sklepanje poslov okrog Kitajske, ne pa proti Kitajski, to so načela, na katerih je zgrajena japonska politika v azijskem prostoru. Sodelovanje s Kitajsko je danes še zelo oddaljeno, največ zaradi ameriške politike do te dežele in sovražnosti, ki še vedno vladajo proti Mao-Ce-Tungovi Kitajski. Vzrokov za takšno stanje je več: Japonska in Kitajska sta danes teoretično še vedno v vojnem stanju, ker še nista podpisali mirovne pogodbe ali kapitulacije.

Komunistično vlado, ki je prevzela oblast v Pekingu leta 1949, Tokio še ni priznal in obe vladi še nista vzpostavili diplomatskih stikov. Japonska pa je na drugi strani zaradi ZDA priznala Čang-kajškovo vlado na Formozi. Vlade v Tokiu so že dvajset let konservativne in kapitalistične, zato pa kitajski voditelji stalno očitajo Japoncem, da so sluge ameriških imperialistov.

NENAVADNI ODNOSI

Kljub vsem tem neprijateljstvom pa moramo poudariti, da je Japonska edina država na svetu, razen Vzhodne Evrope, ki po letu 1949 v svojih časopisih ne napada Kitajske ter zelo redko kritizira njeno politiko.

Kako naj si razlagamo takšne odnose? Glavna razlaga verjetno tiči v japonski krivdi do Kitajske. Dobro še pomnijo, čeprav o tem ne govorijo, kako hudo je Japonska prizadela Kitajsko v zadnji vojni. Danes skušajo to različno popraviti. Ekonomska zveza med Kitajsko in Japonsko bi v svetu pomenila zelo veliko. Japonci se zavedajo, da so to priložnost zapravili že leta 1930, vendar jo hočejo vsaj delno popraviti. Zato gledajo v svojem sosedu predvsem silo, ki ji je potrebna velika industrijska pomoč, in pa vojaško silo, ki ima atomsko bombo. Poleg tega pa računajo s sosedom, ki bo imel kaj kmalu milijardo prebivalcev, toda ti živijo na šestindvajsetkrat večjem ozemlju, kot je njihovo.

Če so bili nekoč Japonci presenečeni z uveljavljanjem Maove ideologije, se danes zavedajo težav, ki jih jim je povzročila kulturna revolucija. Japonci vedo, da jih Kitajska potrebuje. Po podpisu sovjetsko-japonske pogodbe je Japonska zanje pomemben gospodarski partner. Lahko jim dobavlja industrijsko opremo, daje določeno tehnično pomoč in kupuje kitajske izdelke. Peking je zelo zainteresiran, da Japonske še bolj ne pahne v objem ZDA in si ne ustvarja sovražnika, marveč si ga vsestransko pridobi.

RAZSEŽNA MEDSEBOJNA MENJAVA

Njuno medsebojno trgovanje se vztrajno nadaljuje, čeprav se sliši še tako nemogoče. Najbolj zanimivo v tem je njuna medsebojna vztrajnost in solidnost, bolj kot pa številke in mehanizmi trgovanja. Naravnost neverjetno, ali boljše rečeno, izjemno je, da sta obe veliki deželi znali ubrati ekonomski kanale, po katerih uspešno trgujeta, čeprav uradno še vedno trajajo vojne sovražnosti med njima.

Kitajsko-japonska trgovina je dvojna: LT trgovina in FF trgovina. Prva je napol uradna in jo priznavata obe vladi. Druga, FF (Friendly firms), pa je bolj pomembna in se sestoji iz sodelovanja med prijateljskimi podjetji obeh dežel.

Medsebojna trgovina med Kitajsko in Japonsko se je v zadnjih desetih letih po-

šesterila. Leta 1966 je dosegla 600 milijonov dolarjev, žal pa je leta 1967 upadla zaradi kulturne revolucije na Kitajskem. Poleg tega so nekateri japonski izdelki za Kitajsko povsem neuporabni, nekateri pa so življenjskega pomena, kot praški za uničevanje mrčesa, bombažna vlakna, rayon, sintetična vlakna in podobno. 80 % japonske trgovine so izdelki težke industrije (metalurški in kemični izdelki ter industrijska oprema). Nabava tovrstne opreme pa je mogoča le z dolgoročnimi krediti, toda vlada v Tokiu je Kitajski ustavila dolgoročne kredite zaradi kitajskih represalij nad Formozo.

Današnji japonski uvoz iz Kitajske obsega 90 % primarnih proizvodov. Očitno je, da japonska strategija v ekonomskih odnosih s Kitajsko ni pogojena le s trenutnim položajem, ampak s perspektivami velikega sosesa. Kitajsko tržišče skriva ogromne možnosti!

RAZDELJEVANJE MOŽNOSTI

Danes je Kitajska še vedno le dober kupec, jutri pa lahko postane zelo resen konkurent! Če Kitajska danes nabavi japonske stroje, lahko jutri že izvažata del svojih proizvodov. Tako bi se japonska trgovina znašla pred hudim konkurentom na azijskem in tudi svetovnem tržišču. To je tudi zelo odločujoč faktor, ki ga je vnesla Japonska v svoje nadaljnje načrtovanje. S tako važnim odjemalcem, tako resnim konkurentom na istem območju in tako velikim sosedom ni mogoče zganjati neslanih šal. Ostati je treba v prijateljskih odnosih, še več, treba mu je pomagati. Za revno Kitajsko je najbližja bogata Japonska. Če Kitajska doseže večji gospodarski napredek, bo sosedu manj nevarna kot pa Kitajska, vsa polna težav in povsem nerazvita. Današnja odsotnost Kitajske v predelih Daljnega vzhoda je pač trenutna in ne more trajati večno. Organiziranost tega predela bo veliko pomagala v kitajskih naporih, da postopoma obvlada svoje notranje težave, se modernizira in končno stopi na mednarodno gospodarsko prizorišče.

Nouvel observateur 29. 6. 69.

Nevarnosti kemičnega in biološkega orožja

Temna stran človeškega napredka so vedno nova prizadevanja, kako bi ubil sočloveka. Žal, atomska bomba ni konec vseh teh prizadevanj. Njej se pridružuje še razvijanje kemičnega in biološkega orožja, ka-

terega imenujejo na kratko CBW, ki ga ZDA in SZ zelo hitro izpopolnjujeta. Do nedavnega je ameriški kongres pokorno molčal in se ni vmešaval v CBW program Pentagona. Prav zadnji čas pa se niso več

mogli ubraniti napadom tiska, poročilom in vse večjemu nezadovoljstvu ljudstva. Zahteval je točno poročilo o načrtih Pentagona, tako o splošni vojaški politiki ZDA, kot proizvodnji kemičnega in biološkega orožja. Cemu vendar potrebujejo ZDA v dobi nuklearnega orožja še kemično in biološko? Kje so meje?

Tedaj je prišlo na dan, da je vojska potopila v Atlantski ocean 809 polnih tovornjakov zastarelega strupenega plina. Zaradi javnosti je bil kongres primoran zahtevati od Pentagona, naj takoj uniči te količine strupenih plinov ali pa jih razstrupi.

Kemično in biološko orožje ima v ZDA dolgo zgodovino. Ze leta 1763 je general Amherst, poveljnik angleških čet v kolonijah, poslal Indijancem s kozami inficirane odeje. V državljanski vojni sta obe strani druga drugi zastrupljali živež in drugo. V prvi svetovni vojni so Nemci ameriško pehoto zastrupljali s plini. Po tem, celo v masovnih pokolih v drugi svetovni vojni, ZDA niso uporabljale CBW orožja, razen za vžigalnike. Kljub temu pa so nadaljevali proizvodnjo in poskuse. Samo letos so ZDA za tovrstno orožje porabile 350 milijonov dolarjev ali toliko, kot je znašal ves proračun za leto 1950.

V zadnjih mesecih se je polagoma zvedelo za skrite vojaške arzenale kemičnega in biološkega orožja. V skupini kemičnih orožij je eden najbolj uničujočih plinov sarin (GB), ki napada živčni sistem žrtev in jih pred smrtjo zvije v brezoblično gmoto.

Pred petnajstimi leti je poveljnik vojaškega skladišča v Rocky Mountains izjavil, da le kapljica utekočinenega živčnega plina lahko ubije v 30 sekundah človeka, če mu pade na hrbet. Od takrat so sarin še veliko bolj izpopolnili. Vojska prav tako hrani gorčični plin, mehurčasto tekočino, ki opeče kožo in so jo vsestransko uporabili v prvi svetovni vojni, poleg tega pa še čisto nedolžna sredstva, kot so plini, ki povzročajo bruhanje, solzilni plin ter njegovo hujšo obliko CS. Le-ti povzročajočasne mentalne motnje, ne pa smrti.

V centralnem biološkem vojaškem središču Amerike — Fort Detricku — eksperimentirajo z boleznimi, kot so malarija, razne mrzlice, gobavost, razne oblike encefalitisa, botulizma, kolere, prehladov in pljučnih obolenj. Vedno pa imajo pripravljene biološke reagentse, kot so antrax, potem viruse za Q — mrzlico, zajčjo mrzlico, mrzlico papig in druge. Spravljene imajo v gričkaste, betonske igluje v vojaškem centru v Arkansasu, kjer jih stalno izpopolnjujejo, pazijo na skladiščenje, na njihovo učinkovitost in podobno. Množine, kot za-

trjuje vojska, za zdaj niso velike, vendar imajo tako dovršeno tehniko, da jih v kratkem času lahko izdelajo neomejene količine.

Večina glavnih sedmih vojaških centrov za kemično in biološko orožje v ZDA je v zelo znanih krajih, kamor hodijo skavti na taborjenje. V Fort Detricku so na primer lične stavbe iz jekla in stekla kot kakšni zelo moderni laboratoriji. Mnogi nosijo imena, kot Afriška kraljica, Zalostna vrsta in podobno. V teh laboratorijih oplojeno jajčece živega bitja potuje iz laboratorija v laboratorij. V vsakem ga inficirajo z določeno boleznijo, nazadnje pa ugotavljajo vpliv raznih bolezni na embrionalni razvoj bodočega živega bitja. Toda v teh laboratorijih ne delajo poskusov samo na živalskih jajčecih, marveč tudi na živalih, rastlinah in ljudeh — predvsem jetnikih, ki so obsojeni na dosmrtno ječo.

NENAVADNI UČINKI

Po čisto vojaškem gledišču ima kemično in biološko orožje izredne prednosti. Lokalno ga lahko razprše z ročnimi granatami, minami ali topovskimi granatami, bombami, razprševanjem iz letal ali celo z letalskimi bombami. Razvijajo veliko ofenzivno moč, saj ga ustvarjajo s sorazmerno majhnimi stroški. To je orožje, ki lahko uniči sovražnika v najbolj globokih zakloniščih, ne da bi pri tem uničili stavbe in vojaški material.

Toda za tovrstno orožje je največji problem nadzor. Leta 1968 so Američani v Utahu preizkušali, kako učinkuje živčni plin. Letalska bomba se je po nesreči aktivirala kakšnih 30 milj pred ciljem in veter je raznesel smrtonosni plin daleč naokrog ter pomoril okrog 6000 ovac. Strup je tako odporen, da njegova uničujoča moč deluje še nekaj let potem. Med drugo svetovno vojno so Angleži inficirali otok Gruinard v severnem Atlantiku z anthraxom, ki povzroča zelo usodno nalezljivo bolezen. Anthrat je še danes aktiven in strokovnjaki trdijo, da otok ni in ne bo naseljen še kakih 100 let.

Nadzor nad bacili in plini je včasih celo v laboratorijih zelo težak, zato imajo v laboratorijih pripravljenih veliko količino protistrupov, da bi preprečili hujše nesreče. V 26 letih, kolikor trajajo poskusi v laboratorijih Fort Detricka, je bilo 420 infekcij, toda le tri smrtne žrtve.

Pentagon razvija svojo tehniko kemičnega in biološkega orožja tudi zato, ker ima tudi SZ zelo razvito tovrstno orožje — mogoče še bolj kot je ameriško. Tisti, ki branijo razvoj ameriškega kemičnega in biološkega orožja, trdijo, da bi ga uporab-

ljali v defenzivne, ne pa v ofenzivne name- ne, da se s tem zavarujejo proti kakršne- mukoli orožju, ki ga bo nasprotnik upora- bil. Zato je veliko razprav okrog tega, da ZDA pač morajo imeti takšno orožje in ga preskušati, da bi v danem trenutku vede- le, kako z njim ravnati. Poleg tega pa se Pentagon brani tudi s tem, da so pri iz- delovanju kemičnega in biološkega orožja v vojaških laboratorijih znanstveniki odk- rili veliko medicinskih in mikrobioloških posebnosti. Njihove raziskave so dale na- predek na področju vakcin, toksinov zlasti pri goveji kugi in anthraxu.

Toda včasih je zelo težko ugotoviti loč- nico med defenzivno in ofenzivno namero v raziskavah CBW orožja. Razmejitve je jasna, če »defenziva« pomeni izdelavo nove plinske maske ali vaccine, »ofenziva« pa iz- delavo novega živčnega plina. Toda razvoj vsakega defenzivnega sredstva zahteva ve- likanske osnovne raziskave, če naj bi kdaj v resnici morali v defenzivi orožje tudi uporabljati oziroma zelo hitro izdelati. Zato pa ni treba takšnega orožja izdelati v velikih količinah in ga vskladiščiti. Smi- selno temu je Pentagon v zadnjem času od- ločil, da ne bo več povečeval smrtonosnih strupov, marveč opravljal druge znanstve- ne raziskave, ki bi pripomogle k vsestran- ski pripravljenosti ZDA ob napadu tudi s takšnimi sredstvi.

TRI VLOGE

Ostalo je še vprašanje: kdaj in kako bo Pentagon uporabil kemično in biolo- ško orožje? Obstajajo tri glavne vloge, v katerih bi takšno orožje uporabili: napa- dalna, defenzivna ali zastraševalna. ZDA so leta 1925 podpisale ženevsko pogodbo o neuporabi kemičnega in biološkega orožja. Ponovno je to vprašanje bilo na dnevnem redu leta 1966, kjer so tudi podpisale re- solucijo o izključevanju kemičnega in bio- loškega orožja v vojaške namene. Leta 1943 je predsednik ZDA Franklin Roosevelt od- ločil, da bi le v primeru, če bi sovražnik napadel s tovrstnim orožjem, tudi ZDA odgovorile z njim. Toda leta 1959 se je Kongres odrekel dobesedne uporabe tega Rooseveltovega načela. V zadnjih letih so ga v resnici že nekajkrat uporabile zlasti v Vietnamu, kjer so s herbicidom povzro- čili odpadanje listov v neprehodnih gozdo- vih, prav tako solzilne in druge pline pri napadih na oborožene postojanke Viet- namcev.

Iz povsem taktičnih razlogov pa je pri CBW orožju pomembno, da vsi rodovi voj-

ske vedo, kako v prvem trenutku odkriti ta kemični ali biološki napad, kajti večina tovrstnega orožja je brezbarvna, brez vonja in brez drugih znakov, po katerih bi jih bilo moč odkriti, preden pričnejo svojo uničevalno pot. Vendar je pri tem težko zaščititi civilno prebivalstvo, ker ne more tako hitro doseči zaklonišč ali upo- rabiti protistrupov.

TEŽA DOKAZOV

Številni vojaški svetovalci poudarjajo, da CBW orožje ni nič slabše ali boljše kot druga vojaška sredstva. Kolikor časa tra- jajo možnosti vojne, toliko časa je potreb- no razvijati vse vrste orožja in ga vsaj preizkušati. Toda prav gotovo je CBW orožje zelo različno. Medtem ko se razpr- ševanje kemičnega orožja lahko omeji na določen teritorij, seveda odvisno od ugod- nega vremena in načinov razprševanja (ročno ali zračno), je nadzor nad drugimi CBW orožji, predvsem biološkimi, tako te- žaven, da bi bilo ob napadu prav gotovo največ žrtev med civilnim prebivalstvom. Številna kemična in biološka orožja bi bila veliko bolj uničujoča za civilno prebiva- lstvo kot jedrske bombe. Prav gotovo, za- trjujejo strokovnjaki, bi bilo uničevanje s CBW orožjem dolgotrajnejše in z več- jimi posledicami na poznejše rodove kot pa nuklearno orožje. Znani mikrobiolog Martin Kaplan je izjavil: »Nenadno nerav- notežje v številu ali vključitev novih in- fektivnih elementov v razvojno nepriprav- ljene živalske ali rastlinske organizme bi lahko za nedoločeno dobo ustvarilo s sta- lišča kužnih bolezni nepoznan in morda neobvladljiv svet.«

Kemično in biološko orožje danes pre- skuša že 13 držav, vključujoč Veliko Bri- tanijo, Francijo, Švedsko, ZDA in SZ. Prav gotovo je ob tem pojavu nujno orga- nizirati mednarodno kontrolo in ponoven podpis pogodbe. Toda tudi v ZDA bi moral Pentagon dovoliti, da Kongres osnuje po- sebno civilno komisijo, ki bi nadzorovala izdelovanje CBW orožja in natančno spo- znala njihovo uničujočo moč. Takšna komi- sija bi lahko pregledovala in nadzirala prevoz in vskladiščenje orožja, saj sta včasih premalo skrbna glede civilnega prebi- valstva. Skrajni čas je, da Pentagon pove, kakšno je ameriško kemično in biološko orožje, ker se pojavljajo tudi na domačih tleh veliki dvomi o tem razdiralnem orožju.

Time 27. 6. 1969

LEPOSLOVJE

ALGREN, Nelson: Fant z zlato roko. Prevedla: Rapa Šuklje. Opemil: Uroš Vagaja. Zbirka Moderni roman. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1969. 434+(I) str.

ASKERC, Anton: Izbrane pesmi. Ponatis 2. izdaje Aškerčeve čitanke, ki jo je uredil in ji napisal uvod dr. Ivan Prijatelj. Ilustriral in opremil: Janez Vidic. Iz slovenske kulturne zakladnice 8. Založba Obzorja. Maribor 1969. 216+(IV) str.

BALDWIN, James: Druga dežela. Roman. Prevedla: Milka Mirtič-Saje. Opemil: Bronislav Fajon. Prizma — izbrani romani iz svetovne književnosti 25. Obzorja. Maribor 1969. 443+(I) str.

BERTO, Giuseppe: Oblaki so rdeči. Prevedel: Ivan Skušek. Zbirka Mozaik. Urejuje: Ivan Skušek. Opemil: Savo Sovre. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1969. 333+(II) str.

BOR, Matej: Pesmi. Uredil in spremno besedo napisal dr. Boris Paternu. Knjižnica Kondor 108. Urednik: Uroš Kraigher. Mladinska knjiga. V Ljubljani 1969. 82+(II) str.

CURIE, Eve: Gospa Curie. Prevedel: Stane Melihar. Opemila: Nadja Furlan. Biografije. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1969. 375+(IV) str.

GILBRETH, Frank B.—Ernestine GILBRETH CAREY: Na ducat ceneje. Iz angleščine prevedel: Avgust Petrišič. Ljudska knjiga 102. Prešernova družba. V Ljubljani 1969. 247+(I) str.

GREEN, Gerald: Zadnji upornik. Prevedel: Boris Verbič. Opemil: Bronislav Fajon. Založba Lipa. Koper 1969. 719+(I) str.

GRUM, Slavko: Izbrano delo. Izbral in uredil: Franc Zadravec. Opemil: Aco Mavec. Zbirka Naša beseda. Uredniški odbor: Josip Vidmar, dr. France Zadravec, Franček Bohanec, Janko Kos. Mladinska knjiga. Ljubljana 1968. 193+(VI) str.

HABE, Hans: Christoph in njegov oče. Roman. Prevedel: Ingo Paš. Opemil: Uroš Vagaja. Prizma — izbrani romani iz svetovne književnosti 25. Obzorja. Maribor 1969. 356+(III) str.

HRADIL, Jože: Ljubezen. Izbor sodobne madžarske proze. Izbral, uredil in opombe napisal J. Hradil. Literarno-zgodovinska oznaka: Mihály Czine. Prevedli: Drago

Grah, Jože Hradil, Jože Olaj in Stefan Sedonja. Opemil: akad. slikar Franc Mesarič. Pomurska založba. Murska Sobota 1969. 379+(IV) str.

HITREC, Joseph George: Sin meseca. Roman. Prevedel: Jože Fistrovič. Opemil: Bronislav Fajon. Knjižna zbirka Nova obzorja 69. Maribor 1969. 591+(I) str.

HUGO, Viktor: Nesrečniki. 2 knjigi. Prevedel: Silvester Škerl. Opemil: Janez Bernik. Svetovni klasiki. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1969. 1. knj.: 640+(III) str. — 2. knj.: 656+(III) str.

INGOLIČ, Anton: Šumijo gozdovi domači. Roman. Opemil: Aco Mavec. Založba Mladinska knjiga. V Ljubljani 1969. 448 str.

JACOBSEN, Jans Peter: Gospa Marija Grubbejeva. Prevedel: Bogomir Stopar. Opemil: Matjaž Vipotnik. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1969. 287+(I) str.

JAVORSEK, Jože: Kako je mogoče. Opemil: Janez Vidic. Obzorja. Maribor 1969. 256+(II) str.

KAUS, Gina: Katarina Velika. Prevedla: Milena Mohorič. Zbirka Bios. Urednik: Peter Levec. Opemil: Grega Košak. Cankarjeva založba. Ljubljana 1969. 336+(III) str.

KERSNIK, Janko: Izbrano delo I. Izbral in uredil: dr. Boris Paternu. Zbirka Naša beseda. Opemil in tehnično uredil: Aco Mavec. Mladinska knjiga. Ljubljana 1969. 226+(V) str. Vsebina: Iz raztresenih listov. — Kmetske slike. — Humoreske. — Jara gospoda. — Pesmi v prozi.

KERSNIK, Janko: Izbrano delo II. Zbirka Naša beseda. Mladinska knjiga. Ljubljana 1969. 332+(IV) str. Vsebina: Iz raztresenih listov. — Ciklami. — Agitator. — Podlistki. — Nedeljska pisma. — S slavnostnim vlakom v Kočevje.

KIRST, Hans Hellmut: Volkovi. Prevedel: Silvester Škerl. Opemil: Savo Sovre. Zbirka Mozaik. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1969. 487+(I) str.

KOZAK, Primož: Sodobna trilogija. Dialogi — Afera — Kongres. Opemil: Janez Bernik. Slovenska matica. Ljubljana 1969. 162+(III) str.

KONSALIK, Heinz G.: V omami LDS. Roman. Prevod: Klara in Jože Hočvar. Oprema: Bronislav Fajon. Založba Lipa. Koper 1969. 430+(I) str.

KUHAR, Lovro-Prežihov Voranc: Zbrano delo. 5. knjiga. Uredil in opombe napisal: Drago Druškovič. Zbrana dela sloven-

skih pesnikov in pisateljev. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1969. 297+(III) str. Vsebina: Doberdob. Vojni roman slovenskega naroda. 3. del (Lebring) in 4. del (Judenburg). Dodatek.

LEVSTIK, Fran: Izbrano delo. Izbral in uredil: Josip Vidmar. Zbirka Naša beseda. Mladinska knjiga. Ljubljana 1969. 332+(IV) str.

MEDVED, Andrej: Po poti vrnitve — po poti bega. Pesniška zbirka. Opremil: Marjan Rombo. Zbirka Pota mladih. Urejuje: Ivan Potrč. Mladinska knjiga. V Ljubljani 1969. 82+(II) str.

MENART, Janez: Iz roda v rod duh išče pot. Izbor slovenske umetne pesmi od začetkov do današnjih dni. Izbral in uredil Janez Menart. Zbirka Kultura. Urednik: Ivan Potrč. Opremil: ing. Branko Simčič. Mladinska knjiga. Ljubljana 1969. 431+(I) str.

MORRIS, Edita: Ljubezen do življenja. Roman. Prevedla: Milena Govekar. Prizma — izbrani romani iz svetovne književnosti 27. Obzorja. Maribor 1969. 286+(II) str.

OLJACA, Mladen: Kozara. Roman. Poslovenil: Severin Šali. Levstikov hram. Ureja: Ivan Potrč. Opremil: ing. Branko Simčič. Mladinska knjiga. Ljubljana 1969. 431+(I) str.

OVSEC, Janez: Sredi vrta je drevo. Pesniška zbirka. Opremil: Aco Mavec. Mladinska knjiga. Ljubljana 1969. 49+(VI) str.

SOMOGYI Tóth, Sándor: Bil si prerok. Roman. Prevedel: Vlado Peteršič. Opremil: Uroš Vagaja. Svet v knjigi 66. Obzorja. Maribor 1969. 162+(II) str.

ŠVAJNCER, Janez: Ključ na oblaku. Ilustriral in opremil: Matjaž Vidic. Mlada Obzorja. Maribor 1969. 78+(II) str.

TOLSTOJ, Lev Nikolajevič: Vojna in mir. 3 knjige. Zbirka »Sto romanov« 39/3, 4, 5. Urejuje: dr. Anton Ocvirk. Prevedel: Vladimir Levstik. Študijo je napisala Vera Brnčič. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1968. 1. knj.: 378+(I) str.; 2. knj.: 277+(II) str.; 3. knj.: 344+(I) str.

ZIDAR, Pavle: Jugo. Roman. Opremil: Uroš Vagaja. Založba Obzorja. Maribor 1969. 219+(IV) str.

DRUŽBENE IN POLITIČNE VEDE

ČALIĆ, Dušan: Osnovanje, zadaci i razvoj SEV-a. Oprema: Zoltan Gabor. Naprijed. Zagreb 1969. 190 + (I) str.

GOSLAR, Miran: O izhodiščih slovenske gospodarske politike v letu 1969 in ukrepih, ki vplivajo na pogoje gospodarjenja. Posvetovanje o pogojih poslovanja in družbenih ukrepih za leto 1969. Gospodarske aktualnosti 7. Dopisna delavska univerza. Ljubljana 1969. 28 str.

GUSTINČIĆ, Jurij: Češkoslovaška 1968. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1969. 124+(IV) str. + 8. str. slik.

KAVČIĆ, Stane: Družbeno-ekonomska reforma in njen značaj. Opremila: ing. Dora Vodopivec. ČZP »Komunist«. V Ljubljani 1969. 42+(I) str.

KRŽIŠNIK, Ermin: Koncept dolgoročnega ekonomske-političnega razvoja Slovenije. Posvetovanje o pogojih poslovanja in družbenih ukrepih za leto 1969. Gospodarske aktualnosti 8. Dopisna delavska univerza. Ljubljana 1969. 18 str.

SAMUELSON, Paul Anthony: Ekonomika. Tehnika sodobne ekonomske analize. Prevedel: Jože Lavrič. Opremil: Karel Hrovatin. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1968. 898+(I) str.

STANIČ, Gojko: Komunisti včeraj, danes, jutri. Opremila: ing. arch. Dora Vodopivec. Tehnični urednik: Ciril Barborič. ČZP »Komunist«. V Ljubljani 1969. 164 str.

ZGODOVINA

BABIĆ, Manojlo—Miroslav LUSTEK: Tankisti prekomorci. Knjižnica NOV in POS 25-VII. Ureja Komisija za zgodovino sveta za razvijanje tradicij NOB pri predsedstvu republiškega odbora ZZB NOV Slovenije in Ljubljani. Predsednik: Zdravko Klanjšček. Strokovna recenzenta: Jože Črtalič in Miroslav Stepančič. ČZP »Soča«. Nova Gorica 1969. 296 str. Med tekstom slike in zemljevidi.

BRITOVSEK, Marjan: Revolucionarni preobrat med prvo svetovno vojno. Lenin v boju za Tretjo internacionalo. Recenzenta: univ. prof. Boris Zihel in dr. Jože Šorn. Oprema: Karel Hrovatin. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1969. 417+(II) str. + 32 str. slik.

DJELATNOST KPJ do aprila 1941 na področju Karlovca, Korduna, Like i Pokuplja. Zbornik 1. Odgovorni urednik: prof. Djuro Zatezalo. Oprema: graf. inž. Roko Bolanča. Istorijski arhiv u Karlovcu. Karlovac 1969. 722+(III) str. + 70 str. slik.

CERMELJ, Lavo: Spomini na moja tržaška leta. Spomini in srečanja 4. Opremil: Zdravko Vatovec. Slovenska matica. V Ljubljani 1969. 168+(III) str. + 12 str. slik.

DÉ GAULLE, Charles: Vojni spomini. 3. knjiga. Rešitev 1944—1946. Prevedel: Bogomil Fatur. Državna založba Slovenije — Prosveta, Beograd 1969. 632+(II) str. + 1 zvd.

ISTORIJSKE pretpostavke republike Bosne i Hercegovine. Naučni skup. Prilozi 4. Glavni i odgovorni urednik: Enver Redžić. Tehnički urednik: Miodrag Čanković. Institut za istoriju radničkog pokreta. Sarajevo 1968. 766+(I) str.